HAKAN SERT
Edison-Tesla akım savaşları

CAN GÜNGEN
Dünya'nın oluşumu ve Prekambriyen devir

AFŞAR TİMUÇİN
Uygarlıkların doğuşu ve gelişimi

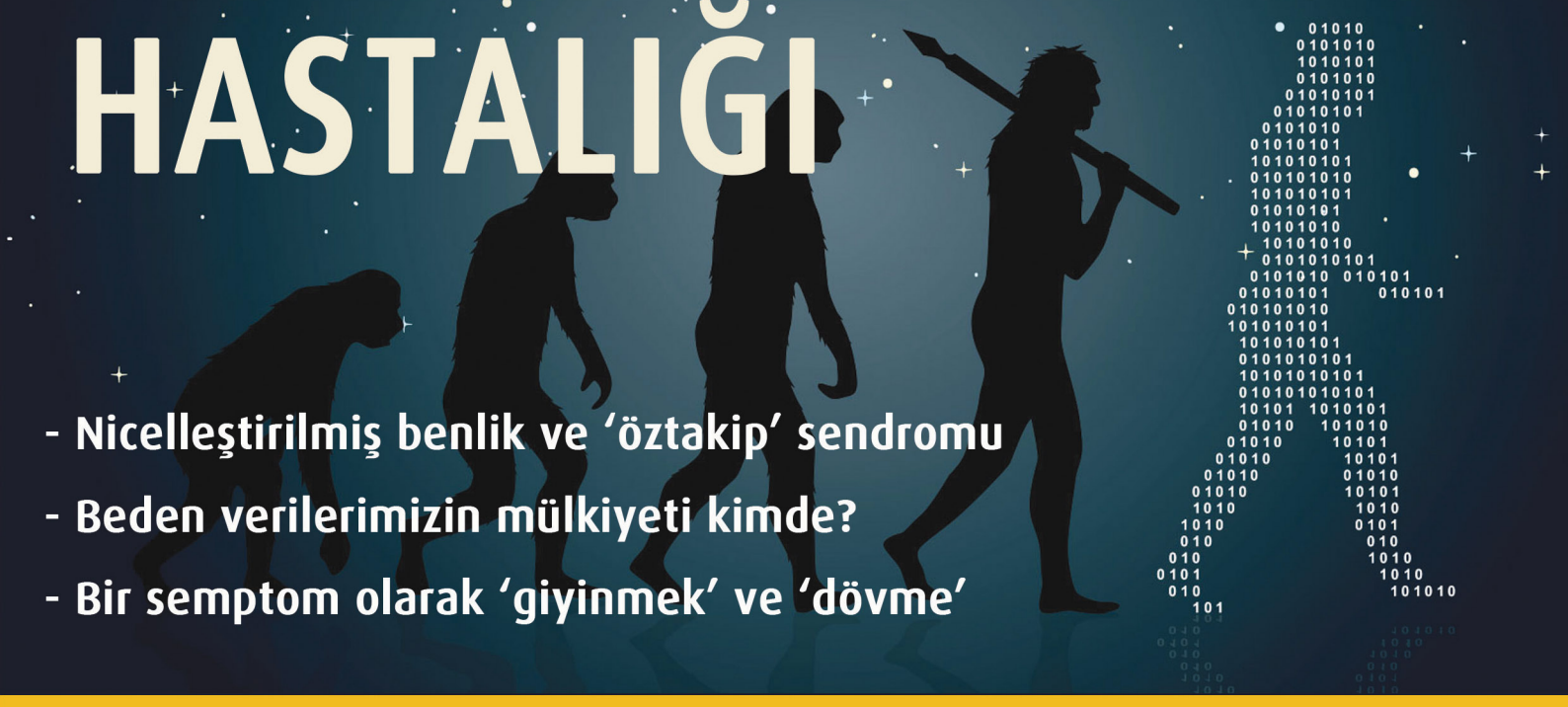
Bilim ve Gelecek

Aylık bilim, kültür, politika dergisi | Ocak 2019 | 15,00 TL (KDV Dahil)

179

Yeni işletme: insan bedeni

SAĞLIKLI YAŞAM HASTALIĞI

- Nicelleştirilmiş benlik ve 'öztakip' sendromu
- Beden verilerimizin mülkiyeti kimde?
- Bir semptom olarak 'giyinmek' ve 'dövme'

Kapitalizmin zafer çağında fahişelik: Madonnalar ve Magdalenler

Blokzinciri devrimi

- Merkezi para sistemi çöküyor mu?
- Yeni devrim aracı yazılım kodları mı?

ISSN 1304-67561-0

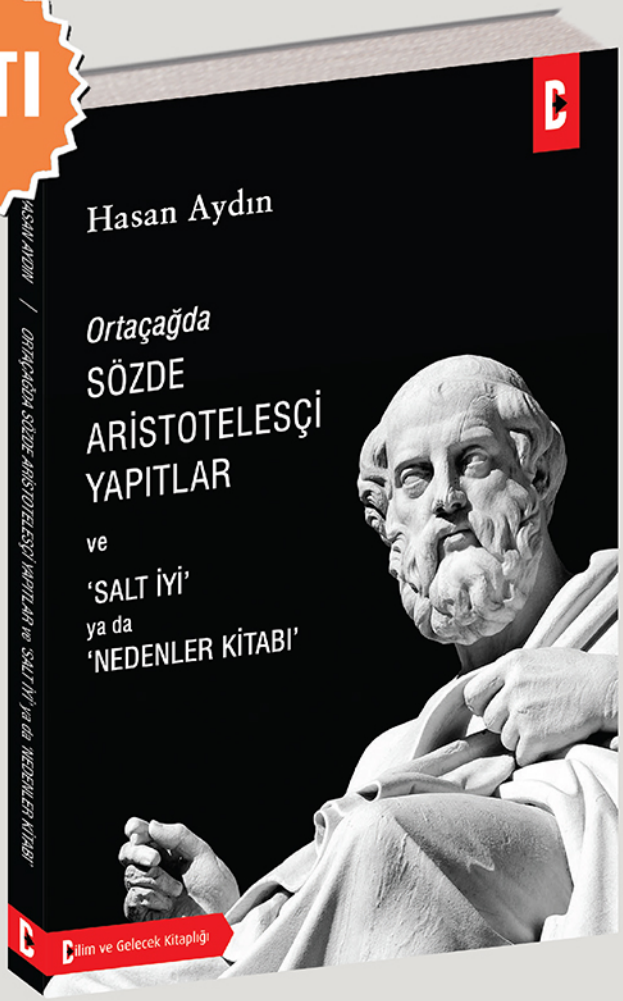
9 771304 675614

Kıbrıs satış fiyatı 16 TL

Bilim ve Gelecek Kitaplığı

KİTAPÇILARDA

ÇIKTI

Hasan Aydın

ORTAÇAĞDA SÖZDE ARİSTOTELESÇİ YAPITLAR ve 'SALT İYİ' ya da 'NEDENLER KİTABI'

Helenistik dönemde, Pythagoras, Platon ve Aristoteles gibi Eski Yunan'da yetişmiş büyük filozofları hem birbirleriyle hem de dini düşünceyle uzlaştırmaya çalışan kimi yapıtların üretildiği anlaşılmaktadır. Bu süreçte kimin tarafından üretildiği bilinmeyen, daha çok Platon ile Aristoteles'i uzlaştıran, onların düşüncelerini dine yaklaştıran ve Aristoteles'e mal edilen kimi yapıtların ortaya çıktığı da gözlenmektedir. Bu sözde Aristotelesçi yapıtlar, ortaçağda hem İslam hem de Hıristiyan kültür ortamında filozoflar üzerinde derin etkiler bırakmıştır.

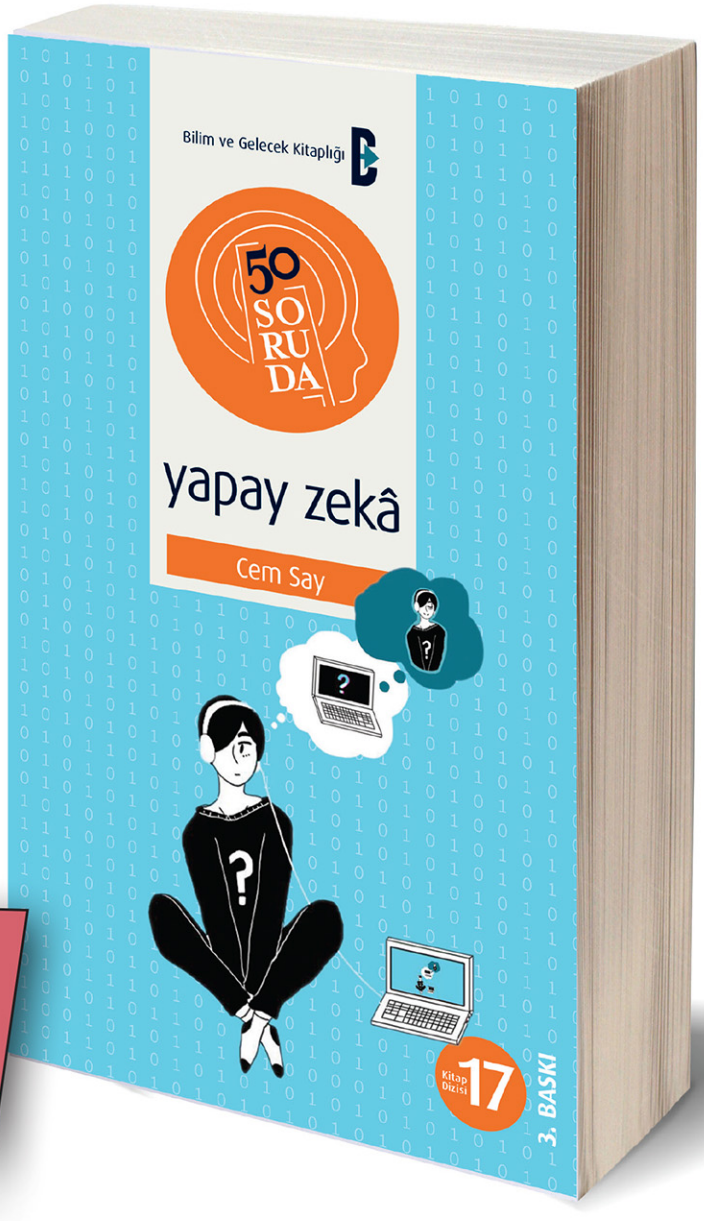
Bu yapıtlar yoluyla Yeni Platoncu bir kimliğe bürünmüş bir sözde Aristoteles karşımıza çıkarmaktadır. Ortaçağda, bununla da kalınmamış, Hıristiyanlar, Platon ve Aristoteles gibi Eski Yunan'ın büyük filozoflarını Hıristiyanlıkla uzlaştırma gayreti içerisinde adeta vaftiz ederken, Müslüman filozoflar da, onlara, İslam'a yaklaştırma gayreti içerisinde, neredeyse şahadet getirtip, hidayete erdirtmişlerdir.

50 SORUDA yapay zekâ

Cem Say

Boğaziçi Üniversitesi Bilgisayar Mühendisliği Bölümü öğretim üyesi Cem Say, bu kitapta yapay zekâ kavramını her yönüyle ve herkesin ilgisini çekebilecek biçimde anlatıyor. Yapay zekâ sistemlerinin dayandığı matematiksel altyapıyı, gelişim serüvenini, insan beyni dediğimiz doğal bilgisayarın çalışması hakkında verdiği ipuçlarını, güncel uygulamalarının nasıl çalıştığını ve nerelerde tıkandığını, yarattığı felsefi tartışmaları, bilinç ve özgür iradeyle ilgisini ve insanlığa olumlu/olumsuz etkilerini keyifli bir dille işliyor. Yazarın, yüzyıllar öncesinden başlayıp son teknolojik gelişmelere varan bir çerçeve kurarken yanıtını aradığı kimi sorular şöyle:

İnsanların yapabilip makinelerin yapamayacağı şeyler var mı? Düşünen bir makine yapılabilir mi? Sadece 0 ve 1 her şeye yeter mi? Gödel neden öldü? Turing kimdir? Doğanın, yaşamın, insanların programlama dili nedir? Hesaplama karmaşıklığı nedir? AlphaGo dünya go şampiyonunu nasıl yendi? Turing testi nedir? Bilgisayar insan dillerini nasıl anlar? Derin öğrenme nedir? Robotlar buluş, sanat, avukatlık, askerlik, doktorluk vs. yapabilir mi? Âşık olabilir mi? Bilgisayarlar bizi bizden iyi tanıyabilir mi? Yapay zekâ dünyayı ele geçirip hepimizi yok edecek mi?

7. baskısıyla kitapçılarda

Bilim ve Gelecek Kitaplığı

BİLİM ve GELECEK KİTAPLIĞI WEB SİTESİ YAYINDA

"kitaplik.bilimvegelecek.com.tr" adresinden yayınevimizin tüm kitaplarına ve dergi sayılarımıza kolaylıkla ulaşabilirsiniz. Mobil uyumlu web sitemizden güvenli bir biçimde alışveriş yapabilir ve basılı dergi abonesi olabilirsiniz. Sitemizden tüm kitaplarımızı % 30 indirimli olarak edinebilir, son 10 sayıdan önceki dergileri 5 TL'ye satın alabilirsiniz. 50 TL ve üzeri alışverişlerde kargo ücreti ödemeden kitap ve dergileri edinebilirsiniz.

Bilim ve Gelecek
Aylık bilim, kültür, politika dergisi
SAYI: 179 / OCAK 2019

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Ender Helvacıoğlu
İDARİ İŞLER
Deniz Karakaş Volkan Tozan
DAĞITIM
Süleyman Altuğ
TEKNİK HAZIRLIK
Baha Okar
ADRES
Caferağa Mah. Moda Cad. Zuhal Sk. 9/1
Kadıköy / İstanbul
TEL: (0216) 345 26 14 / 349 71 72 (faks)

www.bilimvegelecek.com.tr
E-posta: bilgi@bilimvegelecek.com.tr

YURTİÇİ ABONELİK KOŞULLARI
1 yıllık: 160 TL / 6 aylık: 80 TL
(Bilgi almak için dergi büromuzu arayınız.)
Kurumsal abonelik: 1 yıllık 200 TL
YURTDIŞI ABONELİK KOŞULLARI
Avrupa ve Ortadoğu için 80 Euro
Amerika ve Uzakdoğu için 150 Dolar
e-ABONELİK KOŞULLARI
1 yıllık: 30 TL / 6 aylık: 20 TL
(Bilgi almak için: www.bilimvegelecek.com.tr)

7 RENK BASIM YAYIM FİLMCİLİK LTD. ŞTİ. ADINA SAHİBİ
Ender Helvacıoğlu
SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Deniz Karakaş

BASILDIĞI YER
Ezgi Matbaacılık (Sertifika no: 12142),
Sanayi Cad. Altay Sok. No: 10,
Çobançeşme - Yenibosna/ İstanbul
Tel: (0212) 452 23 02

DAĞITIM: Turkuvaz Dağıtım Pazarlama
YAYIN TÜRÜ: Yerel - Süreli (Aylık)
ISSN: 1304-6756 **DİLİ:** Türkçe

BÜRO ve TEMSİLCİLERİMİZ

ANKARA BÜROSU: 100. Yıl İşçi Blokları Mah., 1540. Sok., 32/1, Çankaya-Ankara / Tel: (0312) 806 27 75
Temsilci: Uğur Yıldırım / Tel: (0505) 710 46 03 / uguryildirimugur@gmail.com

BÜYÜKÇEKMECE BÜROSU: Mimaroba Mah., Mustafa Kemal Bulvarı, No: 36-A/2, Büyükçekmece/Istanbul
Temsilci: Ahmet Doğan / (0532) 333 84 15 / ahmetdogan51@hotmail.com

BARTIN: Uğurcan Erdem / (0534) 454 55 01 / haberlesme77@gmail.com

İZMİR: Levent Gedizlioğlu / (0532) 256 88 64
Osman Altun / (0541) 695 19 97
Baha Okar / (0535) 016 47 74

SAMSUN: Hasan Aydın / (0505) 310 47 60 / hasanaydn@hotmail.com

ESKİŞEHİR: Cemil Can Vural / (0530) 683 29 35 / cemilcanvural@hotmail.com

TARSUS: Uğur Pişmanlık / (0533) 723 47 89 / aratosdergisi@gmail.com

TİRE: Bahar Işık / (0533) 217 71 96 / isikbahar@gmail.com

AVUSTURYA: Murat Naroğlu / murat.naroglu@gmail.com

BELÇİKA: Emre Sevinç / emre.sevinc@gmail.com

KANADA: Erdem Erinç / erdem_e@hotmail.com

İSTANBUL ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Erkin Öncan (0543) 649 9400 / erknoncn@gmail.com

ÇUKUROVA ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Barış Ata (0533) 499 35 53 / brsata@gmail.com

HACETTEPE ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Selim E. Arkaç (0506) 663 84 12 / selimbio@gmail.com

İTÜ TEMSİLCİSİ: Deniz Şahin (0530) 655 82 26 / calideniz@yahoo.com

ODTÜ TEMSİLCİSİ: Gamze Yüksel (0507) 067 11 06 / gamzeyuksel13@gmail.com

SİNOP ÜNİVERSİTESİ TEMSİLCİSİ: Özkan Kalfa (0541) 814 16 32 / berke__442@hotmail.com

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ TEMSİLCİSİ: Mustafa Balay (0538) 737 22 16 / mustafabalay@gmail.com

ZONGULDAK B. ECEVİT ÜNİV. TEMS.: Yağmur Bulut (0534) 246 40 42 / bulutyagmur@gmail.com

O mevzii savunmak…

Türkiye zorlu bir süreçten geçiyor. Sadece ekonomik sıkıntılardan veya Ortadoğu'da ülkemizi de direkt etkileyecek gelişmelerden söz etmiyoruz. Bunlar elbette önemli ama en az bunlar kadar önemli bir diğer gelişme, ülkenin çok değerli aydınlarının ve sanatçılarının bizzat iktidarın başı tarafından hedef alınması, susturulmaya, sindirilmeye çalışılması. Ve bu hedef almanın, yargıyı ve bazı sokak çetelerini sanki talimat almış gibi hemen harekete geçirmesi, "legal" ve "illegal" tehditlerin uygulamaya geçmesi. Aydınların tek "suçu", fikirlerini söylemeleri ve iktidara eleştirel yaklaşmaları. Kısacası ülkemizde eleştirel fikir şiddet ile karşılanıyor.

Müjdat Gezen, Metin Akpınar, Fatih Portakal gibi isimler, keskin muhalefetleriyle, çatışmacı davranışlarıyla tanınan kişilikler değiller. Toplumun tümüne seslenen, hemen her kesim tarafından sevilen, yapıp ettikleriyle kendilerini kanıtlamış, Türkiye'nin değerleri olan insanlar. Özellikle böyle kişilikler hedef alınıyor. Dokunulması en beklenilmeyen kişilere dokunuluyor ki, herkese bir "dokunulma kaygısı" verilebilsin.

İkincisi, öyle görülüyor ki iktidar, toplumun en az yüzde 50'sini gözden çıkarmıştır. Hedefi, kendi saflarını tahkim etmek, katılaştırmak; kendisi gibi düşünmeyenleri ise düşmanlaştırmak. Toplumu "biz ve düşmanlar" biçiminde bölerek iktidarını sürdürmeye çalışıyor. Demokratik değil, otoriter hatta faşizan bir rejim hedeflendiği açık.

Bu saldırılara karşı direneceğiz. Hedef alınan aydınların ve sanatçıların bulundukları mevziin savunulması hayatidir. Çünkü biliyoruz ki, Gezen'in, Akpınar'ın, Portakal'ın seslerinin kesildiği ve sindirildiği bir ülkede sanat yapılamaz, bilim yapılamaz, herhangi bir eleştirel fikir ileri sürülemez, Bilim ve Gelecek gibi bir dergi de çıkarılamaz. Yani sadece destek vermiyoruz, kendimizi de koruyoruz. Umarız herkes bunun farkındadır.

***

Geçtiğimiz sayıyı çıkarırken, Cem Say imzalı "50 Soruda Yapay Zekâ" kitabımızın 6. baskısına hazırlanıyorduk. Elinizdeki sayıyı çıkarırken ise 8. baskının hazırlığı içindeyiz. Türkiyeli popüler bilim kitapları külliyatı içinde şimdiden bir klasiğe dönüşen "50 Soruda Yapay Zekâ" biliyoruz ki daha pek çok baskı yapacak ve yeni bilim okurları yaratacak.

Değerli yazarımız Hasan Aydın'ın "Ortaçağda Sözde Aristotelesçi Yapıtlar ve 'Salt İyi' ya da 'Nedenler Kitabı'" adlı çalışması Bilim ve Gelecek Kitaplığı bünyesinde taze çıktı ve Ocak ayı başından itibaren okurlarıyla buluşuyor. Burada Hasan Aydın'ı anlatmamıza gerek yok, okurların yeni kitabı merakla beklediklerini de biliyoruz.

***

Elinizdeki sayı, hem alışılageldik biçimde mevcut düşünsel birikimi aktaran, ama hem de yeni ve ucu açık konularda bilimsel tartışmalar yapan makalelerle dolu. Bilişim uzmanı İzlem Gözükeleş'in hazırladığı kapak dosyamızın (Yeni İşletme: İnsan Bedeni ve Sağlıklı Yaşam Hastalığı) ve Cemil Şinasi Türün'ün "Blokzinciri Devrimi" başlıklı makalesinin sadece okunmasını değil tartışılmasını da öneriyoruz.

Geçtiğimiz ay acı bir haber de aldık. Ankara Üniversitesi DTCF Felsefe Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Bahtiyar Yücel Dursun bir trafik kazası sonucu hayatını kaybetti. Yücel Dursun, aydınlanma kahramanı Turan Dursun'un oğlu, Prof. Dr. Çiler Dursun'un da eşiydi. Türkiye bilim topluluğunun, hepimizin başı sağ olsun.

2019'un tüm okurlarımıza ve yazarlarımıza mutluluk ve başarı, toplumumuza özgürlük, eşitlik ve refah getirmesini diliyoruz.

Dostlukla kalın…

Bilim ve Gelecek

İçindekiler

KAPAK DOSYASI

BİLİŞİM DÜNYASINDAN / İzlem Gözükeleş

Benim bedenim, benim verim 4

Irmak Gültekin

Bir semptom olarak 'giyinmek' 12

TARTIŞMA

Cemil Şinasi Türün

21. yüzyılın blokzinciri devrimi 16

Hakan Sert

Aydınlatma çağı, akım savaşları ve Tesla 22

Afşar Timuçin

Uygarlıkların doğuşu 26

ETNOGRAFİ NOTLARI / Dr. Ahmet Kerim Gültekin

Sözlü kültür: yaşayan tarih 35

Nickie Roberts

Kapitalizmin zafer çağında (19. yüzyıl) fahişelik
Madonnalar ve Magdalenler 40

Dr. Can Güngen

Dünya'nın oluşumu ve Prekambriyen devir 54

Namık Kemal

Fatih Sultan Mehmet'in avukatı Namık Kemal
Fatih kan dökücü bir zalim miydi? 60

Ahmet Nuri Doğan

Köy Enstitülerine doğru... 65

Adam Roberts / Çeviren: Duygu Dölek

Erken dönem bilimkurgu sineması 70

Prof. Dr. Haluk Eyidoğan

Jeotermal enerji üretimi Tuzla Fayı'nı
(Çanakkale, Bababurnu) tetiklemiş olabilir mi? 77

Endonezya'da depremsiz tsunami 81

Mustafa Cem Sırt

Mekke'de ikili yönetimden devletin doğuşuna 82

ÜNLÜ DENEYLER / Özgür Can Özüdoğru

Gökkuşağına yolculuk - 3
Doğanın ışığından ışığın doğasına 84

MATEMATİK SOHBETLERİ / Ali Törün

Matematiksel düello 88

BULMACA / Hikmet Uğurlu 90

KİTAPÇIL / Özer Or 91

Hazırlayan: Elisabeth Pain / Çeviri: Hakan Sert

Genç bilimcilere ilham verici ve
kariyer yönlendirici kitap önerileri 92

Batuhan Saç

Yeryüzünün Yeşil Bulutları: Ağaçlar (II)
Türkiye'nin Ağaçları Albümü 94

NAUTİLUS / Özer Or

Yılın okuru 96

KAPAK DOSYASI 4

BİLİŞİM DÜNYASINDAN / İzlem Gözükeleş

Benim bedenim, benim verim

Öztakibin sonucu ortaya çıkan verinin mülkiyeti bir sorundur. Ama öztakibin kendisi de o kadar masum görünmüyor... Belki Cederström ve Spicer'ın (2017) yazdığı gibi "... en azından bir başlangıç olarak, takıntılı bir şekilde bedenimize kulak vermeyi bırakabilir, sağlık ve mutluluğumuzu saplantı haline getirmekten vazgeçebilir ve insan potansiyelinin sınırsız olduğu yanılsamasından kurtulabiliriz."

Bir semptom olarak 'giyinmek'

Irmak Gültekin

Belki de kendisi olarak hiç görülmemiş birinin fark edilme ve görülme sancısının ifadesi olabilir onca kıyafet. Hiç temas edilmek istenmeyen bir karanlığın üstü ışıl ışıl, renkli, canlı kıyafetlerle gayet güzel örtülebilir. Sizin semptomunuz hangi gerçeğinize tekabül ediyor, düşünmeye başlayalım mı?

12

Kapitalizmin zafer çağında (19. yüzyıl) fahişelik

Madonnalar ve Magdalenler

Nickie Roberts

Fahişelerin büyük çoğunluğu işçi sınıfından kadınlardı. 19. yüzyılın son dönemlerinde yapılan bir araştırma, bu oranı yüzde 90 olarak belirler. İşçi sınıfı ailesinin ekonomisi son derece tehlikede olup, yaşayabilmek için eli ayağı tutan herkesin çalışması gerekiyordu. Kızlar çalışabilecek yaşa gelir gelmez kendi hayatlarını kazanmak zorundaydılar ve eğer bunun için fahişelik yapmak gerekiyorsa, öyle yapılıyordu.

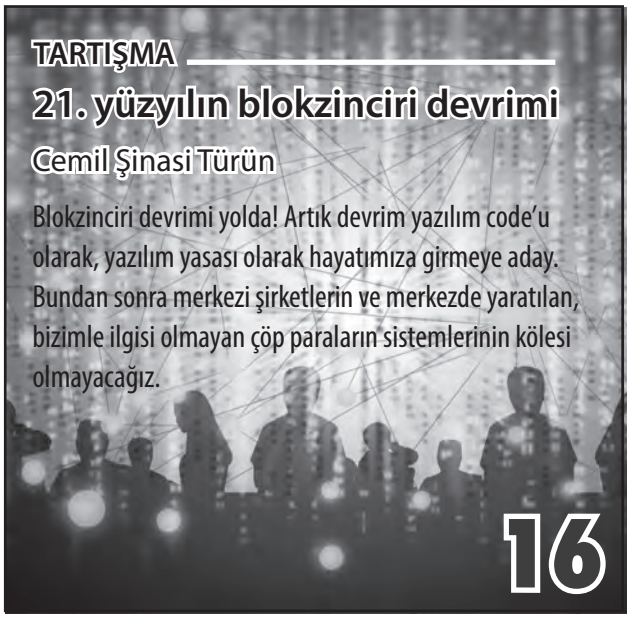

TARTIŞMA

21. yüzyılın blokzinciri devrimi

Cemil Şinasi Türün

Blokzinciri devrimi yolda! Artık devrim yazılım code'u olarak, yazılım yasası olarak hayatımıza girmeye aday. Bundan sonra merkezi şirketlerin ve merkezde yaratılan, bizimle ilgisi olmayan çöp paraların sistemlerinin kölesi olmayacağız.

Uygarlıkların doğuşu

26

Afşar Timuçin

Eskiçağ'ı iki evreli diye düşünmek doğru olur. Birinci evre ilk uygarlıklar ya da doğu uygarlıkları evresidir. İkinci evre Yunan-Latin uygarlığı evresidir. Mitoloji uygarlıkları dediğimiz Doğu uygarlıkları ve felsefi düşünceyi kuran ve geliştiren Yunan ve Roma uygarlıkları Eskiçağ uygarlığının bileşenleri oldular.

Aydınlatma çağı, akım savaşları ve Tesla

Hakan Sert

Günümüzde Edison-Tesla adı altında anlatılan "akım savaşları", esasen farklı akım şebekelerini pazarlayan iki şirket arasındaki ticari bir kavga olarak ele alınmalıdır.

Dünya'nın oluşumu ve Prekambriyen devir

54

Dr. Can Güngen

Güneş Sistemi'nin yaklaşık 4,6 milyar yıl önce hidrojen ve helyum gazları ile az miktarda ağır elementlerin oluşturduğu moleküler bulutun içeri doğru çökmesi sonucu oluştuğu düşünülüyor. 4,5 milyar yıllık yeryüzü tarihinin 570 milyon yıl öncesine kadar olan büyük bölümü ise "Prekambriyen devir" olarak bilinir.

İzlem Gözükeleş izlem@gözükeles.net

Benim bedenim, benim verim

Öztakibin sonucu ortaya çıkan verinin mülkiyeti bir sorundur. Ama öztakibin kendisi de o kadar masum görünmüyor... Belki Cederström ve Spicer'ın (2017) yazdığı gibi "... en azından bir başlangıç olarak, takıntılı bir şekilde bedenimize kulak vermeyi bırakabilir, sağlık ve mutluluğumuzu saplantı haline getirmekten vazgeçebilir ve insan potansiyelinin sınırsız olduğu yanılsamasından kurtulabiliriz."

Frederick Winslow Taylor, 1856 yılında Philadelphia'da, varlıklı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Harvard Üniversitesi'ne girerek babası gibi bir avukat olmayı planlıyordu. 1874'te Harvard'a giriş sınavlarını başarıyla geçmesine karşın gözlerindeki sorun nedeniyle okulu bırakmak zorunda kaldı ve okumanın daha az önemli olduğu bir kariyere yönelerek aile dostlarına ait bir atölyede çıraklığa başladı. Dört yıllık çıraklık eğitimin sonunda işçi olarak girdiği Midvale Steelworks şirketinde hızla yükselerek sırasıyla zaman denetçisi, makinist, takım şefi, ustabaşı, yardımcı mühendis ve başmühendis pozisyonlarına getirildi. Bu hızlı yükselişte, Taylor'un yeteneklerinin yanında Midvale Steelworks'un ortaklarından ve yöneticilerinden Edward Clark'ın oğlunun Taylor'un kız kardeşiyle evli olmasının da payı olmuş olabilir. Ama son tahlilde Taylor, kapitalist işletmedeki akılcılaştırmayı gerçekleştiren başarılı bir mühendisti.

Frederick Winslow Taylor (1856-1915).

Taylor, Midvale Steelworks'te daha makinist ve işçi olarak çalışırken bile işçilerin makineyle ilişkisini gözlemliyor ve işçilerin yeterince sıkı çalışmadığını ve bunun da emek maliyetini artırdığını düşünüyordu. Daha sonra, ustabaşı olduğunda da işçilerden daha çok veri toplayarak işçilerin ve makinelerin verimliliği üzerine çalışmaya devam etti. Taylor, 1890'dan 1893'e kadar Philadelphia'da büyük kâğıt fabrikalarını işleten Manufacturing Investment Company'de yönetici ve danışman mühendis olarak çalıştı. 1893'te kendi danışmanlık firmasını açtı. Kartvizitinde şöyle yazıyordu: Danışman Mühendis - İşyeri yönetimini ve üretimi sistematikleştirmek uzmanlık gerektirir.

1898 yılında Taylor, önemli bir kapasite sorununu çözmek üzere Bethlehem Steel'de çalışmaya başladı ve burada hem kendisini zenginleştirecek hem de ününü artıracak çalışmalar yaptı. 1901'de Bethlehem Steel'den ayrıldığında artık zengin bir adamdı. Bundan sonra hayatını bilimsel yönetim ilkeleri adını verdiği yönetim ilkelerini yaygınlaştırmaya adadı.

Köse ve Öncü'nün (2000) belirttiği gibi bilim tarihinde, bilimsel bilginin ne olduğu hakkındaki tartışmalar düşünüldüğünde, Taylor'un bilimselliği trajikomik bir nahifliğe sahip görünüyordu. Fakat şüphesiz kapitalizm açısından en doğru bilim anlayışını temsil ediyordu. Taylor'ın bilimi aşağıdaki aşamaları içeriyordu:

1) Yaklaşık 10-15 tane, tercihen ülkenin farklı yerlerinden ve farklı kuruluşlarından, analiz edilecek özel bir iş için uygun adam bulun.

2) Bu adamların incelenecek işi yaparken kullandıkları araç ve gereçler ile tüm temel hareket ve faaliyetler bütününü inceleyin.

3) Tüm bu temel hareketlerin yapılması için gereken zamanı bir kronometre yardımıyla belirleyip, işin yapılması için gereken en hızlı yolu seçin.

4) Tüm yanlış, yavaş ve faydasız hareketleri eleyin.

5) Bütün gereksiz hareketleri eledikten sonra, en hızlı ve uygun hareketlerle en uygun araçları bir araya getirin.

Bir diğer deyişle, Taylor'ın bilimselliği elinde kronometreyle işçileri gözetlemeye dayanıyordu. Taylor'ın mühendise biçtiği görev "sermayeyi büyütmek amacıyla işçiyi sermayeye dönüştürmekti" (age). Fakat işin neden en hızlı zamanda tamamlanması gerektiği sorgulanmıyordu. İşçileri, Taylor'ın bilimsel yönetim ilkeleri doğrultusunda çalıştıran bir mühendisin işçilerin hareketlerini disipline ederken yaptığı kuşkusuz acımasız ve insanlık dışıydı. Günümüzde de Taylor'ın mirasçıları çağa ayak uyduran bilimsel yöntemleriyle verimlilik peşinde koşuyorlar. Bu yazıda asıl tartışmak istediğim ise insan bedeninin bir işletme olarak görüldüğü, kronometreli mühendisle disipline edilmek istenen işçinin aynı bedende bir araya geldiği nicelleştirilmiş benlik hareketi (quantified self movement). İnsanlar, neden kendileri hakkında veri topluyorlar ve sürekli bir şeyleri ölçme ihtiyacı içindeler?

Öztakip

Nicelleştirilmiş benlik hareketi, öztakip (selftracking) yoluyla kişinin kendini tanıyabileceğini savunuyor. Bu nedenle, insan yaşamının kalp atış hızı, solunum, uyku süresi, gün içerisindeki hapşırık ve aksırık sayıları gibi parçaları kayıt altına alınıyor. Günümüzde insanlar çeşitli cihazlarla gündelik hayatları hakkında veri topladıktan sonra, verideki örüntü ve ilişkiler üzerine yoğunlaşıyorlar. Bazıları da verilerini sosyal medyaya yüklüyor ve diğerleri ile karşılaştırıyor.

Öztakip araçları çok çeşitli ve insanlar farklı motivasyonlarla bu araçlara yöneliyorlar. Neff ve Nafus (2016) öztakibin ardındaki motivasyonları üçe ayırıyor: Sağlığı iyileştirmek, hayatın diğer yönlerini geliştirmek ve yeni yaşam deneyimleri bulmak. Kuşkusuz bu motivasyonlar içinde en yaygın olan ve öztakibe meşruluk kazandıran sağlık uygulamaları. Kan şekeri takibinde olduğu gibi sağlıkla ilgili bir durumu kontrol altında tutabilmek için öztakibe başvurulabiliyor. Ya da kilo verme gibi bir hedef belirlendikten sonra bunun ölçümüne odaklanılıyor. Öztakip bazen kişide hangi rahatsızlığı neyin tetiklediği hakkında kolayca tespit edilemeyecek ilişkileri ortaya çıkarabiliyor. En uygun ilaç dozu, öztakip cihazlarından sağlanan geribildirimlerle ayarlanabiliyor. Egzersiz, kilo, kas kütlesi ve vücut yağını takip ederek aralarındaki ilişki belirlenebiliyor ve egzersiz programları bu ilişki doğrultusunda yeniden yapılandırılabiliyor. Uyku ve egzersiz kayıt altına alınarak bir denge sağlanabiliyor.

İnsanlar bazen kendilerinin Taylor'u oluyorlar ve iş performanslarını artırmak için öztakibi tercih edebiliyorlar. Bunun dışında gündelik yaşamda değişen ruh hallerini takip etmeye yardımcı olan uygulamalar da var (bkz. https://www.everydayhealth.com/columns/therese-borchard-sanity-break/the-6-best-mood-apps/). Örneğin bu uygulamalardan MoodKit iki klinik psikolog tarafından geliştirilmiş ve uygulamanın bilişsel davranışçı tedavinin ilke ve tekniklerine dayandığı iddia ediliyor. Moodkit, sadece ruh halinizi değil, genel olarak esenliğinizi de geliştirmeyi hedefliyor. CNet bu uygulamayı yanınızda kendi psikoloğunuzu taşımaya benzetiyor (https://www.cnet.com/news/moodkit-can-an-app-improve-your-mood/).

Neff ve Nafus'un (2016) yazdığı gibi bazen öztakibin nedeni sadece yeni şeyler denemek olabiliyor. Öztakip cihazları sadece merak ve eğlence için kullanılabiliyor. Yürüdükleri her sokağı takip ederek şehri keşfetmeyi deneyenler çıkabiliyor. Herhangi bir sağlık sorunu olmadan kalp atış hızını takip eden ve veriden ilginç şeyler çıkarmaya çalışanlar da var.

Öztakip ve onun farklı biçimleri olan hayat kaydı tutma (life logging), özdeneyleme (self-experimentation) gibi uygulamaların tamamen yeni olduğu söylenemez. 18. yüzyılda yaşamış bir siyasetçi olan Benjamin Franklin, çizelge ve notlarla zamanını nasıl geçirdiğinin kaydını tutuyordu. İletişim bilimci Lee Humphreys 18. ve 19. yüzyılda bu tip kişisel kayıtlar tutmanın ve insanlarla paylaşmanın yaygın olduğunu yazıyor ve bunu günümüzdeki twitter paylaşımlarına benzetiyor. 20. yüzyıl mucitlerinden Buckminster Fuller de 1920'de koca bir deftere her 15 dakikada bir hayatını kaydetmeye başlamış ve 1983'te öldüğünde arkasında faturaların, gazetelerden kesilen kupürlerin, yazışmaların, notların ve karalamaların olduğu 80 metrelik bir defter bırakmış.

Charlie Chaplin'in Taylorizmi eleştirdiği filminden bir sahne. Taylor'un bilimselliği trajikomik bir nahifliğe sahip görünüyordu. Fakat şüphesiz kapitalizm açısından en doğru bilim anlayışını temsil ediyordu.

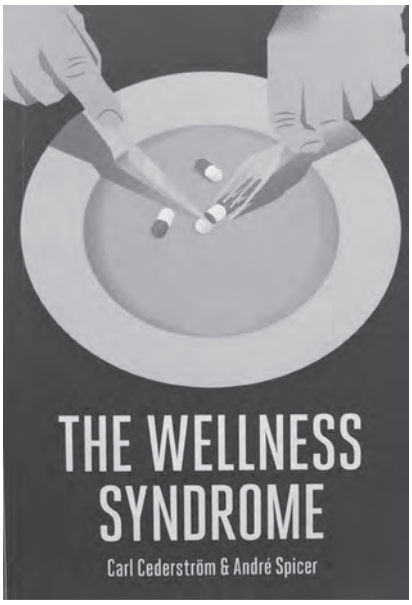
İbuprofen, sıtma aşısı ve sinirbiliminin gelişiminde olduğu gibi özdeneylemenin tarihte önemli bir yeri var. Hatta bu uğurda bazı bilimciler yaşamlarını tehlikeye atmış (https://evrimagaci.org/bilim-adina-hayatini-riske-eden-10-bilim-insani-1630).

Öztakip daha önce de varsa günümüzdeki uygulamaları öncekilerden farklı kılan ne? Neff ve Nafus (2016) bu farklılığı teknolojideki değişim ve biyomedikalleşme ile açıklıyor. Son yıllarda bilimciler ve mühendisler çok çeşitli olguların elektronik olarak algılanabilirliği üzerine çalışıyorlar ve bu alanda önemli ilerlemeler kaydedildi. Akıllı telefonların yaygınlaşması, algılayıcı ve algılayıcı sistemlerini oluşturan diğer bileşenlerdeki minyatürleşme, bağlantı ve depolama altyapısındaki gelişmeler, algılayıcıların yaygınlaşmasını sağladı. 1980'lerde filizlenen, bilgisayarın sadece ofislerde değil, insan bedeni de dahil olmak üzere her zaman ve her yerde olabileceği (ubiquitous computing) düşüncesi, son yıllarda giyilebilir teknolojilerle hayata geçiriliyor. Giyilebilir teknolojilerin tasarımını etkileyen bir başka önemli karar ise bilgisayarların insanları belirli davranışları gerçekleştirmeye yönlendirmek amacıyla kullanılması (persuasive computing). Oyunlaştırma stratejisiyle giyilebilir teknolojilerin yönlendiriciliği artırılmaya çalışılıyor. Örneğin, GymPact adlı uygulamaya abone olan kullanıcılardan belirlenen günlerde spor salonuna gitmeleri isteniyor. Gitmeyenler, GPS verileri sayesinde tespit ediliyor ve ceza olarak kredi kartlarından para çekiliyor. Daha sonra bu para, başarılı, spor salonuna gitmeyi aksatmayanlar arasında paylaştırılıyor (https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2012/06/the-perfected-self/308970/). Oyunlaştırmanın yanında sosyal ağlar da öztakibi geçmişteki örneklerinden farklılaştıran ve yaygınlaştıran bir başka teknolojik gelişme. Birçok uygulama ve cihaz, kullanıcıların etkinliklerini yakın çevreleriyle paylaşmasını, onları yarışmaya ya da desteğe çağırmasını sağlıyor.

Neff ve Nafus'un (2016) işaret ettiği ikinci farklılık olan biyomedikalleşme ise, şeylerin biyolojik ve tıbbi terimlerle açıklandığı kültürel bir değişimi ifade ediyor. Ruh halleri ve duygulardan hayattaki başarıya kadar insan yaşamı biyolojik terimlerle açıklanıyor. Biyomedikalleşme şeylerin neden öyle değil de böyle olduğuna dair zihinsel bir model sunuyor. Biyomedikalleşen bir dünyada, insanların davranışlarını bir grup nöronun etkisiyle açıklamak, kültürün ya da toplumun etkisiyle açıklamaktan daha makul görünüyor. Bu yeni dünyada sağlık, bedensel bir durumu anlatmanın ötesinde makul olanı ve olmayanı ifade ediyor. Örneğin, bir kişinin davranışını sağlıklı bulmamak o kişinin biyomedikalleşmiş bir dünyanın toplumsal kurallarını çiğnediğini anlatıyor. Neff ve Nafus'un (2016) vurguladığı gibi öztakip araçlarının ufak bir kısmı doğrudan tıbbi amaçlar için kullanılsa da bu araçların çoğu biyomedikal anlayış ve çerçevelere dayanıyorlar.

Akıllı telefonların yaygınlaşması, algılayıcı ve algılayıcı sistemlerini oluşturan diğer bileşenlerdeki minyatürleşme, bağlantı ve depolama altyapısındaki gelişmeler algılayıcıların yaygınlaşmasını sağladı.

Cederström ve Spicer, *Sağlık Hastalığı* adlı kitaplarında, sağlıklı yaşam ideolojisinin nasıl hayatın her alanına sızdığının örneklerini veriyorlar.

Bu bağlamda, sağlıklı yaşamın bir takıntı haline gelmesinin öztakip için elverişli bir kültürel ortam hazırladığını da atlamamak gerekiyor. Cederström ve Spicer (2017), *Sağlık Hastalığı* adlı kitaplarında sağlıklı yaşam ideolojisinin nasıl hayatın her alanına sızdığının örneklerini veriyorlar. Cederström ve Spicer'in (2017) vurguladığı gibi, sağlıklı yaşam ideolojisi insanlara cazip ve çekici gelen, karşı çıkılması imkânsız fikir ve inançlar bütünü sunuyor. Sağlıklı bir bedenin daha üretken ve dolayısıyla iş hayatı için daha yararlı olacağı söyleniyor. Cederström ve Spicer'ın (2017) dikkati çektiği gibi artık siyasetçiler, aktivistler ve entelektüeller çağımızın önemli kişileri olarak görülmüyor. Onların yerini televizyonlarda, gazetelerde ve web sitelerinde durmadan sağlıklı yaşam ve mutluluk vaazları veren ünlü diyetisyenler, şefler ve sağlık guruları aldı.

Sağlıklı olmak isteyen insanların organik besinler yemesi isteniyor. Ama buna düşük gelirli ailelerin nasıl ulaşılabileceği ya da insanların son yıllarda neden organik olmayan besinleri tüketmek zorunda kaldığı konularına pek girilmiyor. Cederström ve Spicer'in (2017) yazdığı gibi günümüzde "dünya üzerine cid-

di bir şekilde düşünmektense, kendi kabuğuna çekilmek ve bedenin sinyallerini evrensel hakikatin yerini tutabilecek bir ikame olarak görmek, giderek daha cazip bir seçenek haline geldi."

Buna karşın, öztakibin neoliberalizmin içinde ve onun kültürünü destekler biçimde gelişiminin öztakip uygulamalarına tümüyle karşı çıkmayı gerektirdiğini düşünmüyorum. Öztakip, hem hasta hem de doktor için daha iyi bir tıbbi bilgi sağlayabiliyor. Bazı hastalıkları önceden teşhis etmek ve erken tedavi mümkün olabiliyor. *MIT Technology Review*'deki yazısında Rachel Metz, depresyonda olduğunuzu siz bunun farkında olmadan teşhis edebilme iddiasında olan bir telefon uygulamasını anlatıyor (https://www.technologyreview.com/s/612266/the-smartphone-app-that-can-tell-youre-depressed-before-you-know-it-yourself/). Telefonda yazı yazma veya ekranı kaydırma biçiminiz bir psikolojik test kadar ruhsal durumunuzu açığa çıkarabiliyor. Palo Alto'da, içlerinden biri ABD Ulusal Ruh Sağlığı Enstitüsü'nün eski yöneticilerinden olan üç doktor tarafından kurulan Mindstrong Health, yalnız depresyon değil şizofreni, bipolar bozukluğu, travma sonrası stres bozukluğu ve madde bağımlılığı gibi sorunların da akıllı telefonlara kurulacak Mindstrong uygulaması ile teşhis edilebileceğini iddia ediyor. Metz, daha önce de sayısız şirketin uygulama tabanlı terapiden psikolojik destek sunan oyunlara kadar sayısız iddiayla ortaya çıktığını hatırlatıyor. Telefon etkinliklerindeki ve konuşmadaki ipuçlarıyla depresyonu algılayabileceğini iddia eden uygulamalar da geliştirilmiş. Ama Metz'e göre durum bu sefer farklı. Çünkü Mindstrong, önceki denemelerden farklı olarak insanların telefonla ne yaptığıyla değil telefonu nasıl kullandıkları ile ilgileniyor. Sadece ABD'de akıl hastalığı olan kişilerin sayısının 45 milyon civarında olduğu düşünülürse Mindstrong'un önemi daha iyi anlaşılacaktır. Veri toplamak bir zamanlar sadece uzmanların işiyken şimdi herhangi bir uzmanlığı olmayan sıradan insanlar da veri toplayıp yorumluyor, hatta yeni şeyler keşfedebiliyor. Ev ile klinik, sağlık uygulamaları ile özbakım arasındaki ayrım silikleşiyor. Bir ivmeölçer verisi adımları tespit edebilmek için kullanılırken, bu verinin farklı bir algoritmayla olası bir parkinson hastalığını ortaya çıkarmak için de kullanılabileceğini öne sürenler çıkabiliyor.

Fakat öztakibin bu yararları yaşamımızın neredeyse her anının kaydedilmesinin doğurduğu sorunların görmezden gelinebileceği anlamına da gelmiyor. Verinin varlığı mahremiyet ihlali ihtimalini güçlendiriyor. Şirketler, kullanıcıların verilerini özenle koruduklarını söyleseler de kurumlar arası veri alışverişi, bilgisayar korsanlarının saldırıları ve bu verilerin amaç dışı kullanımı büyük bir tehlike. Neoliberal bireyi yaratan koşullar öztakip araçlarının kullanımının yaygınlaşmasını sağladığı gibi bu araçlar gündelik hayatın metalaşması, sağlığın fetişleştirilmesi, bireyin kolektif çözümlerden uzaklaşarak kendine yoğunlaşması gibi neoliberal bireyi yaratan koşulları güçlendiriyor (Cederström ve Spicer, 2017).

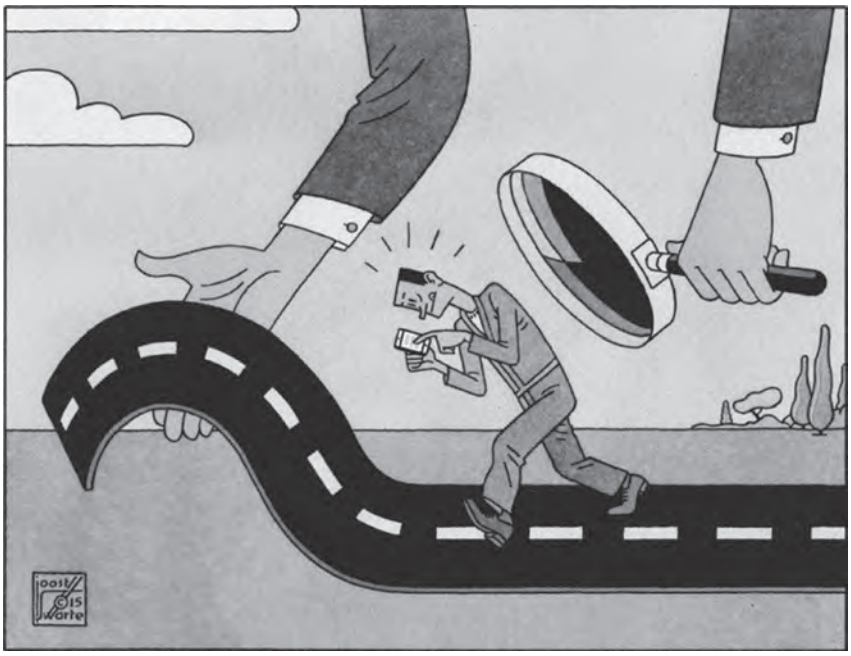
Bu sorunlara karşı ne yapılabilir sorusuna geçmeden önce öztakibin kullanım alanlarına, şirketlerin stratejilerine, kullanıcı ve şirket çıkarları arasındaki çelişkiye bakmakta fayda var.

Öztakip araçlarının kullanım alanları

Öztakip araçlarının kullanım alanlarını beşe ayırabiliriz:

- İzlemek ve değerlendirmek,
- Hisleri açığa çıkarmak,
- Sanat,
- Bir problemi çözmek,
- Bir alışkanlık kazanmak.

Öztakip araçları en çok izlemek ve değerlendirme için kullanılıyor. Yeterince adım atılıp atılmadığı veya zamanın verimli geçirilip geçirilmediği değerlendiriliyor ve uygulamanın belirlediği hedef (örneğin günde 10000 adım) gerçekleştirilmeye çalışılıyor. Kullanıcılar, öztakip araçlarına bakarak etkinliklerini incelediklerini ve bunu motive edici bulduklarını söylüyorlar. Adımları saymak kolay olsa da yiyecek gibi şeylerin ölçümü daha zor olabiliyor. Paketlenmiş gıdaların kalori miktarlarını bildiren uygulamalar var. Fakat işlenmiş gıdalar, sağlıklı yaşam hedefinden bir sapma olarak görüldüğünden pek tercih edilmiyor. Ayrıca ağırlık takibi yaparken sayıların bazen cesaret kırıcı olduğunu düşünen, buna karşı tartının ayarını kilodan pounda çevirerek sadece değişime odaklanmayı tercih edenler de var. Bazı kullanıcılar öztakip cihazlarını o kadar içselleştirmişler ki yanlarında öztakip araçları olmadan yaptıkları egzersizlerin geçerli olmayacağını düşünebiliyorlar. Ayrıca araç geliş-

tiricilerinin belirlediği normal değerlere de dikkat etmek gerekiyor: Neden günde 10000 adım? Sağlık için herkesin atması gereken adım sayısı aynı mı? Bu sayı, neye göre belirleniyor?

Öztakip araçlarının hisleri açığa çıkarmak için kullanımında ise insanlar bedenlerinden yayılan sinyallere kulak vererek bedenlerini daha iyi anlamaya çalışıyorlar. Neff ve Nafus (2016) bunun için 30'lu yaşlarındaki sağlıklı bir adamın yaptığı denemeyi örnek gösteriyor. Adam vücudunun şekere nasıl tepki gösterdiğini anlayabilmek için glikoz düzeyini ölçmüş. Daha sonra, glikoz düzeyinin psikolojik durumunu nasıl etkilediğini araştırmış. Neff ve Nafus'un (2016) vurguladığı gibi en uygun glikoz düzeyini bulmak gibi bir hedefi olmadan sadece kendi bedenini daha iyi tanımaya odaklanmış. Bu amaçla yapılan öztakip, kullanıcıların çeşitli hipotezler geliştirebilmesine yardımcı oluyor. Dolayısıyla, olasılıkları en aza indirmeye çalışan tıbbi tanı sürecinden farklı bir işleyişe sahip.

Man Ray'in 1930'larda matematiksel hesaplamalardan yararlanarak yaptığı heykel, resim ve fotoğraf çalışmaları (https://www.youtube.com/watch?v=a3QqKBWHarA) gibi bu sefer öztakip verilerini kullanarak sanatsal üretimde bulunan sanatçılar da var. Laurie Frick, veri estetiğinin öncülerinden. Frick, telefonundan elde ettiği GPS verilerini soyut kalıpların kolaj benzeri görüntülerine dönüştürmüş. Frick, veriyi bilim veya bir şeyi kanıtlamak için değil, sanatının bir dokusu olarak kullanıyor. Frick'in çalışmalarına http://www.lauriefrick.com/work/ adresinden erişilebilir. Stephen Cartwright ise dünyadaki konumunun enlem ve boylamlarına dayalı bir çalışma yapmış: http://www.stephencartwright.com/#/latitude-and-longitude-project/

Öztakip, "Evet, migrenin var. Ama nedenini tam olarak tespit edemedik" gibi tıbbi teşhislerin yetersiz kaldığı durumlarda bir çözüm üretmek ya da elektrik faturalarının neden kabarık geldiğini bulmak için de kullanılabiliyor. Burada bilimsel çalışmalardan faklı olarak bir tezi ispatlamaya çalışmak yerine, bir soruna çözüm bulmak hedefleniyor. Hastalar tedavi ve teşhis sürecine daha aktif katılabiliyorlar.

Bir alışkanlık kazandırmaya çalışan öztakipte ise veriden yararlanarak yeni alışkanlıklar kazandırmak ya da var olan alışkanlıkları değiştirmek hedefleniyor. B. F. Skinner'ın insan davranışlarını şekillendirmek için ödüllere başvuran davranışçı psikolojisi öztakip, özellikle de oyunlaştırma stratejisiyle yeniden karşımıza çıkıyor.

Girişim sermayesi, bilişim tekelleri, sigorta şirketleri, ilaç şirketleri ve hastane zincirleri

Öztakip araçlarının ilk günlerinde kullanıcı ve üretici rolleri net çizgilerle ayrılmıyor ve Silikon Vadisi'nden uzakta, bireyler, aktivistler ve hasta grupları tarafından geliştiriliyordu. Bazen de bu araçlar üniversitelerde geliştirildikten sonra ticarileştiriliyorlardı. Dolayısıyla öztakip araçlarının pasif kullanıcılarından değil, çeşitli algılayıcıları kullanarak yeni öztakip araçları geliştiren, şirketlerin geliştirdiği öztakip araçlarını farklı amaçlar doğrultusunda kullanmayı deneyen ve kimi zaman onları farklı işlevlerle donatan aktif, üreten kullanıcılardan söz ediyoruz. Fakat son yıllarda Sequoia, Andreessen Horowitz, Kleiner Perkins, Caufield Byers ve Khosla Ventures gibi girişim sermayesinin ve Google, Merck (ilaç şirketi), Qualcomm (teknoloji şirketi), Cambia (sigorta şirketi) gibi farklı alanlarda faaliyet gösteren şirketlerin öztakip pazarına yöneldikleri görülüyor. Sermaye, dijital sağlık çalışmaları kapsamında büyük veri, tüketicilerin sağlık hizmetlerine katılımı, dijital tıp hizmetleri, teletıp (telekomünikasyon teknolojisi kullanılarak hastalara uzaktan teşhis koyma ve tedavi uygulanma yöntemleri), kişiselleştirilmiş tıp ve nüfus sağlığı yönetimi gibi alanlara fon sağlıyor. Özellikle öztakip araçlarının üretimi ve bu araçlardan sağlanan verinin kullanımı üzerinde duruluyor. Artık sadece amatörlerden oluşan bir öztakip sektörü yok. Şimdi oyunda teknoloji devleri, büyük tıbbi cihaz satıcıları, ilaç şirketleri, sigorta şirketleri, büyük hastane zincirleri, spor giyim şirketleri ve lüks markalar var. Amatörler ve özellikle bu araçları yeniden yaratma gücüne sahip olan hackerlar (bilgisayar korsanı değil, bilgisayarı farklı amaçlar doğrultusunda değiştiren, dönüştüren kişi) hâlâ sınırları zorluyorlar. Ama kimi zaman farklı ve çelişen çıkarlara sahip taraflar bu sınırlarda, özellikle veri mülkiyeti hakkında, karşı karşıya geliyorlar.

Bazı kullanıcılar öztakip cihazlarını o kadar içselleştirmişler ki yanlarında öztakip araçları olmadan yaptıkları egzersizlerin geçerli olmayacağını düşünebiliyorlar.

Neff ve Nafus (2016), bu yeni aktörlerin ilgisinin arkasında çeşitli etkenlerin olduğunu ve bunun da sektöre bakışlarını etkilediğini belirtiyor. Bu etkenlerin başın-

Time dergisinin Google ile ölümü karşıya getiren kapağı abartılı görünebilir; ama teknolojik çözümcülüğün etkisi altındaki firmalar verinin karşı karşıya oldukları problem için en uygun çözüm olup olmadığına bakmadan veriye dayalı cüretkâr çözümler geliştiriyorlar.

da, teknolojinin artık hem belirli bir olgunluğa erişmiş, hem de ucuzlamış olması geliyor. Akıllı telefonlar, bluetooth, GPS ve ivmeölçerlerdeki yenilikler insanların bu cihazları yanlarında taşıyabilmelerini ve böylece insan yaşamının her alanında veri toplanabilmesinin önünü açtı. İlk başta bu kadar veriyle ne yapılabileceği hakkındaki kısa süreli bir belirsizlikten sonra veri, yeni kapılar açtı. İkincisi, biyomedikalleşme ve veri merkezli kültürün öztakibi çekici ve dolayısıyla şirketlerin veri toplama politikalarını daha kabul edilebilir hale getirmesi. Tıbba yapılan göndermeler insanlar üzerinde etkili oluyor. Üçüncü etken ise şirketlerin geliştirdikleri teknolojilerin gerçekten sorunları çözebileceği hakkındaki derin inanç. Evgeny Morozov'un teknolojk çözümcülük adını verdiği bu yaklaşımın temelinde karmaşık toplumsal problemlerin sadece teknolojiyle çözülebileceği düşüncesi var. Günümüzde oldukça yaygın olan bu düşünce biçimi teknoloji firmalarının karmaşık toplumsal problemlerin çözümündeki önemini artırırken çözüme katkıda bulunabilecek diğer aktörlerin konumunu zayıflatıyor. *Time* dergisinin Google ile ölümü karşıya getiren kapağı (http://time.com/574/google-vs-death/) abartılı görünebilir, ama teknolojik çözümcülüğün etkisi altındaki firmalar verinin karşı karşıya oldukları problem için en uygun çözüm olup olmadığına bakmadan, veriye dayalı cüretkâr çözümler geliştiriyorlar. Dördüncü etken ise sektördeki merkezileşme eğilimi. Son yıllarda şirketler, kendilerinin merkezde olduğu, çağımızın yakıtı veriden beslenen platformlar geliştirmeye çalışıyorlar. Amazon, alıcılar ile satıcılar arasında; Facebook ise arkadaş ve tanıdıkların olduğu bir platform işlevine sahip. Bu nedenle veri, hem şirketler arasında hem de şirketlerle kullanıcılar arasında bir mücadele alanı haline gelmiş durumda.

Verinin ekonomik değeri

Mahremiyet tartışmalarının ötesinde verinin günümüzde ekonomik bir değerinin olduğunu unutmamak gerekiyor. Birincisi, kalp atış hızı izleyicilerinde, koşu takip araçlarında ve doğrudan tüketiciye yönelik kan örnek analizinde olduğu gibi veri, tüketiciye sunulan bir ürün. İkincisi, firmalar topladıkları verileri sundukları hizmetleri iyileştirmek ve kişiye özel hizmetle geliştirmek için kullanıyorlar. Kullanıcılara koçluk hizmeti sunan ya da psikolojik tavsiyeler veren bir öztakip aracı, yalnız o anda hizmet verdiği kullanıcının verilerinden değil, elindeki daha geniş veri kümelerinden yararlanıyor. Üçüncüsü ise verinin hedefli reklamcılık ya da kullanıcıyı belirli bir biçimde hareket etmeye yönlendirmek için kullanılması.

Bu bağlamda, kullanıcılar ve şirketler arasındaki mücadelenin temelinde verinin kontrolünün kimde olduğu sorusu yatıyor. Dana Lewis ve Hugo Campos'un başından geçen iki farklı olay veri sahipliğinin önemini göstermekte.

Birçok insan, yazılımın kaynak koduna erişim ve onu değiştirebilme hakkının yalnızca bilgisayar programcılığı hakkında bilgi sahibi (hatta ileri bilgi sahibi) olanlar için anlamlı olduğunu düşünüyor. Öztakip cihazlarında saklı veri için de çoğu insan aynı şekilde, bundan sadece sınırlı sayıda insanın yararlanabileceğini düşündüğünden ürünü piyasaya süren şirket dışındaki aktörlerin üretici etkinliklerinin kısıtlanmasını önemsemiyor. Dana Lewis ve Scott Leibrand'ın yaptıkları bunu doğruluyor, ama aynı zamanda insanların kendi verilerine erişiminin yaşamsal önemini de gösteriyor.

Lewis ve Leibrand, bilgisayar bilgilerini kullanarak Lewis'in gece hipoglisemisi için bir çözüm bulmak isterler ve bunun için de bir algoritma geliştirirler. Ancak algoritmayı gerçekleştirebilmek için veriye yalnız glikoz izleme cihazının ekra-

Sağlıklı olmak isteyen insanların organik besinler yemesi isteniyor. Ama buna düşük gelirli ailelerin nasıl ulaşılabileceği ya da insanların son yıllarda neden organik olmayan besinleri tüketmek zorunda kaldığı konularına pek girilmiyor.

nından değil başka bir yazılımla da erişebilmelerine gerek vardır. Yeni model glikoz monitörleri bu tip veri alışverişine izin vermediğinden eski model bir cihaz kullanırlar ve böylece Lewis için yaşamsal bir soruna çözüm geliştirirler. Şirket yeni modellerde veri alışverişine neden izin vermemektedir?

Lewis ve Leibrand'ın öyküsü veri sahipliği konusundaki önyargıları destekler nitelikte. Fakat Lewis ve Leibrand'ın bilgisayar bilgisinden bağımsız olarak, böyle bir ihtiyaç varsa veriye erişebilen başka bir firmanın da yenilikçi bir çözüm geliştirebileceğini, veriye erişimin öztakip aracını üreten firmaya bağımlılığı ortadan kaldırdığını göz önünde bulundurmak gerekiyor. Şirketlerin verinin kendilerinin olduğundaki ısrarı diğer firmaların geliştirdikleri araçlarla birlikte çalışabilecek yeni teknolojilerin gelişimini engelliyor. Ayrıca öztakip aracını üreten firmaların piyasadan çekildiği ya da başka bir alana yoğunlaştığı, kullanıcıları kimsesiz öztakip araçlarıyla ve tam erişemediği verileriyle baş başa bıraktığı hikâyeler de var.

Hugo Campos da kalp ritim düzenleyicisinin ürettiği veriye erişmek isteyen bir hastadır. Amacı sadece stresli toplantılar veya bazı yemekler gibi gündelik etkinliklerin kalp üzerindeki etkisini öğrenmektir. Talebini üretici şirkete iletir. Sağlık için kullanılan öztakip araçları kullanıcılara kendi sağlıklarını kontrol edebilmeyi vaat eder. Fakat şirket Campos'un bir sağlık profesyoneli olmadığı gerekçesiyle Campos'u bu hak için yeterli görmez ve talebini reddeder. Campos'un başka bir yoldan bu engeli aşmaya çalışarak teknik bir çözüm geliştirmesi de telif hakkı ihlali olacaktır. Yasalar Campos'un umurunda değildir, sadece bedenine ait verileri geri istemektedir. Campos uzun mücadelelerden sonra kendi bedenine ait veriye ulaşır, ama bu sadece Campos için geçerlidir. Aynı durumda olan hastaların, yine mücadele etmeleri gerekmektedir.

Kısacası yazılımda olduğu gibi veride de kullanıcının mülkiyet hakları ile sınırlandırılması kullanıcının teknolojiden tam anlamıyla yararlanabilmesini kısıtladığı gibi tekelleşmeye de zemin hazırlıyor. Üstelik burada söz konusu olan doğrudan insan yaşamıyla ilgili teknolojiler.

Şirketlerin, kullanıcıların veriye erişimini kısıtlaması ya da tamamen engellemesinin yanında şeffaf olmayışları da bir başka sorun. Şirketlerin iş modelleri sonucunda öztakip araçları insanların kara kutularına dönüşüyor. Pasquale (2015) *Kara Kutu Toplumu* adlı kitabında kara kutu terimini hem uçaklardaki hem de mühendislikteki anlamıyla kullanır. Aynı benzetme öztakip araçları için de geçerli. Öztakip araçları da uçaklardaki kara kutular gibi insan yaşamını en ince ayrıntısına kadar kaydediyor ve saklıyor. Mühendislikteki kara kutular ise iç işleyişini bilmeden kullandığımız ama belirli bir görevi yerine getiren araçlar. Kara kutu toplumunun olumsuzlukları

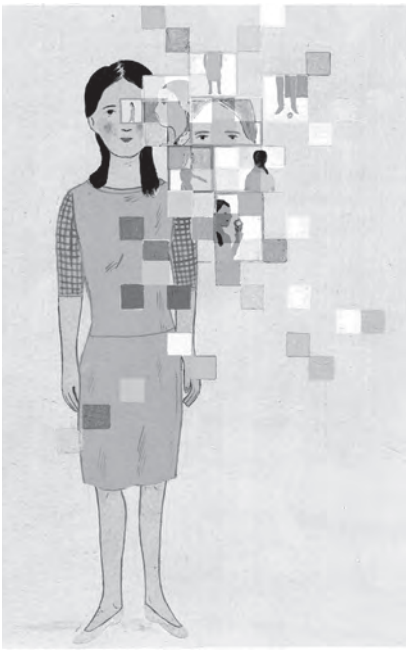
PİZZA SİPARİŞİ

- Gordon Pizza mı?
- Hayır efendim Google Pizza!
- Yanlış numaraymış, kusura bakmayın.
- Hayır efendim numara doğru Google Pizza! Google olarak Gordon Pizza'yı satın aldık.
- O zaman bir sipariş verebilir miyim?
- Her zamankinden mi efendim?
- Ne yani, ne sipariş edeceğimi biliyor musunuz?
- Elbette efendim. Son 5 keredir mantarlı sosisli, sucuklu, kalın hamur istemişsiniz.
- Tamam o zaman, aynen öyle olsun!
- Size onun yerine kuru domatesli, biberli sebzeli pizza göndersek?
- Neden ki?
- Bakıyorum da kolesterolünüz 300'ün üzerinde, üreniz de yüksek.
- Nereden biliyorsunuz ki?
- Son check-up'ınız 15 gün önce imiş efendim, ona baktım.
- Tamam, anladık. Ama ben yine kendi siparişimi istiyorum. İlaçlarımı alıyorum zaten.
- Özür dilerim efendim, ilaçlarınızı da pek almıyorsunuz. 30 tabletlik kolestrol ilacınızı alalı 90 günü geçmiş.
- Sonra tekrar aldım, hem size ne?
- Sonra tekrar almamışsınız efendim, kredi kartı harcamalarınıza baktım.
- Yahu nakit aldım. Onun kaydı yoktur.
- Nakit de almış olamazsınız 45 gündür bankadan nakit çekmemişsiniz.
- Belki bir başka nakit kaynağım var, onu nereden bileceksiniz?
- Olamaz efendim. O zaman vergi kaçırıyorsunuz demektir. Gelir vergisi beyanınızda başka bir nakit geliri görünmüyor.
- Yuh be!
- Sadece size yardım etmek istiyoruz efendim, bir kötü niyet yok.
- Biliyor musun? Artık gına geldi. Çekecem **gidicem** dünyanın ücr**a bir köşesine, ne internet, ne Google kafamı dinleyeceğim. Yeter be!**
- Biraz zor efendim.
- O niye ki?
- Pasaportunuzun süresi dolmuş.

Son yıllarda şirketler, kendilerinin merkezde olduğu, çağımızın yakıtı veriden beslenen platformlar geliştirmeye çalışıyor.

Şirketlerin iş modelleri sonucunda öztakip araçları insanların kara kutularına dönüşüyorlar.

ise özellikle verinin ikincil kullanımında ortaya çıkıyor. Örneğin, öztakip cihazlarından elde edilen akıl sağlığınız hakkındaki bir veri kredi puanını etkileyebilir ve bu etki öztakip cihazı kullanıcısı tarafından hiç bilinmeyebilir.

Sigorta şirketlerinin öztakip sektörüne ilgisi de boşuna değildir. Sigorta şirketleri toplamda hep kazansalar da bazı poliçelerden kazançlı çıkarlar bazılarından da zarar ederler. Normal şartlarda sigorta yaptıran kişi gelecekteki sağlığı hakkında daha bilgilidir. Ailesindeki kanser ve kalp hastalığı vakalarını, ne kadar sık hastalandığını, zararlı alışkanlıkları olup olmadığını, sağlıklı bir yaşam sürüp sürmediğini bilir. Sağlık sigortası yaptırdığında kendisi hakkında daha bilgili olduğu için daha avantajlıdır. Ancak öztakip cihazlarından gelen veriler de dahil olmak üzere sağlık verilerinin sigorta şirketlerinin eline geçmesi sigorta şirketlerini daha avantajlı yapacaktır. Sigorta şirketleri yalnız bugünümüz hakkında değil, yarınımız hakkında da bizden daha bilgili olabilecek. ABD'de bazı şirketlerde çalışanların sağlık sigortasına hak kazanabilmesinin önkoşulu sağlık programlarına katılımdır. Yakın zamanda öztakip araçları da sağlık sigortası için bir önkoşul olabilir.

Ne yapmalı?

Bedenimizden elde edilen verinin sahibi şirketler değil biz olmalıyız. Sahip olmak derken sadece veriyi indirmekten ya da ona çeşitli arayüzlerle erişmekten bahsetmiyorum. Hugo Sampos örneğinde olduğu gibi veriye sahip olmak ya da Dana Lewis gibi glikoz monitöründeki veri değerlerini başka bir yazılımla okuyabilmek önemli ve gereklidir. Bazı üretici şirketler kullanıcıların verilerini indirebilmelerine izin vermekte ya da başka yazılımların cihazdaki veriye erişebilmesi için kendileri bir arayüz (Application Programming Interface) geliştirmektedir. Kamuoyu baskısı şirketleri bu arayüzleri sunmaya zorlayacaktır. Microsoft, Facebook ve Apple böyle bir veri politikasına razı görünmektedir. Apple'dan Tim Cook, yakın zamanda yaptığı bir konuşmada şirketlerin, verilerin kullanıcılara ait olduğunu bilmeleri gerektiğini söylüyordu (https://www.computerworld.com/article/3315623/security/complete-transcript-video-of-apple-ceo-tim-cooks-eu-privacy-speech.html). Fakat bunun yeterli olacağını düşünmüyorum.

25 Mayıs 2018'de Avrupa Birliği'nde yürürlüğe giren GDPR'den (General Data Protection Regulation - Genel Veri Koruma Tüzüğü) sonra ABD'de de benzer bir hazırlık var. Martin Tisne, ABD'deki yeni veri politikası tartışmaları hakkında yazdığı yazıda (https://www.technologyreview.com/s/612588/its-time-for-a-bill-of-data-rights/) veri sahipliğinin var olan problemleri çözemeyeceğini ve yeni problemlere neden olacağını savunuyor. GDPR'de olduğu gibi şirketlerin bu veriyi kullanımının da düzenlenmesi ve sınırlandırılması gerekiyor. Tisne'ye katılıyorum.

Toplanan verilerin kişinin bilgisi dışında, başka taraflarla paylaşımı ve toplanma amacının dışında kullanımı denetlenmeli, kişinin talebi doğrultusunda işleme faaliyetleri kısıtlanmalı. Öztakip araçlarından elde edilen veri, kredi taleplerinde, iş başvurularında ve sigortacılıkta ayrımcı biçimde kullanılmamalı; kullanıcılar verilerini paylaşmaya zorlanmamalı.

***

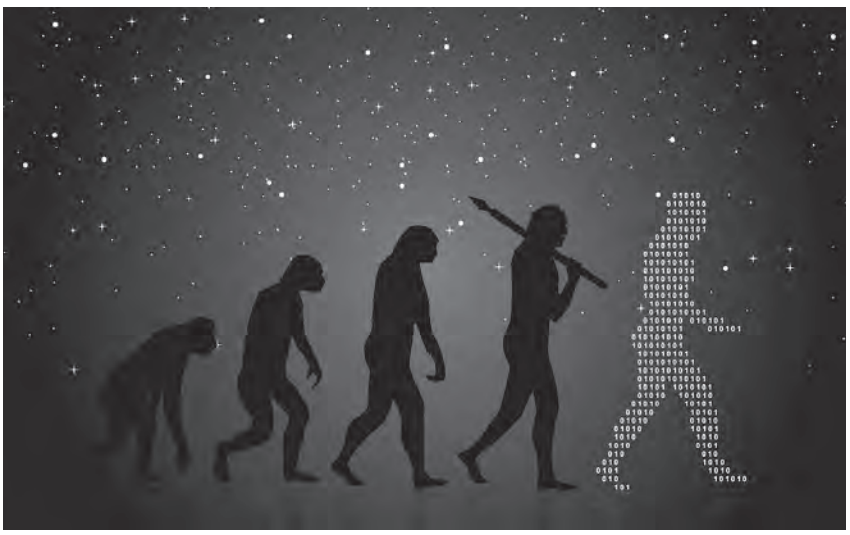
Öztakibin sonucu ortaya çıkan verinin mülkiyeti bir sorundur. Ama öztakibin kendisi de o kadar masum görünmüyor...

Belki Cederström ve Spicer'ın (2017) yazdığı gibi "... en azından bir başlangıç olarak, takıntılı bir şekilde bedenimize kulak vermeyi bırakabilir, sağlık ve mutluluğumuzu saplantı haline getirmekten vazgeçebilir ve insan potansiyelinin sınırsız olduğu yanılsamasından kurtulabiliriz."

Sağlıklı bir yıl dileklerimle...

KAYNAKLAR

1) Cederström, C., Spicer, A. (2017), *Sağlık Hastalığı: Güncel Bir Sendrom*, Çev. Erdem Gökyaran, Yapı Kredi Yayınları.
2) Köse, A. H., Öncü, A. F. (2000), *Kapitalizm, insanlık ve mühendislik: Türkiye'de Mühendisler, Mimarlar*, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği.
3) Neff, G., Nafus, D. (2016), *The Self-Tracking*, MIT Press.
4) Pasquale, F. (2015), *The black box society: The secret algorithms that control money and information*, Harvard University Press.

Bir semptom olarak ‘giyinmek’

Belki de kendisi olarak hiç görülmemiş birinin fark edilme ve görülme sancısının ifadesi olabilir onca kıyafet. Hiç temas edilmek istenmeyen bir karanlığın üstü ışıl ışıl, renkli, canlı kıyafetlerle gayet güzel örtülebilir. Narsistik yaralarımız, “parıl parıl pansumanlar”la sarılabilir. Sizin semptomunuz hangi gerçeğinize tekabül ediyor, düşünmeye başlayalım mı?

Rene Magritte’in bir tablosu.

Irmak Gültekin

Kendi(liği)mize soyunalım,
ötekilerin giysilerini üzerimizden çıkararak.

Yazının başlığını “bir semptom olarak giyinmek” koyduk. Önce semptomdan söz edelim öyleyse. Ne ola ki bu “semptom”? Çoğu kez sanki hemen kurtulunması gereken bir şey, derhal geçirilmesi, iyileştirilmesi gereken bir kötülükmüş gibi söz ediliyor ve algılanıyor. Oysa semptomu böyle görmek büyük bir yanılgı olur. Semptom, bilakis, kişinin öznelliğidir. Biricikliğidir. Her semptom tekildir ve bireyin kendi gerçeğine açılan bir kapının anahtarıdır. Dolayısıyla semptomu “iyileştirmek”, kişinin kendi gerçeğine açılan kapının anahtarını kendisinden saklamaktır. Semptomla yapılacak en kıymetli şey, kişinin bunun bir anahtar olduğunun farkına varmasına yardım etmek ve bu anahtarı nasıl kullanabileceğini tecrübe etmesi yolunda ona eşlik etmektir. O halde şunu bir düşünmek gerek: “…reçeteler aracılığıyla ortadan kaldırılması gereken bir şey olarak sunulan, kişiye dair öznel bir anlama sahip olabileceğini düşünmek şöyle dursun, üzerinden tanı üreterek insanların tekilliğini dışlayan ve onları belirli kategorilere hapsetmenin bir aracı haline gelmiş olan semptom kavramı...” kafa yormaya değer. (*Simgesel Psikanaliz Dergisi*, 2017)

Annesinin gözüne bakıp gülmek yerine, akıllı telefonların kameralarına gülüyor yeni nesil çocuklar. Böyle büyüyen çocuğun görülme ihtiyacı, nasıl semptomlarla kendisini su yüzüne çıkarmaya çalışacak?

Her şey semptom olabilir! Bir topluluk karşısında aşırı kaygılanmak bir semptom olabileceği gibi, sürekli aynı adamları/kadınları bulmak da bir semptom olabilir. Çok kitap okumak, hiç kitap okuyamamak, birçok kursa gidilmiş olmasına rağmen bir türlü yabancı dil öğrenememek, sürekli söylenerek iş yapmak, her randevuya geç kalmak veya gerekenden fazla erken gitmek… Bunların hepsi semptom olarak görülebilir. Ve tabii belki de “giyinmek” de bir semptomdur.

Bir semptom olarak giyinmek dediğimizde, benim sormak istediğim soru şu: “Öteki”, bana baktığı zaman ne görüyor?

Mesele şu ki hepimiz görülmekten hem fazlaca korkuyoruz, hem de birileri bizi görsün diye can atıyoruz. Görülmeye muazzam bir şekilde ihtiyacımız var; bir insan olarak, bir **özne** olarak, bir **öteki** olarak. Bir bebek, annesi tarafından görüldükçe büyüyebilir ancak. Annesinin gözlerinde kendi suretine rastladıkça ondan ayrı bir özne olduğu gerçeğine yaklaşır. Annesinden ayrı, kendisine has bir insan olduğunu annesinin gözlerinden kendi zihnine taşır. Böylece daha sonra o da başka özneleri görebilecektir.

Görülmek tecrübesini yaşamayan bir zihnin gözleri, başkasını görmeye dair de hep eksiktir. Burada hüzünlü bir parantez açalım. Öteki ile ilk ilişkimizde bakımverenimiz -çoğunlukla annemiz- tarafından görülmek en önemli deneyim dedik. Bir bebek olarak bedenimizde, içimizde tecrübe ettiğimiz ve ne olduğunu bilmediğimiz o şeylerin adını annemiz koyar. İçerden istila ediliyormuş gibi hissedip ağlayan bebeğinin gözlerine bakar ve "Acıktın" der. Düşer bebek, "Canın acıdı" der. Annesine gülümser, "Sen mutlu mu oldun?" diye sorar anne de gülerek. Bebeği için duygularının adını koyar anne. Bebeği aynalar. Bebek annesinin gözlerinde kendisini görür ve kendiliğini oluşturmaya başlar böyle böyle. Peki, bu son dönemlerde annelerin gözleri nerede? Akıllı telefonlar, iPhonelar, iPadler annelerinin gözlerini, bakışlarını çalıyor çocuklardan. Annesinin gözüne bakıp gülmek yerine, akıllı telefonların kameralarına gülüyor yeni nesil çocuklar. "Görülmek" tecrübesinin niteliği değişiyor; bununla paralel olarak "benlik oluşumunun" da niteliği değişiyor. Daha en baştan otantik tek bir benlik yerine, birkaç tane deneyimliyor çocuk: Sosyal medyaya konulan, kameradan aynalanmış benliği ve annesinin gözlerinde gördüğü benliği. Böyle büyüyen çocuğun görülme ihtiyacı, nasıl semptomlarla kendisini su yüzüne çıkarmaya çalışacak?

Semptom tekildir; moda Öteki'nin semptomudur!

Gözlerimizden zihnimize gidenleri jest ve mimiklerimizle, sesimizle manipüle ettiğimiz gibi, kıyafetlerimizle, takılarımızla, dövmelerimizle… de manipüle ediyoruz. Öteki'nin bizde ne gördüğünü manipüle etmeye çalıştıkça, "nasıl görünmemiz gerektiği"ne dair kurallar bütünü oluşturup bunu kendimize "Öteki'nin arzusu" olarak dayatıyoruz. Adına da moda diyoruz galiba. Şöyle bir yere geliyorum buradan: Semptom tekildir; moda Öteki'nin semptomudur! Öyle ki içinde yaşamaya çalıştığımız, yaşadıkça yeniden kurduğumuz, ama kurdukça daha zorlandığımız düzende bu bir meslek olarak da icra ediliyor. Üniversitelerde bölümleri var. Giyinmenin bir disiplini, bir arzusu, bir talebi var. Dönem dönem nasıl giyinileceğine dair sözde arzu ve talep değişiyor hatta. 50'lerin modası başkayken, 80'lerinki başka oluyor. Siz bu yıllarda o yılların modasına göre giyiniyorsanız bunun adı var; "vintage" ya da "retro" seviyorsunuz. Sanırım burada benim gözüme batan en büyük sorunlardan biri, bahsettiğim arzunun öznenin kendi arzusu ol(a) maması. Öyle kanıksanmış bir hal ki bu, kendi arzumuzmuş gibi tecrübe edebiliyoruz çoğu kez. Bir kıyafete "vuruluyoruz", "Ah tam benim tarzım!" diyoruz, üzerimize yakıştırıp alıyoruz. Tatminiyse fazla uzun sürmüyor. Gerçek arzumuzun üzerini örtüyor galiba yalnızca, o yüzden zevki kısa süreli. Psikanalizin de çabası, nihayetinde analizanın (analiz edilenin) kendi arzusunu inşa etmesi ve o yolda kendisi olarak var olması yönünde. Özne'mizin gerçek arzusu kaygı veriyor ve bu kaygıyı içimizde taşımak zor. Sadece kıyafetlerle değil pek çok nesnelerde "şeyleştiriyoruz" ve içimizden dışarıya atıyoruz bu kaygıyı. **Bu bağlamda, arzumuzun üzerine kaygımızı giymek olarak düşünülebilir mi moda?** Arzumuzu "satın alamayacağımızı" fark etmemiz gerek. Ancak bu kolay bir mesele değil; görüldüğü gibi üzerimize ne giydiğimiz dahil olmak üzere o kadar temel alanlara sıçramış ki, bir şeyin kendi arzumuz olmadığını fark edebilmek bile bir hayli güç.

Bizi "özneleşmek"ten uzaklaştıran bu normlu giyinme eylemiyle, bir özne olarak var olmak, görülmek ve öteki tarafından beğenilmek istiyoruz. Bizi beğensinler istiyoruz; ama ötekinin gördüğü şey ne kadar "biz" ki?

"Kendi ile ben"

Bunlara kafa yorarken, bir şiir kitabına rastladım. Kitabın dokunaklı üslubu, bu yazıda bir parantez açtırdı bana. Belki rastlamak doğru kelime değil; zira hiçbir şey de tesadüf değil ya psikanalizde. İstemiştir bilinçdışım, elime alıvermişimdir önce ruhuma da alabilmek için. "Kendi ile Ben" kitabın adı, Uğur Aktaş'ın. İnsan olmanın özüne, özene bezene inen satırlarında içim hem acıdı hem huzur buldu. Bazen acımadan iyileşmiyor insan.

Neyse konumuza gelelim. Kitabın içinde defalarca dönüp okuduğum "kendi ile benin çöplüğü ya da raşitin yolculuğu" isimli bir bölüm var. Her bir "ben"i kendi yolculuğuna davet ediyor. Bu yolculukların insani yanına vurgu yapıyor. Tanıdık duygu ve düşünceleri ile size eşlik ediyor.

"raşit denilince dönüp bakıyordu, çağıranlar için kim ola ki raşit, raşit bunu düşündü. raşit olan o buna nasıl karşı koysundu. insanın ilk giydiği elbiseydi isim, acılar, kahırlar, ağrılar sonra geliyordu." Hangi elbiseleri giyer ve kendine yabancılaşır ben? Hangilerini soyunsa kendiyle baş başa kalır? Bu soruları sorabilmek adına, Lacancı psikanalizin fenerinin yolumuza ışık tutmasına izin verebiliriz. Lacan'ın tanımladığı üç temel, insani tutkuyla birlikteyiz hayatımız boyunca: aşk, nefret ve

cehalet. Cehalet tutkusu, yani "bilmeme arzusu", belki en yoğun ama en farkında olmadığımızdır. Kendini bilme, "ben"ini bilme ciddi bir yüzleşmedir, zorlu bir karşılaşmadır. Her ne kadar buna hevesli gibi görünsek de çoğu zaman bu bilgiden kaçarız. Öyle bir kaçarız ki, kaçtığımızın bile farkında olmadan, kendimizi "ben"imizden disosiye ederek yaparız bunu. Kendini anlamak için terapiye gelen birinin bile kendi karanlıklarına ışık yakmaya başladığında gözü kamaşır. Görmek istemez, devam etmek istemez. İyileşmek, dönüşmek, kendini bilmek arzusuyla terapiye gelen kişiyi tam zıt yönde bu "kendini bilmeme" arzusu çekiştirir. Bu arzuya rağmen oraya gelmiş olması ne büyük bir güçtür! Sanırım bunu hem terapistin hem de danışanın aklının bir köşesinde tutarak, zaman zaman kendine hatırlatması gerekir. Benliğinin, kendi varoluşunun üzerini örttüğü şeyleri soyunabileceği güvenli bir odadır terapi odası.

Şimdilerde "depresyon hırkası" da moda oldu. Mutsuzken nasıl görünmeniz gerektiğine dair ötekinin arzusu cebine sümüklü mendillerinizi koyabildiğiniz bol ve uzun hırkalar!

İç dünyamızdaki eksikliklerin üstü kıyafetlerle örtülebilir mi?

Fark etmişsinizdir, haletiruhiyemiz değiştikçe kıyafetlerimiz de değişir. İyi hissettiğimizde daha canlı giysileri üzerimizde taşıyabilirken, kötü hissettiğimizde daha koyu renkler tercih etmeye eğilimli olabiliriz. Şimdilerde "depresyon hırkası" da moda oldu gerçi, mutsuzken nasıl görünmeniz gerektiğine dair ötekinin arzusu, cebine sümüklü mendillerinizi koyabildiğiniz bol ve uzun hırkalar!

Kötü hissettiğinde üzerine bir şeyler almaya alışverişe çıkan pek çok insan var. Giyindikçe rahatlıyor, rahatladıkça daha çok giyinmek için alıyorlar. Esasında neyin üzerini örtmeye çalışıyor bu insanlar?

Örtmek aslında hayvanların da yiyecek saklamak, kamuflaj vb. pek çok amaç çerçevesinde gerçekleştirdikleri bir eylem olmakla birlikte, "örtünmek" insan doğasına has. Haşlakoğlu (2009) *Toplumbilim* dergisindeki "Uçurum Konak: Ben/Beden" yazısında insana dair yapılabilecek tanımlardan biri olarak "örtünen hayvan"ı önerir. Bedenine bakan gözlerin zihninde nasıl düşüncelerin olduğunu önemseyen insanın tecrübe ettiği utanma duygusunun örtünmeyle ilişkisini belirtir. Bu bağlamda, insanın dışarıdan nasıl göründüğünü görmesi için öncelikle **kendine yabancılaşması** gerekir. "Ben" olan şey hem kendini deneyimlemek hem de kendisini bir "öteki" gözüyle görmek için bölünür. Kendine "öteki" gözüyle baktığında gördüğü şeyden memnun olmuyorsa, görüneni örter veya görünmesini istediği hale çevirmek için uğraşır. Bu da, daha derin bir yabancılaşmaya gider: Özne, yabancılaşmış kendini kanıksar bir süre sonra ve kendi arzusunu unutur. Kendi arzusu sandığı şey, ötekinin arzusudur.

"Normal" görünmek

Ne giydiğimiz, kendiliğimize dair bir söylem oluşturuyor. Kimiz, nereden geliyoruz, hangi gruba aidiz, aşağı yukarı siyasi düşüncemiz nedir, sosyoekonomik durumumuz nasıl, güvenilir miyiz yoksa tehlikeli mi ve hatta ruhsal ve fiziksel sağlığımız nasıl? Dış görünüşümüz bu sorulara büyük oranda yanıt verir. Yani, görünüşümüz karşımızdakine bizim hakkımızda konuşur. Çoğu insandan çok daha farklı bir giyim tarzımız varsa bu farklılığımız bir ruhsal probleme işaret ediyor olarak değerlendirilebilir. Şanslıysak yaratıcılık olarak da görülebilir. Ancak "yaratıcılığın" da "deliliğin" de bir normdan sapma olduğunu hatırlamak gerek. Biri gayet olumlu olarak değerlendirilen diğerindense imtina edilen hatta korkulan bu iki durumun birbiriyle kesişen epeyce bir alanı var. Yaratmak için dengenin bozulmasına ihtiyaç var. Dengenin bozulması için biraz da hassasiyet olması lazım hamurda. Dengenin bozulmasını taşıyabilecek, kaldırabilecek ve onu dönüştürebilecek bir yapıya ihtiyaç var. Bahsettiğimiz bu ruhsal yapı varoluşun türlü deneyimlerine, acıya, sevince, yetersizliğe, hayatın iniş ve çıkışlarına özel bir duyarlılık barındırır ve çoğunlukla onları "sanatçı"lar olarak gözlemleriz (Guimon, 2006). Ciddi bir "içe alma" kapasitesinin yanı sıra içsel dengenin bozulmasıyla onu dönüştürerek başa çıkabilen kişiler olduklarından söz edebiliriz. Hayatın onlara getirdiklerini içlerine alır, işler ve dışarıya kendilerinden de izler taşıyan bir şey olarak sunarlar. Elbette ki bu şaşaalı sürecin görünümlerine yansıması da onların semptomu olacaktır. "Yaratıcılık"ın alanında varoluş gösteren insanların bu içsel "yeniden-denge-oluşturma" süreçlerinde dışarıya ne gösterdikleri ve bunu nasıl gösterdikleri, üzerlerine giydikleri incelenerek düşünmeye değer bir mesele.

Özel bir giysi: dövme

Giyinmenin anlamları üzerine düşünedururken, *Psikanaliz Yazıları*'nda Hatice Akova'nın "Dövmeyi Yorumlamak" yazısına rast geldim. Giysinin yanı sıra, bedenin

kendisinin bireysel ve toplumsal bir kimlik ifadesi olarak kullanılması hemen dikkatimi çekti. Kişinin ruhsal dünyasında neler olup bittiğini bedeninde sembolleştirdiği bir eylem, bir iz olan dövme, çeşitli işlevleriyle şaşırtıcı.

Turner'ın "Deri, ruhun üzerindeki bir penceredir" sözüyle meselenin derinliklerine adım atıyor Akova. İç ile dış dünya arasındaki geçiş alanı olan derinin taşıdığı izler görünenin ardında ne gibi anlamları taşıyabilir? Yazı boyunca okuyucunun zihnini dövmenin pek akla gelmeyen işlevlerini düşünmeye teşvik ediyor. Örneğin değişmez, sabit bir imgeyi bireyin bedeninde taşıyor olması, ruhun denge ihtiyacına karşılık geliyor olabilir mi? Analitik pencereden bakıldığında bireyin içsel nesnelerinin ve temsillerinin bu "değişmezlik" ihtiyacı ile ilişkisi düşünülebilir. Klein'ın teorisine göre, kişinin sürekli yer değiştirdiği iki temel konum vardır: paranoid konum ve depresif konum. Paranoid konuma gerileyen bireyin yaşadığı ruhsal gerilimi bir dövme ile simgeleştirmesi, depresif konuma yeniden ulaşabilmek adına yaptığı bilinçdışı bir eylem olabilir. Bu yönüyle dövme, bireyin ruhunu dağılmaktan koruyarak antipsikotik görevi görüyor şeklinde yorumlanabilir (Akova, 2018, s.108). Paris Psikosomatik Okulu'ndan McDougall'a göre düşünüldüğünde ise dövmenin ağrılı bir uyaran olması da işin içine katılmalıdır. Bedenin ağrı veya acı çekmesi, bireyin bütünlüğünü korumaya yönelik bir eylemdir. Le Breton (2011) da kişinin kendi isteğiyle bedenine acı çektirmesini "kendi varlığını doğrulamaya" yönelik bir girişim olarak ele alır. Bedensel acı bireye onun yaşıyor olduğunu hem anımsatır hem ispatlar. Kendisinin yanı sıra, nesne ile ilişkilerini de bu yönde düzenler. "Acı çekmeyi bırakırsam, annem benim varlığımı bile unutabilir" düşüncesi bedendeki dövme ile kendisine ifade bulabilir (McDougall, 1989; akt: Akova, 2018).

Bunlara ilaveten, bireyin dövmeyi hayatının hangi döneminde yaptırıyor olduğu da dikkate değer nitelik taşıyor. Örneğin Akova'nın yazısında ilginç bir örnek olarak acil birtakım nedenlerle terapötik sürece ara vermek durumunda kalan kişilerin o dönemde dövme yaptırdıklarına yer verilmiş.

Giyinmenin yanı sıra bedeni de giysi olarak kullanmanın ruhsal anlamlarına kafa yormak isteyenler için Akova'nın yazısı kışkırtıcı bir başlangıç olabilir.

Dış görünüşümüz içimizde göremediklerimize ışık tutar

Dövme parantezinden sonra, giyinmeye geri dönelim bir kitapla. *Üzerime Giyecek Hiçbir Şeyim Yok!* başlıklı kitap, giysiye bir semptom olarak dikkat çekiyor. Psikanalistlerin kıymet verdiği bu konuya meraklı olan herkesi kafa yormaya davet ediyor. Giyinmek nasıl semptom ifade edebilir? Kitapta rastlayacağınız vaka örnekleriyle oldukça anlaşılır ve akıcı bir şekilde dokunuyor konuya. Belki de kendisi olarak hiç görülmemiş birinin fark edilme ve görülme sancısının ifadesi olabilir onca kıyafet. Küçük çocukların bebeklerini giydirip süsledikleri oyunlarda çocuğun kendi kimliğini oluşturma sürecine dair meseleleri görebiliriz. Alışveriş mağazalarında kıyafet için büyük miktarda para harcayan birinin belirttiği gibi, o mağazalarda aradığı şey gerçekten üzerine yakışacak kıyafetler mi yoksa eksikliğini hissettiği annesi mi? Freud'un penis hasedi diye tanımladığı ruhsal fallus eksikliğini örten bir örtü belki de giyinmenin rolü. Kadın veya erkek fark etmez, giysi, kastre edilmişliği mi saklıyor? Anne-kız ritüeli haline gelmiş bir alışveriş takıntısı, hiç girilmeye cesaret edilmemiş ödipal çatışmayı bastırma girişimi olarak gün yüzüne çıkmış olabilir. Hiç temas edilmek istenmeyen bir karanlığın üstü ışıl ışıl, renkli, canlı kıyafetlerle gayet güzel örtülebilir. Narsistik yaralarımız, "parıl parıl pansumanlar"la sarılabilir.

Sizin semptomunuz hangi gerçeğinize tekabül ediyor, düşünmeye başladınız mı?

KAYNAKLAR

1) Elise Ricadat - Lydia Taieb, *Üzerime Giyecek Hiçbir Şeyim Yok! Giysi: Keyif mi İşkence mi?*, Çeviren: Tuvana Gülcan, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

2) Guimón, J. (2006), *Art and madness*, Davies Group Publishers.

3) Haşlakoğlu, O. (2009), *Uçurum Konak: Ben/Beden*, Toplumbilim Dergisi, (24), 121-132.

4) Akova, H. (2018), *Dövmeyi Yorumlamak*, Psikanaliz Yazıları 36, 97-113.

5) Le Breton, D. (2011), *Ten ve İz*, Çev: İ. Yerguz, Sel Yayıncılık, İstanbul.

6) *Simgesel Psikanaliz Dergisi*, Sayı 1, 2017.

21. yüzyılın blokzinciri devrimi

Blokzinciri devrimi yolda! Artık devrim yazılım code'u olarak, yazılım yasası olarak hayatımıza girmeye aday. Bundan sonra merkezi şirketlerin ve merkezde yaratılan, bizimle ilgisi olmayan çöp paraların sistemlerinin kölesi olmayacağız. Bunu yapmamıza olanak verecek yazılım kodları da sadece çeperin yani bizlerin izni ile yazılacak ve değiştirilebilecek. Belki blokzinciri devrimi de hiç beklenmeyen bir çeper ülkesinden, kendine özgü bir blokzinciri deneyimi bulunan Türkiye'den filizlenecek.

Cemil Şinasi Türün

Bitcoin diye bir para sistemi var ve 10 yılı aşkın süredir bir milisaniye bile duraklamadan, hiç kesintiye uğramadan işlemeye devam ediyor. Bitcoin'den başka on yıl boyunca hiç ara vermeden çalışan, teklemeyen bir banka yazılımı duydunuz mu? Ben duymadım. Bitcoin, 2009 yılında yayımlanmış 8 sayfalık teknik bir makaleden doğmuş bir dijital para üretim ve transfer sistemidir.[1]

Bitcoin'in teknik altyapısına "blockchain" ya da bizim dilimizdeki tabirle "blokzinciri" deniliyor. Bu teknik altyapı internet üzerinde çalışıyor ve eğer bit-torent adlı eşten-eşe (peer-to-peer) işleyen yazılımı duyduysanız bir hayli ona benziyor. Bittorent, hiçbir merkezi olmayan, her yazılımı kuranın, yani her eşin diğer eşlerden dosya indirebildiği, aynı zamanda başkaları için de sunucu görevi gördüğü 2001 model bir teknolojik inovasyon. Bu teknoloji artık hayatımızdaki en önemli toplumsal inovasyon adayı olan blokzincirinin de temel taşı.

Aslına bakılırsa, hiçbir merkezi olmayan, her şeye hâkim bir kontrol odasında yöneticisini göremediğimiz toplumsal inovasyonları hayal etmekte hayli zorlanıyoruz. Gezi olaylarında da böyle olmuştu: Dağıtık (gayrimerkezi) yazılımlar kullanan insanlar, hızla aynı yerlerde aynı saatte buluşmayı başarmışlardı. Blokzinciri kavramının taşıdığı teknolojik inovasyon sayesinde, merkezi (devlet) paralara alternatif, dağıtık yapıda para sistemlerinin kullanılmaya başlanması ile artık daha ilginç, geçmişte benzeri görülmemiş toplumsal gelişmelerin önü açılmış oldu.

Bir zamanlar herkesin birbirine kâğıt kalem ile mektup yazdıklarını ve tüm bu kâğıtların zarflara konulup, pul diye bir şey yapıştırıldıktan sonra Merkez Postanesi adlı kurumda toplanıp oradan gidecekleri yere dağıtıldığını hatırlıyor musunuz? Ben evde kısa bir araştırma yaptım, baktım ki 1995 yılından bu yana pullu zarflı bir tane bile mektup yazmamışım! O günden beri, hüzünlerimi, heyecanlarımı, duygularımı elektronik posta ile ifade ediyormuşum demek ki. Merak ediyorum, acaba ileride paranın merkezi olarak yaratıldığı Merkez Bankası diye bir kurum olduğunu, yaratılan bu paraların yine "banka" denilen ve özel izinle kurulmuş bazı şirketlerce çoğaltıldığını, sonra bizlere yani halka satıldığını ve sadece bu şirketler üzerinden birbirimize para gönderebildiğimizi hatırlayan olacak mı?

Bitcoin dediğimde okurlarım arasında farklı görüşler belireceği kesin! Bitcoin, 2008 yılında icat edilmiş, arkasında kriptoloji bilimi ve internet teknolojileri olan bir çeşit dijital altına deniyor. Kimilerine göre bu sanal ve karşılığı olmayan, ayrıca arkasında kim olduğu belirsiz bir para, kimine göre bir kara para aklama yöntemi ve ekonomik olarak da geçerliliği yok, kimine göre ise son bir yılda paralarımızı batıran kötü bir yatırım aracı. Ancak size bitcoin'den ve benzeri kripto paralardan bahsedip hiç kafanızı ağrıtmayacağım. Burada, izninizle sadece blokzincirinin toplumsal dönüşüm yaratmaya aday özelliklerine ağırlık vereceğim.

Çiçeği burnunda bir araştırma görevlisi iken, 1994 yılında ilk kişisel web sayfamı yapmıştım. 1996 yılının ortasından itibaren ise, Türkiye'deki büyük kurumların ilk web sitelerini yapmak yine bana ve arkadaşlarıma düştü. O zamanlar adına "dünya çapında ağ" denilen bu yeni inovasyon için de farklı görüşler vardı: "Yaptırdığımız bu web sayfalarının ne işe yarayacağını anlamıyoruz" diyorlardı bahsettiğim kurumlarda çalışan-

lar, "Sadece daha teknolojik ve havalı bir broşür yaptırıyoruz." Ben de onlara, "Merak etmeyin, çok yakında bu sayfalar çok gelişecek, her yeri saracak, sadece bu web sayfaları ile her işimizi görebileceğiz" dediğimde yüzüme Mars'tan yeni gelmiş bir uzaylıya bakar gibi bakıyorlardı. Acaba 2019'a girdiğimiz bu günlerde web teknolojilerinin hayatımıza girmesi ne demek? Facebook adlı devasa bir web sayfasının tamamen hayatımızı yönettiğinin farkında mısınız? Google gibi bir dev, Amazon gibi küresel bir e-ticaret sitesi (evet, Amazon da eninde sonunda bir web sitesi) Alibaba, Wechat, Instagram, Whatsapp ve diğerleri temelde hepsi internet teknolojisi şirketleri bunların. Size 1998'de, 20 yıl içinde dünyanın en büyük beş şirketi internet siteleri veya benzerlerinden oluşacak deseydim, bana inanabilir miydiniz?

Şimdi, ilk web sayfamı yaptığım günün üzerinden çeyrek yüzyıl geçti ve size aynı Mars soğukkanlılığıyla diyorum ki: Bu blokzinciri basbayağı ekonomik ve sosyal devrimin ta kendisidir. Ama önce şu internet teknolojilerinin kafamızı karıştıran tarafı ile ilgili biraz konuşalım!

Yazılım dünyayı yiyebildi mi?

Hatırlar mısınız, 1990'larda internet teknolojileri ilk ortaya çıktığında bize demişlerdi ki, bu yeni teknoloji sayesinde çok daha demokratik yapılar ortaya çıkacak. Ama şimdi bakıp diyebilirsiniz ki, merkezi izleme ve takip sistemleri almış başını gitmiş, neredeyse Orwell'in *1984* romanını bile aratacak, kamusal ve kişisel haklarımız açısından son derece tehlikeli sistemlerle karşı karşıyayız ve tüm bunları da senin o internet altyapına borçluyuz. Sokaklardaki kameralarla yüzlerimiz, vücut dilimiz takipte, arabalarımızın plakaları her sokak başında işleniyor, cep telefonlarımızla her hareketimiz, her konuşmamız, her mesajımız kayıt altında. Zaten Facebook sayesinde de siyasi fikirlerimiz, tüm sosyolojik ve cinsel seçimlerimiz biliniyor ve ona göre de bize reklam, film artık kim bilir neler, ne mesajlar algoritmalarca önümüze konmakta. Bunların hepsi çok doğru ne yazık ki. Hatta bir uzman olarak size diyebilirim ki, durum düşündüğünüzün de ötesinde korkutucu!

İşte tüm bu sistemleri, interneti, blokzincirini yakından inceleyen, bu teknolojilerin ortaya çıkartılması ve yaygınlaştırılmasında emeği olan ve de ortaya çıkabilecek tehditlerin de çok farkında olan birisi olarak bugün karşınıza yeni bir tezle geliyorum. Aslında bu tez yeni de değil, EFF (Electronic Frontier Foundation) gibi vakıfların ve internet üzerine düşünen ve çalışan benzeri sivil örgütlerin ve açık kaynak savunucusu bireylerin yıllardır savunduğu bir tez. Bu tez diyor ki, **devletlerin ve merkezi güç odaklarının karşısında durabilmemizi sağlayacak yegâne araçlar yine internet sayesinde toplumlara yaygınlaştırılabilir**.

Bu tezi biraz daha izah etmeye çalışayım: 19. yüzyılda ve öncesinde fikirlerin iletilmesi sadece kitaplarla, dergilerle ve benzeri yazılı metinlerle yapılabiliyordu. 20. yüzyılda bunlara radyo ve televizyon gibi araçlar eklendi. Bu araçların en etkili olanları, televizyon ve radyo, devletlerin tekelindeydi; mülkiyetleri bir dönemde bireylerin ya da sivil kuruluşların elinde olması söz konusu olamayacak araçlardı. Daha sonra internetin yaygınlaşması ile merkezi otoriteler dışında vatandaşın sesinin duyulmasına olanak veren başka araçlar gelişti. Örneğin, bugün gelinen noktada, söyleyecek anlamlı bir şeyi olan tüm arkadaşlarım bir Youtube kanalı edinmek derdinde. Kâğıt formunda olan gazeteleri sadece metro istasyonlarında ve büfelerde görüyoruz, televizyon kanalları ise artık hemen her ülkenin gençleri tarafından ortamlara ses ve görüntü veren dekoratif malzeme olarak algılanmakta.

Bugün gelinen bu noktayı bir zamanlar internetin parlak çocuğu denilen, öncü Netscape şirketinin kurucusu, şimdilerin milyarder yatırımcısı Marc Andreessen, 2011 yılında *Wall Street Journal*'da yayımlanan ünlü makalesinde öngörmüştü. "Yazılım Dünyayı Yiyecek?" (2) başlıklı makalesinin özeti olarak gördüğüm bir cümlesinde Andreessen şöyle diyordu:

"Bilgisayar devriminin üzerinden altmış yıl, mikroişlemcilerin icadından kırk yıl ve modern internetin ortaya çıkışının üzerinden yirmi yılın geçtiği günümüzde, tüm endüstrileri yazılıma dönüştürmek için gerekecek tüm teknolojiler nihayet çalışır ve global ölçekte çoklanıp yaygınlaştırılabilir durumdadır."

Yani, yazılım teknolojileri global ölçekte **tüm endüstrileri** artık yiyebilecek duruma gelmiştir diyor yazar. Bunu yazdığı 2011 yılında gerçekten de işlerin dünya ölçeğinde buraya doğru hızla ilerlediği bizler ve pek çok profesyonel yazılımcı için aşikârdı. Ne var ki, o dönemde bu makaleyi okuduğumda yazıda olanlardan ziyade, olmayan bir detay, önemli bir eksiklik dikkatimi çekmişti. Bu yazıda, internet yazılımları tarafından hapur hupur yutulacak endüstrileri tek tek sıralayan Andreesen bir tanesine hiç ama hiç değinmemişti: Finans ve bankacılık.

Andreessen bu makalesinde EFF'in tezini de onaylıyor, ancak mühim bir detaya hiç değinmiyordu: Merkezi güç odaklarının, örneğin devasa küresel bankaların karşısında durabilmemiz için de yine yazılım teknolojileri kullanılabilir. Marc, Silikon Vadisi'nin en ünlü ya-

Eşten-eşe işleyen ve dağıtık (gayrımerkezi) bir yapı blokzinciri.

tırım şirketi Andreesen-Horowitz'in kurucu ortağı ve yukarıda saydığım merkezi ve Orwelyan internet canavarlarının neredeyse hepsinin yatırımcısı ya da yönetim kurulu üyesi. Marc Bey makalesinin satır aralarında onları da biz yarattık diyor aslında. Oysa hiç değinmediği önemli bir başka gerçek, kendi yatırım şirketi ve benzerlerinin, dünyanın teknoloji merkezinin yatırım tekelini elinde bulundurdukları halde aynı yazılım inovasyonlarının kendilerini de çiğ çiğ yiyebileceği gerçeği. Ama ona 2011 yılında gidip de, senin gibilerin merkezi gücünü de aynı yazılım araçları bir gün gelip alaşağı edecek deseydim herhalde Andreesen bana da gülerdi!

Ama işte gelin görün ki, devran döndü, olayların gelişimi tam da bu şekilde oldu! Artık Silikon Vadisi'nin ve şirketlerinin yatırım tekeli, blokzinciri teknolojisi sayesinde alaşağı edilmiş durumda. Kripto-para denilen ve topu topu bir buçuk iki senedir blokzincirleri üstünde yazılım programları olarak yaşama geçirilmiş sistemler, artık teknoloji şirketlerinin yaşam enerjisini almayı tercih ettikleri yapılar haline geldi. Adına ICO veya STO denilen ve kitle fonlamasına benzer mekanizmalar sayesinde, yeni kurulan teknoloji şirketleri, artık hiçbir coğrafi sınırlama olmaksızın, küçük yatırımcıları kendi denetimlerinde olan blokzinciri "jeton"ları ile projelerine ortak edebiliyorlar. Bunu şimdilik merkezi devlet otoritelerinin denetimi dışında yarı korsan bir şekilde yapıyorlar, ama merak etmeyin, Türkiye dahil birçok ülke bunları yasal hale getirmek üzere çalışmalarını hızla sürdürüyor. Burada kendisini tehdit altında hisseden asıl oyuncular, global olarak paranın sahibi olan bankalar. Dolar başta olmak üzere, dünyadaki tüm "ulusal" paraların üretimi ve dolaşımı aslında dolaylı da olsa bir merkezden kontrol edilmekte. Dünyadaki bütün merkez bankaları ve ticari bankalar tek bir merkezi para sisteminin üyeleri ve ulusal düzeydeki kararlar ancak bir yere kadar etkili olabiliyor.

Sosyo-teknolojik bir sistem olarak para

Para kavramı, bugüne kadar ekonomistlerin ve finansçıların konusu olarak düşünülürdü. Sıradan halk, bu konu teknik diyerek işin uzmanlarına bırakırdı. Ancak artık bunun değişme zamanı geldi. Paranın uzmanı olduğunu düşündüğümüz insanlar, eğitimli ekonomistler ve finansçılar, dünyanın % 99 - % 1 ayrışması dediğimiz fikirsel çatışmada çoğunlukla zengin yüzde 1'in safında yer almaktalar. Eğer kalan % 99 olarak bizler, bunlara karşı atacak bir fikir barutu edinmek istiyorsak o zaman bu konu tekniktir demeyi bırakıp bazı temel konuları öğrenmeye başlamalıyız. Aksi takdirde bunların masalları tarafından uyutulmaya devam edeceğiz.

Para denilen sistem, yazılım teknolojilerinin, dünyanın tüm endüstrilerini ele geçirmesi projesindeki son aşama! Ancak bu aşama öylesine büyük bir çatışmaya sahne olmakta ki, neo-liberalizm ideolojisi ve paranın sahipleri olan aileler ile askeri/istihbari endüstriyel kompleks, açık kaynak ve yazılım camiasının en üstün yetenekli beyinlerini karşısına almış durumda. Bunun en önemli örneği de son yılların "bitcoin ayaklanması"dır. Bu ayaklanmayı bastırmak üzere Goldman Sachs başta olmak üzere büyük finans şirketleri ve bazı ülkelerin derin devletleri üstün bir gayret içindeler. Zavallı bitcoin hepsine karşı tek başına direniyor şu anda ve bu gidişle takati kırılacak. Biz bakmazken, hemen tüm inovatif blokzinciri teknoloji şirketlerine FED'in, Goldman gibi, J. P. Morgan gibi bankaların ortak olduklarını yeni fark ettik. İlk ayaklanma şimdilik bastırılmış görünüyor ama artık elimizde tuttuğumuz şişedeki cin de fırlamış uçmuş durumda.

Yazının en başında, bitcoin'i size 10 yıldır kesintiye uğramadan işlemeye devam eden bir sistem olarak tanıtmıştım. Buna rağmen, bitcoin şu andaki haliyle bakkalda kullanılabilecek bir ödeme aracı değil, yakın zamanda da olmayacak. Ancak, bitcoin, hayatımızdaki para denilen şeyin sadece merkezi idareler, devletler ve bankalar tarafından basılan ve dağıtılan bir araç olduğu fikrinin dünya kamuoyunun gözünde çökertilmesine yaradı. Merkeze karşılık "çeper" diye bir kavramın ortaya çıkmasına neden oldu. Çeper dediğim, gayrimerkezi veya ademimerkezi de denilen kavram; yani merkezi olanın tam karşıtı. Çeperde yaratılan paranın bundan sonraki hayatımızda önemli yeri olacağına artık tüm uzmanlar muhakkak gözüyle bakıyor.

Merkezi (devlet) paralara alternatif, dağıtık yapıda para sistemlerinin kullanılmaya başlanması ile geçmişte benzeri görülmemiş toplumsal gelişmelerin önü açılmış oldu.

Merkez çepere karşı!

Bu fikir, yani blokzinciri teknolojisi sayesinde merkezi yapıların çeper ile karşı karşıya gelmekte olduğu fikri yeni bir düşünce. Bir za-

manlar hayatımızda olan ve gayet iyi çalışan kooperatifler örneğin, merkeze değil, çepere ait yapılardı. Bugün o üretim/tüketim kooperatifleri neredeler? Merkezi yapılar onların sonunu getirdi, sıradan halkın gözünde kâr etmeyen verimsiz yapılar olarak görülmelerini sağladılar. Acaba gerçekten merkezi idareler tarafından yönetilmeyen yapılar başarısız olmaya mahkûmlar mı? Bitcoin eğer hiçbir iş yapmadıysa, bize çeper oluşumlarının başarılı olabileceğini, teknolojik inovasyon sayesinde merkezi yapılara karşı ayakta kalabileceklerini gösterdi. Daha da önemlisi, karar alma konusunda yeni dersler ve yepyeni bilgiler ortaya çıktı: Toplumun tamamının görüşlerinin karar mekanizmalarının parçası olabileceğini, bunun için nasıl teknolojiler üretilmesi gerektiğini de birbiri ile çatışan ama tamamen şeffaf görüşler halinde ortaya döktüler. Bitcoin ve Ethereum alt-tartışma grupları, örneğin *reddit* adlı site, bunların tartışmalarıyla dolu! Bu sitede "consensus" denilen, bizim öğrencilerimize mutabakat diye öğrettiğimiz mesele aslında zannedildiği gibi sadece basit, yazılım ürünü bir para sisteminin işlemesi ile ilgili teknik tartışmalardan ibaret kalmayacak. Buralarda tartışılan mesele, tüm dünya insanlarının gelecekte kuracağı "çeper" temelli yapıların hukukunun nasıl olacağı, kararların bir merkez olmadan nasıl tatlıya bağlanacağı, dahası çeper anayasasının günü geldiğinde nasıl yazılacağı ve hangi şartlarda değiştirileceği üzerinedir. Burada "code" denilen şey yasadır, **çeper kanununun** ta kendisidir.

Geçen yüzyılların insanları kitap yazarak ve onlardaki fikirleri tartışarak kanunlar oluşturdular. Kanunlar kitaplara yazıldı ve oradan uygulandı. Şimdi ben bir dünya insanı olarak acıyla görüyorum ki, kapalı kapılar ardında bu kitaplarda ne yazdığının bir önemi kalmıyor, sahte delillerle insanlar mahkûm ediliyor, çevreyi yok edecek kararlar alınabiliyor. Kanunsuzluğun, daha doğrusu yazılı kanunların anlamsız kılındığı bir dünyada yaşıyoruz. Bundan sonra yazılı kanunlar beni kesmeyecek. Bundan sonra beni tatmin edecek kurallar ve yasalar ancak "code", yani yazılım sistemi formatında olacaktır ve bütün çeperin (yani tüm halkın/kamunun) mutabakatı alınmadan değiştirilemeyecektir. İşte bütün bu code formundaki yasalara "blokzinciri yasaları" diyeceğiz. İşte o zaman bizlerin yani çeperin izni olmadan ne global yıkım kararları ne de keyfi kanunsuz düzenlemeler yapılabilecek.

Bütün bu blokzinciri tartışmaları ve gelişmeleri dünyanın dört bir yanında tüm hızıyla sürerken, ülkemizin de bu konularda sözü olabileceğini düşünür müydünüz? Biz her zaman teknolojik gelişmelerin, toplumsal hareketlerin bize dışarıdan geldiğini zannederiz, hatta hep böyle olduğunu iddia ederiz. Belki doğru belki yanlış, ama bu defa durum bambaşka. Türkiye'nin blokzinciri teknolojisinin geleceğinde ve ortaya çıkmakta olan çeper devriminde belirleyici bir rolü olacağı hemen hemen kesin.

Ülkemiz esnafı 40 yıldır kendi çeper parasını yaratıyor!

Türkiye'de reel ekonomi içinde halkımız kendisine 40 yıldır zaten para yaratabiliyordu, yani çeperde para yaratmanın dünya şampiyonu bizleriz. Bir senede bu şekilde 3 ila 4 trilyon lira para yaratıyoruz. Yanlış okumadınız, milyar değil, trilyon TL. Bu gerçek daha önce Batı'nın % 1'i tarafından fark edilmemiş, çünkü bunu para yaratmakta olan esnafımız, tacirimizin kendisi de fark etmemiş. Blokzinciri inovasyonu sayesinde bundan haberimiz oldu. Üstelik öylesine sofistike bir yöntemle para yaratıyoruz ki, bu yöntemin merkezi bir tasarımcısı olmadığına inanmakta zorlanıyorum. İkinci bir şok daha geliyor, hazır mısınız?

Türkiye'nin bu özgün çeper parası adeta kâğıt üzerinde çalışan bir blokzinciri sistemini andırıyor. En az bitcoin kadar, belki de daha enteresan bir mali sistemi tamamen ihtiyaçları nedeniyle esnafımız kendi kendine oluşturmuş. Vadeli çekler denilen bu çeperde para yaratma sisteminin dünyada bir benzeri yok. Zaten olamazdı da, çünkü küresel merkez bankalarının sahibi olan kişiler bunu hemen yasaklarlardı, yeşermesine olanak vermezlerdi. Çek denilen ve Batı'da günlük ödeme için kullanılan bir aracı bizim esnafımız almış ve bambaşka bir şekilde kullanmış. Ülkemizdeki vadeli çekler, gelin aramızda mutabık olalım, zaten çek değil: Bunlar özel bir tür yerli blokzinciri parası. Her biri, farklı bir kişinin kendi kredisini ortaya koyarak ve kendi şerefli sözü ile imzasını bastığı kendi özel banknotu. Her bir vadeli çek imzacımız kendisi bağımsız bir Merkez Bankası adeta, tek bir farkla tabii: Bu defa para çeperde yaratılıyor, kendi banknotunu basan tüccarımız, kimseden izin almıyor, bankaya bilgi vermiyor bu işlemi yaparken ve nerede ne zaman para yaratacağı tamamen kişisel iradesine kalmış. Üstelik de kimse kafadan para uyduramıyor. Çeperde yaratılsalar da esnaf

Paranın sahipleri olan aileler ve askeri/istihbari endüstriyel kompleks ile açık kaynak ve yazılım camiası arasında ciddi bir çatışma var. Bunun en önemli örneği son yılların "bitcoin ayaklanması".

Blokzinciri sistemini andıran, en az bitcoin kadar, belki de daha enteresan bir mali sistemi tamamen ihtiyaçları nedeniyle esnafımız kendi kendine oluşturmuş. Vadeli çekler denilen bu para yaratma sisteminin dünyada bir benzeri yok.

matbaalarının üretimi olan bu paralar sadece gerçek ekonomik aktiviteye karşılık basılabiliyor. Beher vadeli çekin hayata geçmesi için gerek şart, onu kabul edecek ikinci bir tacirin olması. Yani para çeperde, asgari iki bireyin iradesi ve kararı ile yaratılabiliyor ve sanal bir işlem ile yaratılmaları imkânsız, daha doğrusu mantıksız (alana da verene de bir yararı yok). Sonra, vadeli çeklerin 2017 yılında zamanında ödenme oranları resmi verilere göre % 98, yani çok yüksek.

Vadeli çekler, yaratıldıkları andan sonra, vadeleri dolana, yani işleri bitene kadar cirolanarak (çeklerin arkaları imzalanarak), elden ele veriliyor ve başka ticari işlemlerde de ödeme aracı olarak kullanılıyor. Vadeleri dolunca da yırtılıp yok ediliyorlar. Bugün küresel merkezi para sisteminde yaratılan paraların çoğunluğu reel ekonomiye endeksli değil. Dahası, yaratılan global paraların tamamı daha sonra yok edilmiyor, bunu biliyor muydunuz? Başımıza dert olan ve hepimiz, tüm insanlık, sebatla ödemeye çalışsak bile yüzyılda ödeyemeyeceğimiz global borç yükü başka türlü oluşamazdı. Haa bir de vadeli çeklerde faiz yok. Yani üç kitaplı dinin yasaklamış olduğu, İslam dininde de en büyük suç olan faiz de bu sistemde yer almıyor. Kadim uygarlıklar, Sümer, Babil ve Asurluların da bildiği gibi faiz işin içine karıştığında insan insanı köle yapabiliyor. Faizin tarihte yasaklanma sebebi bu, adını okulda öğrendiğimiz Hammurabi kanunları 3750 yıllık. İnsanlığın 3750 yıllık bilgeliğinin sonucu olan temel bir kuralı bozup, sonra da 7000 kişinin 7 milyar insanı nasıl olup da köle haline getirdiğini anlayamıyoruz. Bu uygarlıklar dönemsel olarak borç silme kuralını da getirmişler. Hani modern dünyada bu kurallar, nereye gittiler, kim sildi bunları tarihimizden?

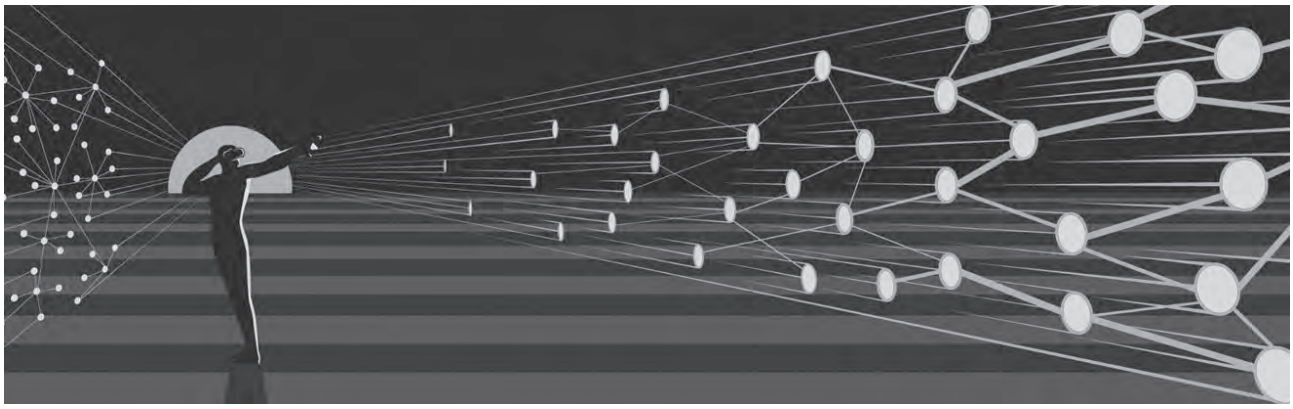
Sonuç

Blokzinciri devrimi yolda! Bu defa devrim kapımıza yazılı kitaplarla, bildirilerle gelmeyecek. Artık devrim yazılım code'u olarak, yazılım yasası olarak hayatımıza girmeye aday. Bundan sonra merkezi şirketlerin ve merkezde yaratılan, bizimle ilgisi olmayan çöp paraların sistemlerinin kölesi olmayacağız. Hem bu merkezi paraları yakıp yok edecek hem de onlarla bizi köle haline getiren, verilerimizi izinsiz alıp bize karşı kullanan küresel şirketlerin sonunu getireceğiz. Bunu yapmamıza olanak verecek yazılım kodları da sadece çeperin yani bizlerin izni ile yazılacak ve değiştirilebilecek. Sonra günlük ekonomik hayatımızı da bu şekilde tekrar elimize geri alacağız, kooperatiflerimizi yeniden açacağız. Hem üretim hem de tüketim kooperatiflerimizi ve onlar sadece bizim için bizim yararımıza çalışacaklar. Parayı bizler sadece kendi gündelik kullanımımız için üreteceğiz, sadece gerçel ekonomik işler içinde üreteceğiz. Bizim istemediğimiz santralleri, istemediğimiz fiyatlara gazları, ormanımızı kesip tesis yapma keyfiyetini kimse bize itekleyemeyecek. Çeperin gücü yazılım ile ve blokzinciri sayesinde ortaya çıkacak. Haa bir de, 1917'de olduğu gibi, bu defa da devrim, en gelişmiş Batı ülkelerinden çıksa da oralarda yeşermeyecek: O zaman nasıl köylü ağırlıklı bir ülke olduğundan devrim beklenmeyen bir yerden, Rusya'dan filizlendiyse, belki blokzinciri devrimi de hiç beklenmeyen bir çeper ülkesinden, Türkiye'den filizlenecek, kim bilebilir?

DİPNOTLAR

1) Bitcoin makalesinin Türkçe çevirisi: https://www.kolaydata.com/satoshi-nakamotonun-bitcoin-makalesi-turkce-5444.html

2) https://a16z.com/2016/08/20/why-software-is-eating-the-world/

ALFA

KLASİKTEN FELSEFEYE, EDEBİYATTAN MİTOLOJİYE

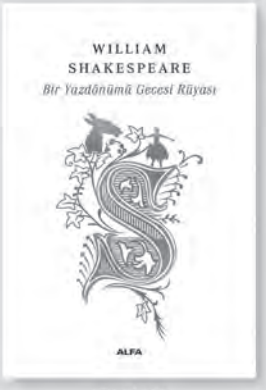
EN YENİLER...

KLASİK

KLASİK

EDEBİYAT

EDEBİYAT

EDEBİYAT

EDEBİYAT

EDEBİYAT

EDEBİYAT

MİTOLOJİ

MİTOLOJİ

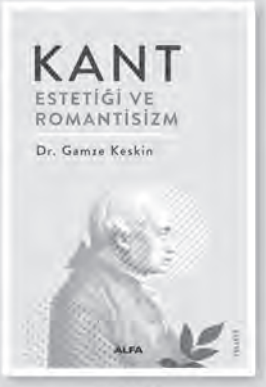
SÖZLÜK

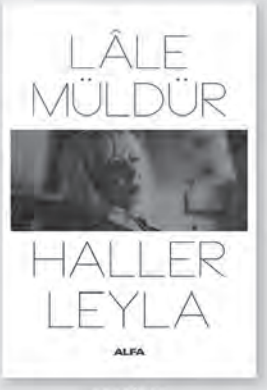
SÖZLÜK

FELSEFE

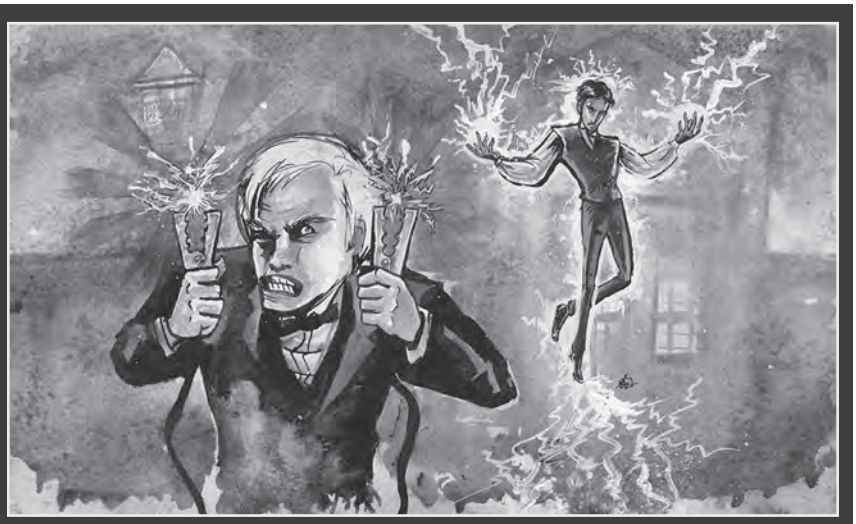
FELSEFE

EDEBİYAT

www.alfakitap.com | /alfakitap

Aydınlatma çağı, akım savaşları ve Tesla

Günümüzde Edison-Tesla adı altında anlatılan "akım savaşları", esasen farklı akım şebekelerini pazarlayan iki şirket arasında ortaya çıkan ticari bir kavga olarak ele alınmalıdır. Edison ve Westinghouse ekseninde gerçekleşen bu ticari çatışmada Tesla, alternatif akım tarafına çalışan ve yaygınlaşmasına önemli katkılar sağlayan başmühendistir.

Hakan Sert

Temel keşif ve icatlar sayısız bilimcinin katkılarıyla geliştirilip, elektromanyetik teori olgunlaştırıldıktan sonra, elektrik insanlığın emrine girmeye hazırdı. Geriye yalnızca bu icatların geliştirilip yaygınlaştırılması kalmıştı. İnsanlık tarihinde bir dönüm noktası sayılabilecek bu andan itibaren buharlı makinelerin hükümdarlığı ortadan kaldırılıp, elektrikli cihazların egemen olduğu bir dünyaya adım atıldı.

Elektromanyetik indüksiyonun keşfi, enerjinin nasıl kullanıldığını kökten değiştirdi. Günümüzde kullanılan devasa elektrik üretim araçları da temelde Faraday'ın indüksiyon yöntemini kullanır.

Edison'un ampulü az uzakta yanmıyor

Elektriğin önündeki potansiyeli gören ilk kişilerden biri Thomas Edison'dur. Elektriğin "dünyadaki yaşamı yeniden düzenleyecek" bir enerji kaynağı olacağını öngören mucit Edison, 1870'li yıllarda akkor lambayı gündelik hayatta kullanılabilir hale getirmek için New Jersey'deki laboratuarına girdi. O zamanlarda akkor lambalar hem çok pahalıydı hem de kısa sürede yanarak bozulmaktaydı. Bu sorunların üstesinden gelmek için yıllarca çalışarak başarıya ulaşan Edison, 1879 yılında akkor lambanın patentini aldı.

Edison'un ampulü, elektriğin modern hayata girişinin ilk örneklerindendir. Küçük jeneratörler kullanarak bazı seçkin insanların evlerini akkor lamba ile aydınlatan Edison, 1882 yılında New York'ta Edison Aydınlatma Şirketi'ni kurarak ticari çalışmalarına hız kazandırdı. Yüzlerce buhar makinesi satın alıp, düşük voltajlı doğru akım şebekelerini kurmaya başladı.

Fakat sistemlerinde doğru akım üretimini standart hale getiren Edison'un önünde büyük bir teknik problem vardı: elektriğin uzaklara iletilmesi. Jeneratörden 2 kilometre uzaklığa kablo çekildiğinde, kablodaki güç tek bir lambayı bile yakmaya yetmiyordu. Dolayısıyla elektrik santrallerinin zorunlu bir hizmet çapı vardı; çapın ötesinde işe yaramıyor ve yeni bir santral gerekiyordu.

Westinghouse ve Tesla'dan alternatif akım

Başka bir kolda ise Amerikan girişimci ve mucit George Westinghouse vardı. 1884 yılında doğru akım elektrikli aydınlatma işine girmek amacıyla fizikçi William Stanley'i işe alan Westinghouse, 1885 yılında alternatif akım sistemlerini temel alan transformatörlerden (trafolardan) haberdar oldu. Bu cihazlar güç kaybı sorununa bir çözüm getirebilirdi.

Edison'un doğru akım şebekelerine rakip olarak bir başka doğru akım şebekesi koymaktan ziyade, tamamen yenilikçi ve rekabetçi bir alternatif akım şebekesi kurmanın transformatörler sayesinde mümkün olacağına kanaat getiren Westinghouse, çalışmalarını alternatif akım tarafına çekti. Böylece Westinghouse ve başmühendisi Tesla'nın alternatif akım tarafında; Edison'un ise doğru akım tarafında olduğu ticari bir mücadelenin fitili ateşlenmiş oldu.

Alternatif akım şirketleri kuruluyor

Gaulard-Gibbs transformatörlerinin Amerikan patent haklarını satın alan Westinghouse, Siemens alternatif akım jeneratörünü de getirterek çalışmalara başladı. Gaulard-Gibbs ve ZBD transformatörlerinin tasarımlarından yararlanan William Stanley, ilk kullanılabilir transformatörü geliştirdi. 1886 yılının mart ayında; Westinghouse Elektrik Şirketi kurulduktan üç ay sonra ise Stanley, çoklu voltajlı alternatif akımlı elektrik sistemini dünyaya tanıttı.

Yaklaşık 1,2 km boyunca çok düşük güç kaybına uğrayan bu sistem ile birlikte alternatif akım cephesinin eli daha da güçlenmişti. 1886 sonbaharında Westinghouse, Stanley ve Oliver B. Shallenberger, New York'ta ilk ticari alternatif akım şebekesini kurmuştu. Şirket 1888 yılında ise Nikola Tesla'nın çok fazlı alternatif akım indüksiyon motoru Amerikan patentine yüklü bir miktarda para ödeyip, entegre alternatif akım sistemi kurma yolunda önemli bir adım attı.

Tesla'nın teknik önderliği ile birlikte gelişen alternatif akım yöntemi, elektrik taşınımı konusunda doğru akımla karşılaştırıldığında inanılmaz bir verime sahiptir. Elektrik santrallerinden düşük akımda ve çok yüksek voltajda taşınan elektrik, yerleşim yerlerine yakın yerlerde trafolar aracılığı ile düşük voltaj ve yüksek akıma dönüştürülerek kullanıma uygun hale geliyordu.

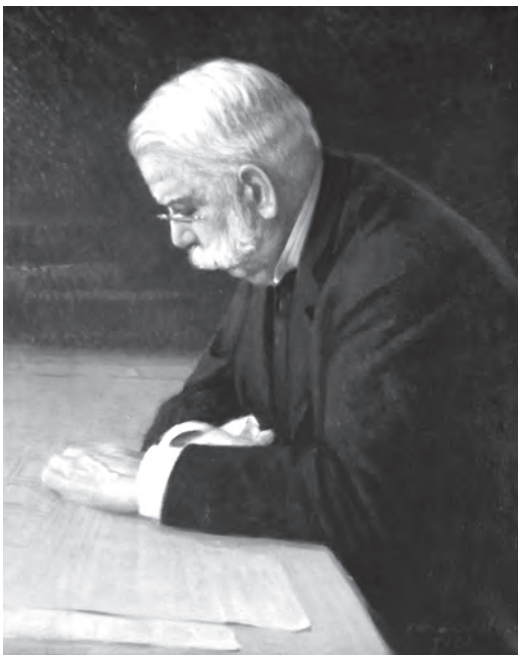
Edison kara propaganda başlatıyor

Alternatif akım, Edison'un güç kaybı yaşayan doğru akım şebekelerine karşı büyük bir avantaja sahipti ve doğal olarak akım savaşının galibi nihayetinde alternatif akım olacaktı. Ancak alternatif akımın önlenemez yükselişine karşın Edison boş durmamış ve alternatif akım aleyhine kara propaganda başlatmıştır.

Bilimci ve mucitlerin temel motivasyonu genellikle ticari çıkarlar üzerine kurulu olmaz. Ticari kaygıların işin içerisine girdiği bir bilim anlayışı günümüzde de sıkça gördüğümüz şekilde yozlaşmaya mahkûmdur. Bilimin objektifliği sayesinde "yanlış" olduğu kolayca anlaşılabilecek fikir ve icatlar, kapitalizmin akıl dışılığı ile kolaylıkla güçlenebilir ve gerçekler tersyüz edilebilir.

Thomas Edison gibi bir mucitin alternatif akımın gücünü görmemiş olmaması imkânsızdır. Fakat Edison'un ticari kaygıları olan bir şirket sahibi olması, onu bilimin objektifliğinden uzaklaştırmış ve kendi ürünlerinin satılması amacıyla alternatif akıma karşı kara propaganda yapmaya itmiştir.

Yüksek voltajla taşınan alternatif akımın tehlikeli olduğu hakkında gazetelere ilanlar veren, topluma açık alanlarda hayvanlara alternatif akım vererek "deney" yapan ve alternatif akımın daha ölümcül olduğuna dair raporlar hazırlayan Edison'un şirketi, tartışmayı bilimsel zeminden çıkararak sesi daha fazla çıkanın kazandığı bir alana çekmeyi amaçlamıştır.

Amerikan girişimci ve mucit George Westinghouse.

Ticari kavga

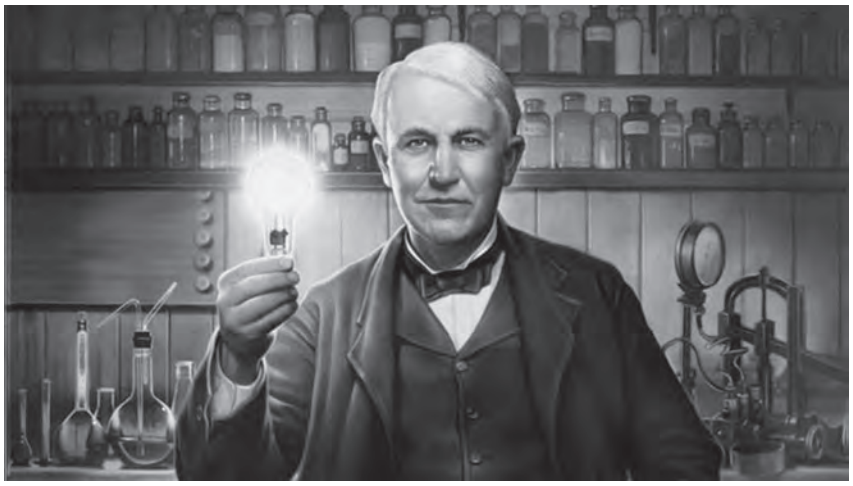
Tesla'nın yüksek frekanslı alternatif akım voltajlarının güvenli olduğunu kanıtlamasının da katkısıyla birlikte Edison'un yaptığı kara propaganda yeterli olamamış; tarih, ucuzluğu ve iletim kolaylığı ile alternatif akımı standart şebeke türü haline getirmiştir. Edison, elektrik alanından çekilmiş ve şirketi ise daha sonra General Electric adını alacak şirketler birliği potasında erimiştir.

Günümüzde Edison-Tesla adı altında anlatılan "akım savaşları", esasen farklı akım şebekelerini pazarlayan iki şirket arasında ortaya çıkan ticari bir kavga olarak ele alınmalıdır. Edison ve Westinghouse ekseninde gerçekleşen bu ticari çatışmada Tesla, alternatif akım tarafına çalışan ve yaygınlaşmasına önemli katkılar sağlayan başmühendistir.

Tesla'nın kariyeri

1884 yılında Amerika'ya göç eden Tesla, Edison'un şirketi altında yaklaşık bir sene boyunca çalışmıştı. Tesla'nın dehası ve çalışkanlığı karşısında etkilenen Edison, doğ-

Elektriğin önündeki potansiyeli gören ilk kişilerden biri Thomas Edison'dur.

Alternatif akımın önlenemez yükselişine karşın Edison, alternatif akım aleyhine kara propaganda başlattı.

ru akım dinamolarının geliştirmesi karşılığında Tesla'ya 50 bin dolar vereceğini söylemiş fakat aylarca süren denemeler neticesinde bulduğu çözüme rağmen Tesla parasını alamamıştır. Bu olaydan kısa bir süre sonra Edison'un şirketinden ayrılan Tesla, 1888 yılında ise çok fazlı indüksiyon motoru ve transformatör tasarımlarını Westinghouse'ye satıp onun şirketinde çalışmaya başladı. Burada yaptığı tasarımlarla elektrik iletimine büyük katkı sağladı.

İflasın eşiğine gelen Westinghouse'den ayrılmak zorunda kalan Tesla, tasarımlarından elde ettiği parayla New York'ta kendi laboratuvarını kurdu ve kablosuz enerji iletimi başta olmak üzere birçok konuda araştırmalarına devam etti. Tesla sadece alternatif akım konusuna değil; elektrik ve elektromanyetik akımın dahil olduğu birçok konuya yönelmiş, tasarımlar yapmış ve patentler almıştır.

Kablosuz aktarım ve Wardenclyffe Kulesi

Tesla'nın -belki de romantik bir motivasyonla yola çıkarak- en çılgın fikirlerinden biri de dev bir kavnak aracılığı ile elektriği çok uzak mesafelere ve bedava dağıtmaktı. Yakın mesafelerde elektriği kablosuz olarak iletebilmeyi başaran ve bunun gösterilerini yapan Tesla, çok daha büyük bir amaç doğrultusunda J. P. Morgan tarafından 4 milyon dolarlık fonlama aldı ve bedava elektrik dağıtımı yapacağı Wardenclyffe Kulesi'ni inşa etti. Ancak -ve doğal olarak- elektriği çok uzak mesafelere aktaracak bu kule Tesla'nın beklediği şekilde çalışmadı. Başarısızlığı kabullenemeyen Tesla her ne kadar ek bir fonlama istese de bu talep reddedildi.

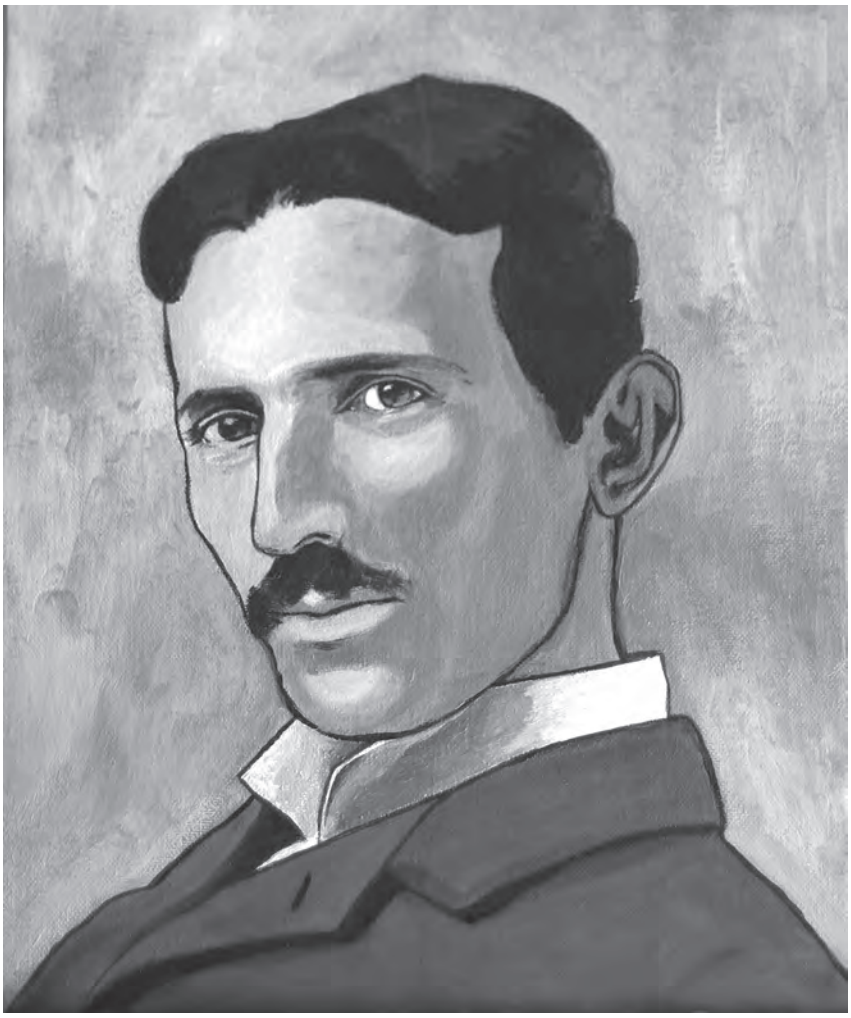
Tamamen ticari çıkarlar doğrultusunda gerçekleşen bu ret, günümüzde halen komplo teorilerine bağlanıp, birilerinin Tesla'yı engellediği şeklinde yorumlansa da işin gerçeği kulenin en başta başarısızlığa mahkûm olduğudur. Tesla ne kadar fonlama alırsa alsın tasarımı işe yaramayacaktı.

Alternatif akımın doğru akıma üstün gelmesinin en önemli sebebinin, uzak mesafelere çok düşük kayıplarla iletilebilme özelliği olduğunu daha önce vurgulanmıştı. Elektriğin iletken kablolar aracılığıyla uzak mesafelere taşınmasının sebebi de aynıdır: kayıpları minimuma indirmek. Bu açıdan bakıldığında oldukça yalıtkan bir ortam olan havada her yöne gelişigüzel dağılan elektriğin veriminin son derece düşük olması kaçınılmazdır.

Radyo, Marslılar ve depremler

Tesla yalnızca alternatif akımla değil; elektromanyetik dalgaların i-

Nikola Tesla'nın teknik önderliği ile birlikte gelişen alternatif akım yöntemi, elektrik taşınımı konusunda doğru akımla karşılaştırıldığında inanılmaz bir verime sahipti.

şin içerisine girdiği birçok alanda çalıştı. Radyo dalgalarıyla uzaktan iletişim de Tesla'nın ilgi alanlarının başında gelir. Elektromanyetik tayfın düşük enerjili radyo bandı günümüz kablosuz iletişimin temelini oluşturur.

Radyonun mucidi sayılan ve 1911 yılında bu keşfinden dolayı Nobel Ödülü'ne layık görülen Guglielmo Marconi, 1896 yılında radyonun patentini İngiltere'de almıştı. Tesla'nın 17 patentinin kullanıldığı bu radyo tasarımının mucidi her ne kadar Marconi de olsa Tesla'nın bu konudaki katkıları yadsınamayacak denli fazladır. Bunun dışında Marconi'nin patentini almasından bir yıl sonra Tesla, Amerika'da benzer bir patent başvurusu yapmış ve 1900 yılında patenti kabul edilmiştir.

Görüntü ve ses aktarımı konusunda da önde gelen araştırmacılardan biri olan Tesla, radar konusunda ilk sayılabilecek düşünsel tasarımlar yaptı. Ancak kâğıda döktüğü tasarımlarını hayata geçirmek için pek çaba harcamayan Tesla, bunun da etkisiyle öncüsü olduğu fikirlerin bile mucidi olamadı. "… Aklıma yeni fikir geldiğinde, işe öncelikle onu kafamda inşa etmekle başlıyorum. Aracın yapısını kafamda değiştiriyor, iyileştirmelerini kafamda yapıyor ve aracı kafamda çalıştırıyorum. Türbini ha kafamda çalıştırmışım ha atölyemde test etmişim…" diyen Tesla, zekâsına o denli güvenmektedir ki hayali tasarımlarının gerçekten çalışıp çalışmadığı hakkında en ufak şüphe duymamıştır.

Tesla'nın zekâsına ve icatlarına duyduğu sonsuz güven onun bazen gerçeklikten kopmasına yol açtı. Bunun en ilginç örneklerinden biri de Tesla'nın Marslılarla iletişme geçtiğini düşünmesidir. Tesla, 1900'lü yılların başlarında kablosuz alıcılarını mükemmelleştirdiğini ve Marslılardan "1-2-3-4" şeklinde bir mesaj aldığı iddia etti. Günümüzde Jüpiter'in manyetik alan dalgalanmalarından geldiği düşünülen bu sinyaller ile ilgili herhangi bir sınamaya gitmeyen Tesla, yanlış yaptığını kabullenmekten ziyade gerçeklikten kopmayı yeğledi.

Bunun dışında Tesla'ya atfedilen bir diğer efsane de deprem yaratacak bir makine icat etmiş olmasıdır. Elbette bunun gerçeklikle bir alakası yoktur ancak bu tür söylencelerin yayılmasında Tesla'nın da payı olabilir. Verdiği röportajlarda böyle şeylerin yalnızca bir efsane olduğunu söylemekten ziyade daima gizemini korumuş ve "çılgın mucit" figürünün yerleşmesinden tabiri caizse keyif almıştır.

Tesla'nın çalıştığı alandaki birçok icadın -en azından teorik anlamda- temeli Tesla'dan daha önce atılmıştı. Alternatif akım, transformatör gibi teknolojik gelişmeler hali hazırda mevcuttu; Tesla'nın yaptığı ise -tıpkı Edison'un ampulde yaptığı gibi- bunları kullanıma uygun hale getirmekti ve bunu başardı.

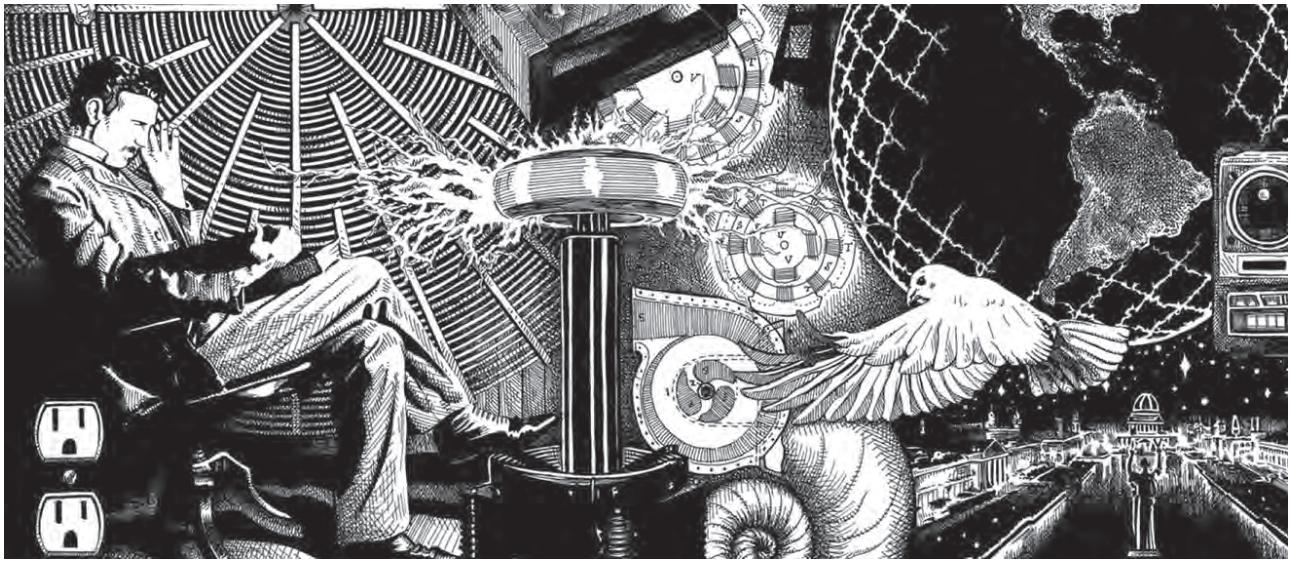
300'e yakın patente sahip olan Tesla, elektromanyetizmanın girdiği her alanda takıntılı sayılabilecek derecede şevkle çalıştı, günümüz teknolojilerinin temellerinin atılmasına önemli katkılar sağladı.

Bazı mantık dışı araştırmalarına rağmen, yüzyılın büyük dahilerinden ve mucitlerinden biri olan; evlerimize elektriğin girmesine, günümüz televizyon ve radyo teknolojilerinin temellerinin atılmasına büyük katkılar yapan Tesla'ya çok şey borçluyuz. "Bir mucidin çabası aslında hayat kurtarmaktır. İster enerji toplasın, isterse yeni aletler geliştirsin ya da yeni konforlar ve kolaylıklar tasarlasın, varoluşumuzun güvenliğine katkıda bulunur." diyen Tesla, bu konudaki görevini fazlasıyla yapmıştır.

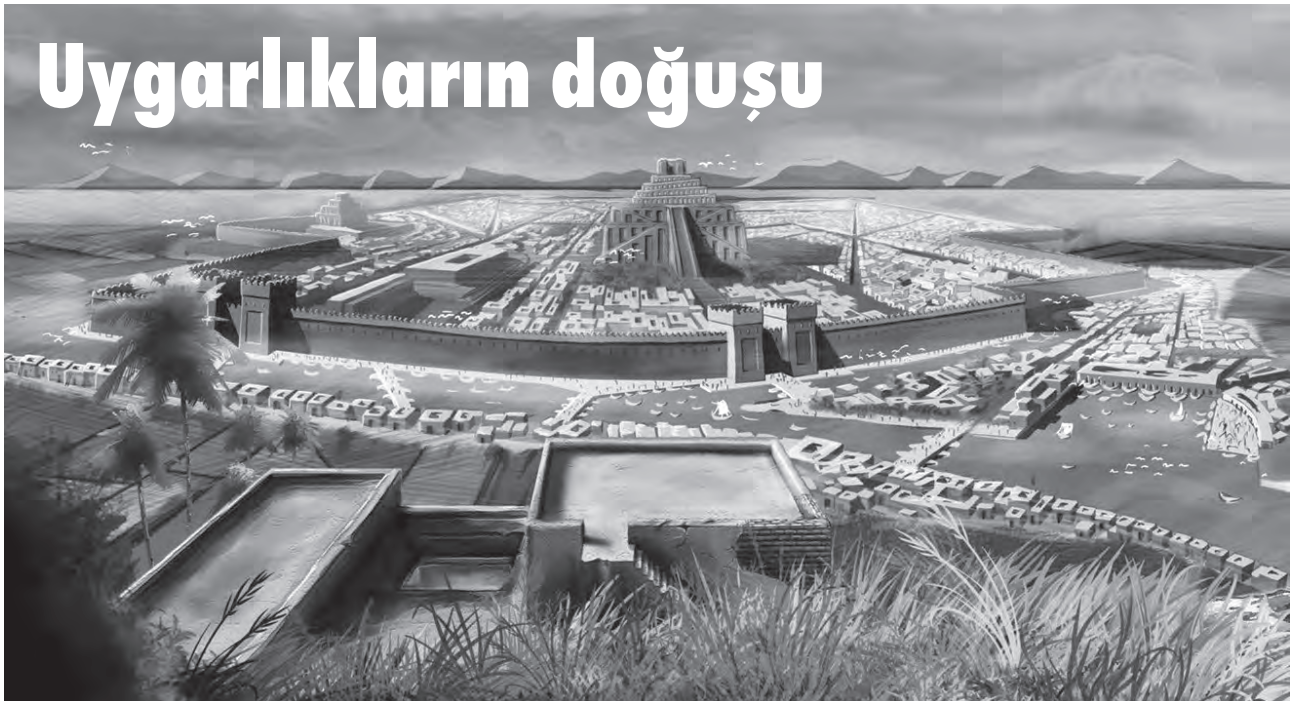
KAYNAKLAR

1) http://www.history.com/topics/inventions/nikola-tesla
2) https://en.wikipedia.org/wiki/File:Laying_the_electrical_Tubes_electric_lines_under_street_Edison_Pearl_Street_Utility_June_21_1882_Harpers_Weekly_-_detail.png
3) http://www.evrimagaci.org/makale/153
4) https://en.wikipedia.org/wiki/War_of_Currents#Edison.27s_anti-AC_stance
5) http://skeptophilia.blogspot.nl/2014/04/nikola-tesla-vs-martians.html
6) http://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn85034438/1901-01-13/ed-1/seq-8/
7) http://www.teslasociety.com/mars.pdf

Tesla sadece alternatif akım konusuna değil; elektrik ve elektromanyetik akımın dahil olduğu birçok konuya yönelmiş, tasarımlar yapmış ve patentler almıştır.

Uygarlıkların doğuşu

Eskiçağ'ı iki evreli diye düşünmek doğru olur. Birinci evre ilk uygarlıklar ya da doğu uygarlıkları evresidir. Uygarlık Doğu'da başlamıştır. Birinci evre Tarihöncesi'nden sonraki ya da daha ince bir hesapla Tariheşiği'nden sonraki evredir. İkinci evre yunan-latin uygarlığı evresidir. Mitoloji uygarlıkları dediğimiz doğu uygarlıkları ve felsefi düşünceyi kuran ve geliştiren yunan ve roma uygarlıkları Eskiçağ uygarlığının bileşenleri oldular.

Afşar Timuçin

Uygarlıkların doğuşu insan olma yolunda ilk ışıkların ortaya çıkışıdır. Uygarlıkları aydınlanmanın dışında düşünürsek elimizde bir takım taş yapılar bir takım oyulmuş nesneler ve ileri geri söylenmiş izlenimi veren bir takım sözler kalır. Öbür yandan bakarsak, aydınlanmayı insanın uygarlaşma yolunda ortaya koyduğu çabaların bütünü diye düşünebiliriz. Kaynakları uzak zamanların kıvrımlarında gizlenen ya da uzak geçmişin bilinmezliklerinde yatan uygarlaşma çabasını insanoğlu zaman zaman ağır aksak da olsa inatla sürdürüyor. Bu başı belirsiz ve sonu görünmez çabanın itici gücü insanın öncelikle kendi üzerine ve bir parçası olduğu evren üzerine aşırı merakında gizlidir. Uygarlaşma özünde insanın bilinçlenme çabasıdır. Aydınlanmanın tarihi de evrensel bilincin gelişim serüvenidir dersek sanırım yanlış bir şey söylemiş olmayız.

Aydınlık olana yönelmek insan için bir tutkudur, insanoğlunun kendini her adımda yeniden yaratma istemiyle belirlenmiş bir yetkinleşme tutkusudur. Aydınlanma insanın kendi yeteneklerinin sezgisine varmasıdır, kendini bir yapabilme gücü olarak görmesidir, kendinde yeni yapıcı güçler oluşturma istemiyle yeni ülküler geliştirmesidir, daha da insanlaşma yolunda belli bir dönüştürücü etkinlik içinde olmasıdır. Aydınlığa koşan insan özünde kendi güçlerini kendi adına etkin kılmak için kendini arayan insandır, buna göre dönüşen ve dönüştüren insandır. İnsanlığın bize uzun görünen tarihi özünde daha da insanlaşmak için girişilen yaratıcı etkinliklerin tarihidir. İnsan ilk uygarlıklardan bu yana, ilk uygarlıkların temelinde yer alan gerçek insan olma atılımlarından bu yana ya da kısaca Tarihöncesi'nden bu yana tam anlamında bir kendini varetme çabası içinde olmuştur. Aydınlanmanın tarihi insanlığın daha da güçlü olma isteminin tarihidir. Aydınlanma insan olma yolunda toplu uyanışların ya da evrensel uyanışın genel adıdır. Onu olmuş bitmiş bir şey diye değil başlamış ve sonu gelmeyecek bir yetkinleşme istemi diye görmek doğru olur. Her zaman yeni aydınlıkların peşinde olmak gelişimin temel koşuludur.

Aydınlanmanın özüne inmek, eskiden de eski zamanların bilgilerine ulaşmak binbir güçlük barındıran bir iştir. Uygarlıklar sözkonusu olduğunda en eski en değerli kaynakları Eskiçağ'ın bilinen bilinmeyen derinliklerinde bulabiliriz, ilk büyük uygarlaşma etkinliklerinin başlama ve gelişme evresinde bulabiliriz. Bugünün doğru anlaşılabilmesi için Eskiçağ'ın değerlerini iyi kavramamız gerekir. Kendimizi tanımaya oradan başlamamız doğru olur. Ama biz daha da gerilere, göz gözü görmez za-

manlara gitmek isteriz. İsteriz ki bilinmedik hiçbir şey kalmasın. Çok iyi biliyoruz Eskiçağ'ı vareden değerlerin kökleri daha da eski zamanların kıvrımlarında gizlidir. Gerçek uygarlık etkinlikleri Eskiçağ'la başladı demek daha eski zamanları hiçe saymak anlamına gelmez elbet. Önceki zamanlarla yani Tarihöncesi'yle ilgili bilgilerimiz iyiden iyiye sınırlı ve bulanıktır. Bir şeyleri bilinir kıldığımız ölçüde karşımıza yeni bilinmezlikler çıkıyor. Kendimizi bilmek için daha gerilere gitmenin sonu yok elbette. Gene de geçmişe dönük çabalarımız o görünmez zamanları bile bir ölçüde görünür kılabilmiştir.

Uygarlık bir bütündür

Eskiçağ bize çok uzun görünen tarihin başlangıcında birer güneş gibi doğan ilk uygarlıkları içerir, bu uygarlıkların maddi ve manevi değerlerini yani teknik uygulamalarını ve düşünce etkinliklerini içerir. Uygarlıkları iki katlı gibi düşünmemiz yani teknikle kültürü birbirinden ayırmamız, bir tür yaşam ve düşünce ayrımı yapmamız bir kavrama kolaylığıyla ilgilidir, yoksa bu iki alanı birbirinden ayrı şeyler gibi ele almayı elbette düşünmeyiz. İnsan etkinlikleri bir bütündür, bu bütüne uygarlık diyoruz. Düşünürken bir bütünü parçalıyorsak onu daha iyi görebilmek için yapıyoruz bunu. Bu tür ayrıştırmaları doğru kavramazsak bilgi edinme yolunda yanlışlara düşeriz. Yani bu bir yöntem sorunudur. Bu parçalama gelişigüzel yapılan bir parçalama değil bütünün yapısı gözetilerek yapılan parçalamadır. Bütünü bir parçalılıkta göremediğimiz zaman, bütünü kavramaya parçalardan parçalara geçe geçe yönelmediğimiz zaman bilgi yolunda ilerlememiz sonu belirsiz bir serüven olup çıkacaktır. Önemli olan bütünü görmektir ama parçaları görmeden bütünü görebilir miyiz ya da bir bakışta bütünü görebilir miyiz? Bir bütünün parçaları yoksa mantıksal bir düzende onu biz parçalayacağız Buna karşılık parçaları görebilmek için de bütünü görebilmemiz gerekir. Bütünü gözden uzak tutup parçalarda oyalandığımız zaman bilgi edinme yolunda alacağımız sonuç sağlıklı olmayacaktır. Her şeyi en ince ayrıntısına kadar görmemiz gerekiyor. Bu bir bütüne her yanından ya da bütün yüzlerinden bakma çabasıdır, bir şeyi olabildiğince eksiksiz görme çabasıdır.

Uygarlık bir bütündür, zamana ve yere dağılmış olan uygarlıkların bir toplamıdır. Uygarlıklar hep birlikte Uygarlık'ı oluştururlar. Uygarlıklar özerk gibidir, onlar arasında bağlar yok gibidir: iyi bakmayan göz bunu böyle görür. İlkel bakış ayrıştırmalar ve bileştirmeler yapmakta güçlük çeker. 18. yüzyılda bile uygarlıkların birbirinden kopuk bütünlükler olduğu düşünüldü. 19. yüzyılla gelişen tarih bilinci bunun böyle olmadığını kavrama yolunda büyük bir aşama noktası oldu. Uygarlıklar hem kendilerini hem birbirlerini yaratan etkinliklerdir. Buna göre hem tek bir uygarlıktan yani insanlığın ortak uygarlığından hem de onda içerilmiş olan ve birbirinin izlerini taşıyan ya da değişik ölçülerde birbirine katılan değişik uygarlıklardan sözedebiliyoruz. Uygarlıkları ancak değişik yönleriyle yani özel özellikleriyle hem birer birer hem birbirleriyle ilişkileri içinde ele alıp incelediğimiz zaman Uygarlık üzerine sağlam bilgilere ulaşabiliriz. Amaç son noktada uzun yüzyıllar boyu oluşturup geliştirdiğimiz ortak bilincimizi aydınlatmaktır.

Uygarlıklar tarihsel zemin üzerinde Uygarlık'ın doğal parçalarıdır. Son zamanlarda yapılan kazılar bize toprağa gömülmüş uygarlıkları gün ışığına çıkarıp Uygarlık'ın görünmez yüzlerini açınca kendimizi biraz daha doğru ve ayrıntılı tanıma olanağını bulduk. Uygarlık'ın görünmez başka yüzleri de var, o yüzden kendimizi eski zamanlar karşısında hep eksikli duyacağız. Ne olursa olsun her konuda olduğu gibi bu konuda da bütünü kavramaya yönelirken ayrıntılarda yitip gitmemek ve bütünü elden kaçırmamak önemlidir. Özellikle ayrıntılarda bu anlamda büyük tuzaklar vardır. Ayrıntılar çok zaman elimizden kaçıyor ve her kaçan ayrıntı bize bir başka zorluk çıkarıyor. Özellikle Eskiçağ'ın toprağına ayak bastığımızda hep boşluklar çıkıyor karşımıza. Yitip gitmiş ne çok şey var. Eskiçağ dediğimizde düşlemekte zorluk çektiğimiz zamanları düşünüyoruz ve bu bize umutsuzluğa benzer bir duyguyu getiriyor. Yeni kaynaklara ulaşmayı düşünürken elimizdekileri iyi değerlendirmemiz gerekiyor.

Tarihsellik bilinci

O dönemleri insanlığın çocukluk dönemleri diye görmek yanlış olmaz. Usun yetersiz, bilginin iyice eksik, bir tür kaba gerçekçiliğin zorunlu olduğu bu dönemlerde insan dünyayı daha çok imgeleminin veriminde görüp anlamaya çalışmıştır. Usun boş bıraktığı yeri imgelem doldurur. O dönemde düşünmekten çok düş görmek belirleyicidir. O zamanlarda bilgi ussal düzeyde de deneysel düzeyde de yakıştırmalarla belirgindir. O zamanlarda kültür değerleri adına bir tür masal dünyası geçerlidir. Usun kendini kendi etkinliğiyle ve dünya deneyleriyle geliştirmesi imgelemin egemenliğini kırdı, imgeleme asıl işlevini anımsattı. Ancak imgelemin yaratıcı et-

Uygarlık bir bütündür, zamana ve yere dağılmış olan uygarlıkların bir toplamıdır.

kin gücünü hafife almamak gerekir. Salt us ne ölçüde dolgun ve etkin olursa olsun yaşamın yükünü tek başına kaldırabilecek gibi değildir.

İnsanın dünyaya yerleşmeye başladığı bu çok eski zamanların özelliklerini düşündüğümüzde Eskiçağ'ın bize o kadar da uzak olmadığını hatta epeyce yakın olduğunu görürüz. Uzaklık da yakınlık da görelidir sonunda. Bilginin sağladığı olanaklar uzakları bize yaklaştırdı. Belge bu yüzden önemliydi, kazılarla elde edilen veriler bu yüzden önemliydi. Bugünün koşullarında ilk uygarlıkları yaratanlarla tanışık gibiyiz. Onların bugünkü kaygılarımıza benzer kaygıları olduğunu, bunu belirgin bir biçimde ortaya koyamadıkları zaman masallar arasından sezdirdiklerini görüyoruz. Bilinç büyük bir verimlilikte gelişiyor olsa da aşamadığımız çözemediğimiz nice sorunumuz var. Bazı kökel sorunları aşamayacağımızı düşünüyoruz. İçimizde bir ölümsüzlük istemi olduğunu, bir Gılgamış ruhsallığını yaşatmakta olduğumuzu biliyoruz. Bu bizi ilk uygarlıkların insanıyla ortak bir yazgıda bir araya getiriyor. İlk uygarlıklarla başlayan insan olma serüvenimizi Tarih diye adlandırıyoruz. Tarih insanın hep aydınlığa doğru gelişen o uzun ve epeyce karanlık geçmişine göre yani Tarihöncesi'ne göre oldukça kısa bir zaman parçasıdır.

Her bilinçli insan kendini tarihin içinde görür hatta tarihin bir parçası olarak duyar. Tarihin dışında ne bir toplum ne bir birey ne bir bilgi ne bir anı ne bir özlem vardır. Bilinç tarihselliğin bilincidir. Kimilerinin tarihe ilgisiz olmaları onların tarihten ayrı yaşama olanağı bulduklarını anlamına gelmez. Bu sözde tarihsizlik bilinç yetmezliğinin ürünüdür. Aklı başında insanlar bile kendilerini tarihten bağımsız olma duygusuna kaptırabilirler. Tarih de neymiş demeye kalkanlar bile tarihin bir ürünü ve zorunlu üyesi olduklarını derinden de olsa duyarlar. Bazıları tarihsizlikte mutlak özgürlük koşulunu bulabileceklerine inanırlar. Ancak tarih onları bırakmıyor, onlara kendilerinin değil dönüşerek gelişen evrensel zamanın ürünü olduklarını duyuruyor. İnsan kendini yaratan varlıktır ama bunu ancak tarihselliğin koşullarında gerçekleştirir. Yakın zamanlarla ilgili bir konuyu araştırmaya yöneldiğimizde bile geçmişe uzanmak, geçmişin zengin ve engebeli toprağında bir şeyler aramaya çıkmak zorunda olduğumuzu duyarız. Tarih tapınmacılığı yapmadan tarihe yerleşmek her bilinçli kişinin özellikle de her araştırmacının yükümlülüğüdür. Dikkatli bir araştırmacı bugünü bugün yapan etkenlerin açık ya da örtülü bir biçimde eski zamanların derinlerinde içkin olduğunu bilir. Görüneni görmek ve görünmez olanı görmeye çalışmak gerekir. Bu da yere ve zamana bağlanmak anlamı taşır. Her araştırma öncelikle bir yer ve zaman ya da bir yer-zaman araştırmasıdır. Tarihin dışına düşmek gerçekliğin dışına düşmektir. Bir şeyleri doğru olarak kavrayabilmek için her olguyu zamanda ve uzamda olabildiğince yerine oturtabilmek gibi bir yükümlülüğümüz vardır. İnsanın kendini ve kök saldığı toprağı tanıma istemi diyebiliriz buna. Her uygarlık bir toprağın ürünü oldu, o toprağın renkleriyle renklendi. Bu yüzden tarih önemlidir. Olguları tarihsel gerçeklikler olarak görmeyip onları bir takım özerk bütünlükler olarak görmek bizi yanlışlara götürecektir.

Tarihin kanı ve canı: yazı

Tarih yazı'nın bulunmasıyla başlamıştır ve özellikle çeşitli toplumların yazılı belgelerinde açıklamasını bulur. Tarihin bir belge bilimi olduğu ve söylentiler üzerine temellendirilemeyeceği tartışma götürmez. Sümer'in çivi yazısından, Mısır'ın hiyeroglifinden, fenike alfabesinden bugüne uzanan süreçler boyunca tarih daha çok yazının ürünü oldu ya da yazının sağladığı kalıcılıkta kendini ortaya koydu. **Söz uçar yazı kalır** gerçeğini unutmamak gerekiyor. Yazmak bir gerçekliği uzamda ve zamanda saptamaktır kalıcı kılmaktır. Yazı tarihin kanı ve canıdır. Bu arada bir takım araç ve gereçlerin de belge değeri taşıdığını unutmayalım. Öyle olmasaydı henüz yazının sözkonusu olmadığı Tarihöncesi bizim için tümüyle karanlık bir dönem olurdu. Tarihten önceki zamanlardan kalan nesneler yazı kadar anlatımcı olmasalar da bize bir parçası oldukları ya da ürünü oldukları uygarlıklarla ilgili olarak çok şey öğretiyorlar. Hatta onların bazen yazılı belgeden daha önemli olabildiğini söylemek yanlış olmaz. Bu yazısız belgelere dayanarak o çok eski zamanlarda insan yaşamının toplumsallığa doğru nasıl değiştiğini, köylerin nasıl kurulduğunu, demircilik çömlekçilik dokumacılık gibi zanaatların nasıl geliştiğini biliyoruz. Ancak bu bilgilerimiz en eski zamanların en karanlık dönemleriyle değil, daha çok Tariheşiği dediğimiz bize daha yakın dönemleriyle ya da son dönemleriyle ilgilidir. Tariheşiği'nde genç insanlık Tarihöncesi'nden Tarih'e geçmeye hazırlandı.

Tarihöncesinde gidebildiğimiz kadar gerilere gittiğimizde henüz

Tarihin başlangıcı için MÖ 5000-3000'lerde kendini gösteren etkinlikleri düşünüyoruz. Bu etkinlikleri ilk gerçekleştirenler yani uygarlığı yaratan en eski toplumlar Sümerler ve Mısırlılardır.

yerleşik yaşamın sözkonusu olmadığını gösteren verilerle karşılaşıyoruz. O zamanlar yaşamı kolaylaştıran araç ve gereçlerin son derece basit ve kaba olduğunu gösteren belirtiler var. Bunun böyle olması bugün hepimize doğal görünür. O dönemlerin ne olup ne olmadığını araştıranlar daha çok kemikleri ve kafataslarını karşılaştırarak çok önemli bilgilere ulaşıyorlar. Bunu kafatasçılıkla karıştırmamak gerekir. Bu alanda en küçük bir veriyi bile özenle korumak ve değerlendirmek önemlidir. Geçmişin karanlıkta kalan yanına yöneldiğimizde elimiz dardır ve tarih dönemlerini araştırmak için kullandığımız yöntemler o dönemleri araştırmakta geçerli olmayacaktır. Tarihin başlangıcı için MÖ 5000-3000'lerde kendini gösteren ve yazının da tanıklık ettiği etkinlikleri düşünüyoruz. Bu etkinlikleri ilk gerçekleştirenler yani uygarlığı yaratan en eski toplumlar Sümerler ve Mısırlılardır. Bunun için başlıca dayanağımız toprağın altında kalıp bir toz tabakasıyla örtülmüş ya da uykuya yatmış olan kentleri ortaya çıkaran kazıbilimdir. Toprakla örtülmüş bir kent yani eski bir uygarlık raslantıyla ortaya çıkarıldığında bir yeniden doğuş bir Rönesans gerçekleşmiş olur.

Bu andığımız uygarlıklar oldukça gelişmiş uygarlıklardır, yazının bulunmuş ya da kullanılmış olması da bunu gösteriyor. Bu uygarlıklarda yazının bugünkü yazılar gibi geniş anlatım olanakları sağladığını düşünemeyiz. Mısır'ın resim yazısı bilmece gibidir, onu sözcük sözcük satır satır okumak olası değildir, ancak metnin bütününden bir anlam çıkarılabilir. Sümerler başlangıçta Mısırlıların yazısına benzer bir resim yazısı kullanmışlardı, daha sonra çivi yazısına geçtiler. Resim yazısında olanaklar sınırlıydı. Mısırlılar yazılarını papirüslere yazarlardı, Sümerlerse kilden yapılmış tabletleri kullandılar. Mısır toplumu kağıt yapan ilk toplum oldu. Mısırlılar yazı yazmak için kullandıkları papirüsleri yani o zamanın kağıtlarını aynı adlı bitkinin özünden elde ederlerdi. Papirüs bitkisi bir tür kamıştı. Bu kamış Delta'da yani Nil'in denize döküldüğü geniş ve verimli alanda yetişiyordu. Papirüs esmerimsi bir tür kartondu, üstüne mürekkebe batırılmış kamışla yazı yazılıyordu. Mısırlılar çok eski zamanlarda yazıya geçmişlerdi. Bunun ne zaman başladığını bilemiyoruz. Önceleri onlar belirtmek istedikleri nesnenin doğrudan doğruya resmini yaparlardı. Kutsal yazı anlamına gelen hiyeroglifte insanların kazların ibislerin resmi çizilirdi.

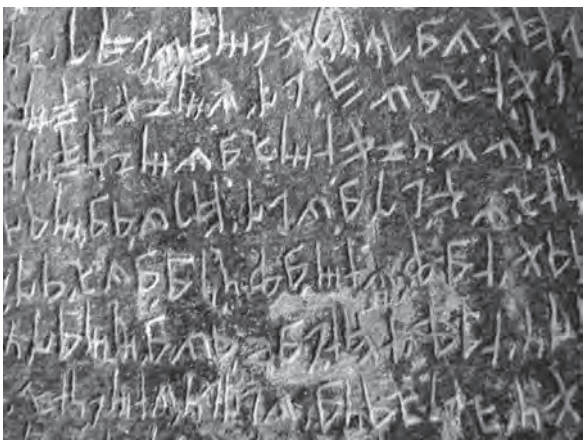
Zamanla bir değişiklik oldu: bir nesneyi resimle anlatmak yerine onu belirleyen sözcüğün baş harfi kullanılmaya başladı. Ancak birçok nesnenin adı aynı harfle başlayabiliyordu. O zaman bütün sözcüğü yazma yolu tutuldu. Bu durumda da birçok belirtici kullanmak gerekiyordu. Böyle bir yazıyı yazmak da okumak da zordu. Mısırlılar giderek daha basit yazılı anlatım yolları buldular. Sümerler resim yazısından vazgeçince daha kolay yazılır ve okunur olan çivi yazısını, çivi biçiminde belirtenleri olan yeni bir yazıyı kullandılar. Sümer yazısı giderek yaygınlaştı, Perslere kadar ulaştı. Fenikeliler ilk alfabeyi bularak yazı işini epeyce kolaylaştırdılar. İlk alfabenin bulunuşu büyük bir devrim sayılmalıdır. Bu alfabede yalnızca yirmi iki sessiz harf vardı. MÖ 11. yüzyıldan sonra Yunanlılar fenike alfabesine sesli harfleri eklediler. Romalılar daha sonra bu alfabeyi benimsediler ve genişlettiler. Artık her harf bir sese karşılıktı.

Su uygarlıkları

Mısır uygarlığı Mezopotamya uygarlığından az daha önce başlamış gibidir hatta bu iki uygarlık başlangıçları açısından eşzamanlı görünür. İkisi arasında benzerlikler görüyoruz. Eski uygarlıklar su uygarlıklarıdır. Mezopotamya uygarlığı Dicle ve Fırat ırmaklarından almıştır gücünü, Mısır uygarlığıysa Nil'in bir ürünüdür. Dünyanın en büyük ırmaklarından biri olan 6700 kilometre uzunluğundaki Nil Afrika'nın ortalarından çıkar, çölü geçerek Akdeniz'e ulaşır. Her ilkyazda ekvator yağmurlarıyla ve Etiyopya dağlarının kar sularıyla coşan Nil mayısta haziranda ortalığı sele suya boğar, alev alev yanan toprakları hem altüst eder hem serinletir. İnsanlar ve hayvanlar bu serinlikte bayram ederler. O zaman sular yedi sekiz metre yükselmiştir. Eylüle doğru sular çekilmeye başlar. Aralıkta Nil yatağına döner. Sulardan geriye verimli bir balçık tabakası kalmıştır. Mezopotamya uygarlığı yüksek dağlardan inen Dicle ve Fırat ırmaklarından beslenir. Buranın toprakları oldukça kuraktır. Kışın kısa süre yağmur yağar, kalan zamanda bulut görülmez. Kışlar soğuktur, dondurucu rüzgarlar eser. Pırıl pırıl bir gök altında esen rüzgar insanları bezdirir. Nisanla dayanılmaz sıcaklar başlar: termometre bazen elli dereceyi gös-

Yazı tarihin kanı ve canıdır. Mısır hiyeroglifleri (solda) ve Fenike yazısından örnekler.

terir. Gün ortasında dışarıya çıkmak tehlikelidir, insanlar gün boyu loş odalara sığınırlar. Geceler gündüzleri aratmayacak ölçüde boğucudur. Aylar geçer, toprağa bir damla yağmur düşmez. İlkyazda her iki ırmak kar sularıyla şişer, yatağından ayrılır, ortalığı epeyce ıslatır, ancak bu çok sürmez, bir iki hafta içinde sular yataklarına girerler. Bütün bunlar bize su uygarlığı sözünün ne anlama geldiğini gösteriyor.

Homeros "Mısır Nil'in bir armağanıdır" demişti. Mezopotamya uygarlığını da Dicle'nin ve Fırat'ın bir armağanı olarak görebiliriz. İki ırmağın beslediği bu alüvyonlu yani çok verimli topraklar güçlü bir uygarlığın sağlam temelini kurar. İki ırmak arasında kalan yer anlamına gelen Mezopotamya çok erken zamanlarda tarıma yönelen insanların ülkesi oldu. Arpa ve darı yetiştirmekle işe başlayan Mezopotamya insanı daha sonra buğday ve pirinç de yetiştirdi. Ülkede baştan beri bol bol sebze ve meyve üretiliyordu. Zeytincilik erkenden gelişti. İnsanları hayvanları evcilleştirmekte ustalaştılar: eşekten köpeğe öküzden keçiye birçok hayvanı yaşamlarına kattılar. Mezopotamya insanları sütçülükte ve peynircilikte de ileriydiler. Mezopotamya uygarlığı denince tam anlamında biryapılı bir uygarlık düşünmek doğru olmaz. Sümer dönemi (3500-2000) ve Akad dönemi (2000-359) yaşam ve kültür değerleri açısından hem birbirine çok yakın hem birbirinden epeyce ayrı özellikler gösterir. 1800'e doğru Babil krallığı tüm kentlere egemen olurken Asurlular kuzey topraklarına egemen olmaya başlamışlardı. Mezopotamya kültürünü incelerken bu çoklu yapıyı göz önünde tutmak kaçınılmaz oluyor.

İlk uygarlıkların oluşumunda ırmaklar kadar denizlerin de rolü büyük oldu. Fenikeliler incecik bir kıyı şeridinde yerleşmişlerdi, bu kıyı şeridinin sağladığı sınırlı yaşam koşullarında onlar geleceklerini denizde aradılar ve deniz ticaretinin büyük ustaları oldular. Fenike Akdeniz'le Lübnan arasında küçücük bir ülkeydi, bu küçücük ülkenin büyük bir bölümü kayalarla ve balta girmemiş ormanlarla kaplıydı. Buna karşılık kıyı şeridi oldukça verimliydi. Fenikelilerin önünde kocaman bir deniz vardı, mavilik onları uzaklara çağırıyordu. Her Fenikeli denizci ve her fenike kenti de liman oldu. Sidon ve Tir kentleri önemli ticaret merkezleriydi. Fenikeli gemiciler uzak ülkelerden özellikle de Doğu'dan gelen malları Akdeniz'in kıyı kentlerine ulaştırıyorlardı. Bu arada Fenikelilerin hem deniz ticaretiyle büyük gelir sağladıklarını hem de denizde sahip oldukları olanaklarla başka topraklara mal taşıyarak oradaki uygarlık etkinliklerinin gelişmesine katkıda bulunduklarını biliyoruz. Mısır'ın ve Mezopotamya'nın gelişiminde Fenikelilerin katkısı önemli olmuştur. Fenikeliler bu iki ülkeye bol bol sedir gibi çam gibi meşe gibi ağaçlar sattılar. Bu alışveriş ağaç yoksunu uygarlıkların gücüne güç katarken Fenikelilerin zenginliğine de zenginlik katmıştır.

Mısır uygarlığı Nil'in bir ürünüdür. Homeros "Mısır Nil'in bir armağanıdır" demişti.

Taşın önemi

Uygarlıkları besleyen ya da daha doğrusu uygarlıkları uygarlık yapan nesnelerden biri suysa öbürü taştır. Mezopotamya uygarlığı deyim yerindeyse taş yoksunu bir uygarlıktır. Bu iki ırmak arasında kalan ülkede ağaç olmadığı gibi taş da yoktur. Buna karşılık bu topraklar yırtıcı hayvanlar açısından oldukça zengindir. Taşın azlığı sanatın gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir. Aşağı Mezopotamya tümüyle ağaçsız ve taşsızken Yukarı Mezopotamya'da az da olsa ağaç da taş da vardır. Buna göre Babilliler evlerini güneşte kurutulmuş ya da fırında pişirilmiş tuğlayla yaparken Asurlular evlerinin yapımında taş da kullandılar. Taşsız Mezopotamyalılar yontu sanatında varlık gösteremediler. Mısır'da yontuculuk ne ölçüde geliştiyse Mezopotamya'da o ölçüde güdük kaldı. Mısır sanatçısı yalnız taşı değil tahtayı da ustalıkla yontmuştur. Mezopotamyalılar taşsızlıktan anıtsal yapılarını bile tuğladan yaptılar, tapınaklarda sütun yerine tahta dayanaklar kullandılar. Taş uygarlıklarından biri de hitit uygarlığıdır. Hitit ülkesinde mimarlığın temel gerecini taş oluşturuyordu. Bu kayalıklar ülkesinde eksikliği duyulmayan şeylerin başında taş geliyordu. Bununla birlikte yontu sanatı gelişmemişti ve ancak mimarlığın bir parçası olarak vardı. Madenden yapılmış çok küçük yontular azçok incelmiş bir beğeniye tanıklık eder. Alçakkabartmacılık oldukça gelişmişti: alçakkabartmalar kayaların tıraşlanmasıyla elde ediliyordu.

Ölümden sonra yaşam

Eski toplumların insanları bir yandan yaşamı kolaylaştırıcı yordamları kullanırken ve geliştirirken bir yandan da yaşamı tartışmaktan yaşamın özünü düşünmekten geri kalmadılar. Onlar yaşam karşısında da yaşamın bir koşulu olan ölüm

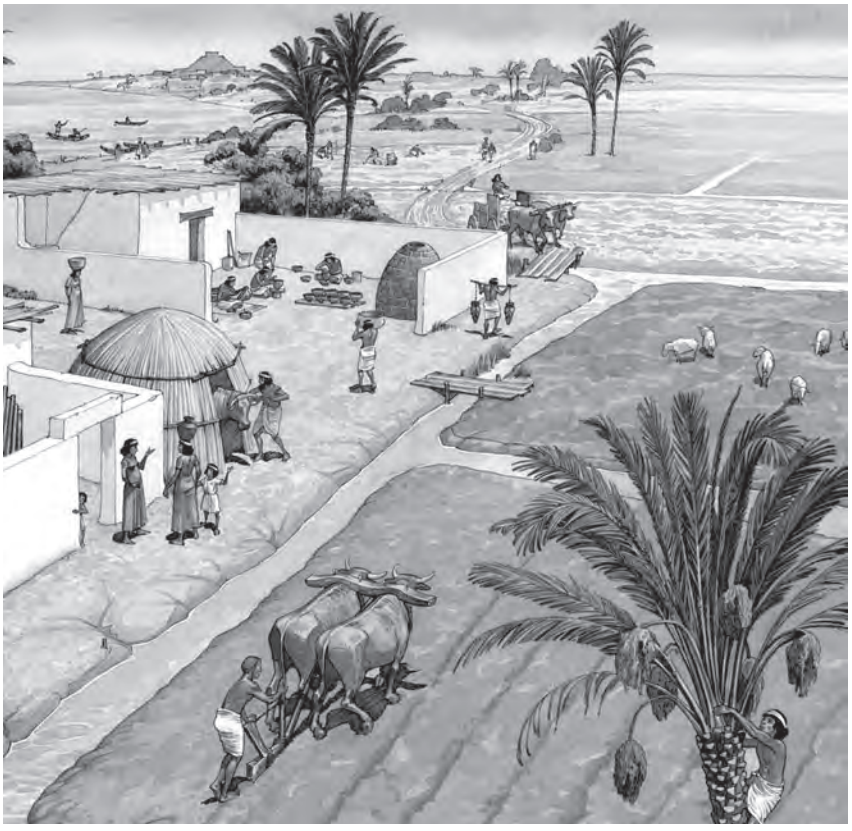
karşısında da duyarlıydılar. Mısırlılar kişinin ölümden sonra bu dünyadakine benzer bir yaşamı olacağına inanırlardı. Bu yüzden beden iyi korunmalı, bedene zarar gelmemeliydi, bu nedenle ölülerini mumyalarlardı. Kişi ölümden sonraki yaşamında da yemek içmek giyinmek zorundaydı. Mısırlılar ölülerini **sonsuz barış** adını verdikleri evlerde korurlardı. Bu barınaklar kumun ya da kayanın altında olurdu. Onlar ölüyü gömerken yanına yiyecek içecek de koyarlardı. Daha geç bir zamanda ölünün yanına maddi nesneler koymanın anlamsız olduğunu düşündüler, o konuda simgelerle yetinmek daha doğruydu. Bu uygulama giderek daha da yumuşatıldı ve sonunda bırakıldı. Ancak ölen kişinin bir mahkeme karşısına çıkacağı inancı hep sürdü. Mahkeme başkanı Osiris'di. Mahkum edilen ruh karanlıklar ülkesine gönderilirdi, orada akreplere ve yılanlara bırakılırdı. Suçsuz bulunan ruh bazı deneylerden geçtikten sonra sonsuz mutluluğa kavuşurdu. En görkemli mezarlar firavun mezarlarıydı yani piramitlerdi. Mısırlı firavununu tanrı bilirdi. Ülkenin tarihinde iyice gerilere gittiğimizde, 5000 yıllarına kadar ulaştığımızda Nil vadisinde kurulmuş köyler görürüz. Bu köylerde insanlar yaşamlarını daha çok avla sürdürürlerdi, ayrıca buğday ve arpa yetiştirmeyi, bunları düz taşlarda öğütmeyi, aşırı yırtıcı olmayan hayvanları evcilleştirmeyi biliyorlardı. Ölülerini evleri gibi oval mezarlara koyuyorlardı. Onları gözleri köye dönük durumda hasırlar üzerine yan yatırıyorlar, başlarının yanına buğday taneleri serpiştiriyorlardı. Bazı mezarlar çiçekliydi, bunlar belki de genç kadınların mezarlarıydı. O çok eski zamanlarda bile Mısırlılar ölülerini beslemek gereğini duymuşlardı. Mezarlıklar köyün uzağındaydı: ölülerin ayrı bir yaşamı olmalıydı. 4000 yıllarına doğru bu insanlar bakırı işlemeye başladılar, madencilikte epeyce yol aldılar. Dokumacılık madencilikten daha hızlı gelişti. O zaman Mısırlılar tahta yataklarda yatıyorlardı.

Eskiçağ'ın iki evresi

Eskiçağ'ı iki evreli diye düşünmek doğru olur. Birinci evre ilk uygarlıklar ya da doğu uygarlıkları evresidir. Dünyayı Doğu ve Batı diye ikiye bölmenin anlamsız olduğunu bile bile bazı kolaylıklar için böyle bir bölme yapıyoruz. Uygarlık Doğu'da başlamıştır. Birinci evre Tarihöncesi'nden sonraki ya da daha ince bir hesapla Tariheşiği'nden sonraki evredir. İlk uygarlıkların insanları imgelemin belirleyiciliğinde düşündükleri için bu uygarlıkları mitoloji uygarlıkları diye adlandırabiliriz. İkinci evre yunan-latin uygarlığı evresidir. Birinci evrede us henüz yeterince gelişmiş değildir, yaşama ağırlığını koyacak yapıda değildir: edilgindir, kurucu olmaktan çok izleyicidir, yalnızca meraklıdır. O günün insanı gördüğünün ötesini pek göremez hatta düşleyemez, bu yüzden zorunlu olarak gerçekçidir. Mantık gelişmiş değildir: insan henüz gidimli düşünecek yani bir önermeden bir önermeye geçerek çıkarımlar yapacak yetkinlikte değildir. Usun etkinliği ne ölçüde sınırlıysa imgelem o ölçüde verimlidir. Usun eksik kaldığı yerde imgelem alabildiğine çalışır. Gene de ussallığa eğilimli zihin gerçekliğe ulaşmak için düşselin sınırlarını zorlar. Düşler de somut gerçeklikten türetilmiş düşlerdir.

İlk uygarlıkların insanı yunan-latin insanına göre çocuktur. Yunan uygarlığına geçişte her şeyin bir çırpıda değiştiğini, mitolojinin yerini birden felsefenin aldığını, ussalın imgelemsele kesin olarak baskın çıktığını yani o çocuksu insanın birdenbire büyüdüğünü düşünmeyelim. Yaşamda dönüşümlerin birden olmadığını biliyoruz. Yunan uygarlığı da hatta onu izleyen ve büyük ölçüde onu öykünerek gelişen ve zamanla onun kanatları altına girip onunla bütünleşen roma ya da latin uygarlığı da mitolojik düşünceden tümüyle kopmuş değildi. Platon'un yarısı felsefeyse yarısı mitolojidir. Yani o insanlar ussal düşünceye olabildiğince ağırlık verirken düşçü yanlarını da sürdürdüler. Düşünce Yunanistan'dan Roma'ya geçişte mitolojik özelliklerini epeyce yitirmiş gibidir, en azından imgelemselle ussalı bir ölçüde dengelemiş gibidir. Roma'da da insanbiçimci çoktanrılı inanç düzeni egemendir, ancak kökü Sokrates öncesinin yunan kültüründe olan tek tanrı fikri iyice belirginleşmiştir. İmgelemselin yerini ussalın alması, gidimli düşüncenin sezgisel düşünceye baskın çıkması bize şimdi kısa görünen

Mezopotamya uygarlığı gücünü Dicle ve Fırat ırmaklarından almıştır.

uzun süreçlerde gerçekleşti. İnsanlık düşselden ya da imgelemselden hiçbir zaman tam olarak kopmamıştır ve bunu onun geriliğinden çok zenginliği diye görmek gerekir. Tasarlayan insan her zaman ussalın yanına imgelemseli koymak isteyecektir. Düşüncenin önünü açmak ya da düşünceyi verimli kılmak için bir zorunluluktur bu. Düş göremeyenler gerçeği de göremezler. Dünün olduğu gibi bugünün insanı da düş görebilen insandır.

İlk uygarlıklarla yunan-latin uygarlığı arasındaki düşünsel yapı ayrılığını biz açık biçimde ancak son zamanlarda, 20. yüzyılın başlarında görebildik. 1900'lerden önce insanlığın Sümerler diye bir sorunu yoktu. O zamana kadar Mezopotamya'yla ilgili bilgilerimiz yok denecek kadar azdı. O yüzden öncesini bilemediğimiz yunan uygarlığı bize mucize gibi göründü: **yunan mucizesi** sözü gelişigüzel ortaya atılmış değildir. Öncesini iyi tanımadığımız ya da nedenlerini bilemediğimiz her yetkinlik karşısında şaşkınlığı yaşarız. Her sıradışı olay bize mucize izlenimi verebilir. İnsanoğlu yakın zamanlarda toprağın derinlerine indikçe bir yenidendoğuşu yaşadı: en eski uygarlık ürünleri gün ışığına çıkmaya başlıyordu. Toprağın altında uyuyan geçmişimizle tanışmamızda raslantıların da payı vardır. Evet yunan uygarlığından önceki uygarlıklarla ilgili bilgilerimiz çok yenidir. Çivi yazısıyla yazılmış tabletlerin okunması bizi sümer uygarlığı gibi büyük bir uygarlıkla yüzyüze getirdi. O zaman yunan uygarlığının doğuşuna katkıda bulunan, ona bileşenler olarak katılan hatta onun itici gücü olan ilk uygarlıklar gerçeğine ulaşmış olduk. Eskiçağ'ı özellikle kültür değerleri açısından iki evreye ayırmamız ve yunan ve roma uygarlıklarının temeline ilk uygarlıkları koymamız sıradan bir seçim değildir. Mitoloji uygarlıkları dediğimiz doğu uygarlıkları ve felsefi düşünceyi kuran ve geliştiren yunan ve roma uygarlıkları Eskiçağ uygarlığının bileşenleri oldular.

Taş uygarlıklarından biri de Hitit uygarlığıdır. Alçakkabartmacılık oldukça gelişmişti: alçakkabartmalar kayaların tıraşlanmasıyla elde ediliyordu (Çorum-Boğazköy, Yazılıkaya, MÖ 2000).

Tanrılar birliği

İlk uygarlıklarda toplumsal yaşam parçalıydı. Bu toplumlar birbirlerinden kopuk yaşayan ya da yalıtık bir yaşam düzeni tutturmuş olan kentleriyle tam anlamında atomlaşmış toplumlardı. O durumda en geniş toplumsal yapı kentti. Toplumsal değişimlerin inanç düzeninde de anlatımını bulduğunu, inanç biçimlerinin toplumsal değişimlerden etkilendiğini görüyoruz. Toplumsal yaşam bütünleşirken inanç düzeni de bütünleşmiştir. Çoktanrılı düzende bu bütünleşme akrabalık ilişkilerinin kurulması biçiminde olur. Her kentin koruyucu bir tanrısı vardı. O tanrılar zamanla akraba oldular. Her kent toplumsal ve siyasal açıdan özerk bir bütündü. Bu kent devletleri arasında çekişmeler eksik olmazdı. Çekişmelerin nedeni rekabetti. Sınıfsal ayrışmalar da çekişmelerde belirleyici oluyordu. Bu ayrışmaların getirdiği sömürü zaman zaman yasakoyucu kralların varlığını gerekli kılmıştır. Bu krallar sınıflar arasında dengeyi sağlayabilmek için yasalar çıkarıyorlardı. Sümer'de 2500-2000 arasında Lagaş kentinin kralı Urukagina insanın insanı sömürmesini yasalarla önlemek istedi. Sümer'de Ur kentinin kralı Ur-Nammu'nun yasaları da tarihin en önemli yazılı belgeleri arasında yer alır. Babil kralı Hammurabi'nin yasaları tarihin en eski yasalarıdır, bunlar kapsamı açısından belki de en önemli yasalardır.

Zamanla kentler ağırlıklarını ya da özerkliklerini yitirdiler ve bütünsel bir yapı oluşturacak biçimde daha geniş devletler düzeninde örgütlendiler: güçlü krallıklar kurulmaya başladı. O zaman bu kentlerin koruyucu tanrıları da kurulmakta olan bütünsel siyasal yapı içinde toplaştılar, ayrı ayrı işlevler yüklenecek biçimde bir araya geldiler. Böylece yeni yaşam koşulları tek tek tanrılardan bir tanrılar ailesi yaratmış ol-

Her fenikeli denizci ve her fenike kenti de liman oldu. Sidon ve Tir kentleri önemli ticaret merkezleriydi.

Ölen kişinin bir mahkeme karşısına çıkacağı inancı hep sürdü. Mısır'da mahkeme başkanı Tanrı Osiris'ti.

du. Yaratılmış tanrılardan birini bile yok etmek olası değildir. En iyisi onları hısım akraba yapmaktı. Bu dönüşüm elbette dıştan tasarlanmış bir dönüşüm değildir, yavaş yavaş ve kendiliğinden olmuştur. Toplumlar karmaşıklaştıkça çoktanrıcılık büyük boyutlara ulaşmıştır. Bu çoktanrıcılık özellikle insanbiçimci bir çoktanrıcılıktı: insana görünmeyen ama insana benzeyen, insan gibi eylemde bulunan, insan gibi zayıflıkları da güçlülükleri de olan varlıklardı bunlar. Böylece insan tanrılıklar düzenine kendini yansıtıyordu. Bu ilk uygarlıklarda inanç insanbiçimciydi belli ölçülerde de hayvanbiçimciydi. Özellikle Mısır'da öküzler koyunlar köpekler kediler kuşlar çakallar tanrılıkları olan varlıklardı: hayvanlar kutsal sayılıyordu.

Tanrıların toplumsal ve siyasal bütünleşmeler nedeniyle bir birlik oluşturmasına Mısır'dan bir örnek verebiliriz. Menfis kentinin tanrısı Ptah, Teb kentinin tanrısı Amon, Heliopolis kentinin tanrısı Ra, Abidos kentinin tanrısı Osiris Mısır'ın siyasal ve toplumsal bütünleşmesi sırasında her kentte benimsenir oldular ve Mısır'da ortak bir dinin oluşmasına katıldılar. Tüm Mısırlıların saygı gösterdiği iki tanrı vardı: Osiris ve İsis. İsis'in eşi Osiris Abidos'dan sonra iyilikçi ışık tanrısı olarak bütün Mısır'da saygı gördü. Mısırlılar tanrılarını daha çok hayvan bedenli ve insan başlı olarak, bazen de insan bedenli hayvan başlı olarak tanıtladılar. Osiris ve İsis'in oğulları Horus atmaca başlıydı, Ptah boğa başlıydı, İsis dişi olduğu için inek başlıydı, Sekhet de gene dişi olduğu için dişi aslan başlıydı. Mısır inancında hemen bütün hayvanlar kutsaldı daha doğrusu tanrılık özellikleri taşırdı. Ülke hayvan açısından çok zengindi. Bu hayvanlara zarar vermek cinayet işlemekle aynı anlama geliyordu. Timsahların boyu altı metreyi buluyordu. Timsahlar karada da dolaşırlar, denk düşürdükleri zaman iriyarı bir adamı bir defada yutuverirlerdi. Nilaygırı da tehlikeliydi, bir tekneyi bir vuruşta batırabilirdi. Bu iki canavar Mısır'da artık yaşamıyor. Nilaygırı Eskiçağ'da kaldı, timsah da yakın zamanda ortadan çekildi.

Eski toplumlarda inancın kurumlaştığı yer tapınaktı. Tapınak toplumsal yaşamın eksenidir. Tapınak denince aklımıza öncelikle rahipler topluluğu gelir ama tapınakta başkaları da vardır. Mısır'ın ve Mezopotamya'nın oldukça gelişmiş tapınaklarında geniş bir rahipler topluluğu iş görürdü. Mısır'da tapınak öbür uygarlıklarda olduğundan çok daha önemliydi. Aynı zamanda bir iktisadi etkinlik ortamı olan tapınakta toplumsal yaşamın bütün karmaşık ve pırıltılı görünümleri yansıyordu. Mısır tapınağında yazmanlar toplumun en seçkin insanları olarak saygı görürlerdi. Çok zor bir yazı olan mısır yazısını okuyabilen ve yazabilen bu insanlar firavunların gözdeleriydiler. Fenikeliler alfabeyi bulana kadar bu yazma ve okuma güçlüğü sürdü gitti. Bu toplumların tümünde inancın sıkı sıkıya benzeşen uygulamaları olduğunu düşünmek yanlış olur. Her toplum kendi inanç tablosunu oluşturmuştur ve bu konuda toplumlar arasındaki ayrılıklar benzerlikleri çok geride bırakır. Örneğin pers ülkesinde çok değişik bir inanç tablosu vardı, orada Zerdüşt dini yaygındı. Başlangıçta tektanrıcı olan Zerdüşt dini giderek bu özelliğini yitirdi. Çokyapılılıktan biryapılılığa geçen ya da göçebelikten yerleşikliğe geçen bu toplumda bu dinsel değişim yaşam gereklerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İran topraklarının dışına taşan bu din daha sonra özellikle Batı'nın düşünce dünyasını etkilemiştir. Bu etkinin ağır olması bu inancın basit tapınma usullerini çok aşan ahlaki ya da düşünsel bir temeli olmasındandır. Zerdüşt dini aynı zamanda bir felsefedir. Zerdüştlüğün kitabı *Avesta* edebi bir dille yazılmıştır. Benzer bir tektanrıcı inanç İbranilerde de görülür. Uygar toplumların en eskilerinden olan ibrani toplumu da çoktanrıcılıktan tektanrıcılığa geçmiştir: önceleri her kentin bir tanrısı vardı, daha sonra Musa peygamber Tanrı'dan **on emir**'i aldı. Böylece İsrailoğullarının tektanrıcılığa geçişi toplumsal yaşamın bir öndere bağlanmasının sonucu oldu. Buna göre İbranilerde tektanrıcı inancın dinsel olmaktan çok toplumsal bir anlamı vardı. Düşünsel gelişimin bir sonucu olarak tek Tanrı fikri çok sonra Roma'nın resmi din olarak benimsediği hıristiyanlıkla ortaya çıkacaktır. Hıristiyanlığın tek Tanrı fikri düşüncede soyutlamanın uç noktasıdır. Gerçek tektanrıcılık evrensel bir tek Tanrı kavrayışına dayanır. Tanrı Yahova ibrani dinini yalnız İbraniler

1900'lere kadar Mezopotamya'yla ilgili bilgilerimiz yok denecek kadar azdı. O yüzden öncesini bilemediğimiz yunan uygarlığı mucize gibi görünmüştü.

Mısırlılar tanrılarını daha çok hayvan bedenli ve insan başlı olarak, bazen de insan bedenli hayvan başlı olarak tanıtladılar.

için göndermiştir. Bu din buna göre evrensel uzanımlı bir din değildir.

Eski uygarlıklarda edebiyat

Eski uygarlıklarda, özellikle onların en eskileri olan ve kökleri dört bin yıllarına hatta daha öncesine uzanan iki büyük uygarlıkta, mısır ve mezopotamya uygarlıklarında güçlü bir edebiyat vardı. Onlardan bize kalan metinler ince yapılarıyla gerçek anlamda bir insan araştırması özelliği gösterirler. Babil'de ve Asur'da *Yaratılış destanı* uzun bir şiirdir ve daha sonra Yunanistan'da Hesiodos'un *Theogonia*'sında görüleceği gibi dünyanın ve insanın kökenini araştırır. Bunda aynı zamanda Mezopotamyalının bir inancı dile gelir: insan tanrılara hizmet için vardır. Sümer'de daha sonra Babil'de ve Asur'da ortaya çıkan *Gılgamış destanı* insanın ölümsüzlük istemini, ölüm karşısında tedirginliğini anlatır: insan ölümsüzlüğü bulamayacaktır, onun ölümlülüğe razı olması ve dünyanın güzellikleriyle yetinmeyi bilmesi gerekir. Hitit'de de edebiyat çok gelişmiştir, ondan bize kalan anlatılarda daha çok tanrıların serüvenleri konu edilir. Hitit mitolojisi insanla ve evrenle ilgili arayışlarında *Theogonia*'daki sorunlara benzer sorunları işlemiştir. *Gılgamış* mitosu da hitit mitosları arasında önemli bir yer tutar. Yunan mitoslarında hitit mitoslarının etkisini apaçık görebiliriz. İbrani kültüründe sanatın ve özellikle edebiyatın yeri yok gibidir. Dindışı izlenimler veren bazı kutsal metinler bir yana, İbranilerde sanat duygusu gelişmemiştir.

Kölelik ve köle emeği

Varolmak için sulak yerleri gereksinen, bu yüzden su uygarlıkları diye bilinen bu uygarlıklar köle gücüyle ayakta duran uygarlıklar oldular. Araçların ve gereçlerin sınırlı olduğu, en basit makinelerin bile olmadığı ilkel yaşam koşullarında insan emeğinin büyük bir önemli vardı, yaşam insan emeğiyle ayakta duruyordu, insan her yaptığını kas gücüyle yapmak zorundaydı. O koşullarda doğayla başetmek gerekiyordu: doğal afetler yaşamı alabildiğine zorluyordu. Bu koşullar bu sınıflaşmış toplumlarda yöneticilerin tabandaki insanı üretici güç olarak kullanması sonucunu getiriyordu. Savaşların eksik olmadığı bu dönemde savaş tutsakları köle yapılıyordu. Ya da yüzergezer bir toplum yerleşik bir toplumun insanlarını köleleştirebiliyordu. Köleler hiçbir hakkı olmayan ve insan yerine konulmayan insanlardı. Bütün Eskiçağ köle emeğinin ürünüdür. Kölelik ancak Eskiçağ'ın sonlarına doğru tavsadı. Bu dönüşüm kölelerin köleliği artık bir yazgı gibi görmemeye başlamalarıyla oldu. Köle düzeni gerileyince tarım sorunlu duruma geldi. Köleler çalışmak istemeyen ve edilgin direnişleriyle toplumsal gelişimleri engelleyen insanlar oldular. Hayvanlara bile doğru dürüst bakmayan bu son zaman köleleri kurulu düzende ayakbağıydılar. Bu durum azatlı kölelik uygulanmasını getirdiyse de bundan da bir sonuç alınamadı. Efendi kölesine çok iyi çalışırsa kendisini belli bir yaştan sonra azat edeceğini söylüyordu. Kölelik artık bitmişti ve üretim için başka bir yol bulmak gerekiyordu. Daha doğrusu dünya yeni bir yaşama hazırlanıyordu. Kölelik o zamana kadar doğaldı ve o zamanlar kimse onu eleştirmeyi düşünmedi. Köleliğin en etkin döneminde Aristoteles köleliği olağan hatta yararlı saydı. Kas gücünü gereksinen bir düzende köleliğe karşı olmak kimsenin aklından geçmezdi. Doğu uygarlıkları da yunan uygarlığı da hatta roma uygarlığı da köle gücüyle varlığını sürdürebilmiştir. Köleliğin verimsizleşmesi daha çok Roma'da oldu. Kölelik ve Roma birlikte tarihe karıştılar, kölelik değişik biçimlerde ve çeşitli örtüler altında daha sonra da sürmüş olsa bile. Artık yeni bir çağ başlıyordu.

Köleler hiçbir hakkı olmayan ve insan yerine konulmayan insanlardı. Bütün Eskiçağ köle emeğinin ürünüdür.

Sözlü kültür: yaşayan tarih

Sözlü tarih yaklaşımı sosyal bilimcilere, toplum üzerinde ekonomi, şiddet ve bilgi tekelini elinde tutan hâkim sınıfların ideolojisine karşı, toplumsal yeniden üretimin en önemli gücü ve dolayısıyla toplumsal bilginin en büyük kaynakları üzerinden, yeni toplumsal bilgi alanları örme imkânları pekâlâ sunabilir.

Sözlü kültür, Türkiye'de 1990'lı yılların sonlarına doğru resmi tarih anlatılarına karşı alternatif hafıza temsillerini görünür kılma, farklı (çoğunlukla görmezden gelinmiş, ötekileştirilmiş yahut hiç dikkat edilmemiş) toplumsal yansımaları sosyal gerçekliğin analizinde dikkate alma ve geçmişi bu perspektifle yeniden okuma iddiasıyla sosyal bilimlerde gündeme getirilmiş bir kavramdır. Sözlü kültür, bu bakış açısından hareketle düşünülürse, yaşayan toplumsal bilinç hallerinin yahut (çoğunlukla "öteki"ye ait) kültürel belleğin "yazıya geçirilmemiş", "seçilmemiş/yazımı tercih edilmemiş" yahut "değiştirilerek kayda alınmış, tahrif edilmiş" tarihsel anılarını/kayıtlarını içerdiğinden, akademik çalışmalarda ağırlıkla "tarih bağlamlı" değerlendirilmiştir. Bu sebeple "sözlü tarih" kavramı da konuyla ilgisi bakımından eşanlamlı kullanım alanı kazanmış bir diğer tanımlamadır.

Sözlü kültürün, kolektif tarihsel bellek boyutuyla öne çıkması şaşırtıcı değildir. Zira dünyada olduğu gibi Türkiye'de de 1980'ler sonrasında kamusal alana dair tartışmaların omurgasını kültürel kimliklerin politikleşme süreçleri oluşturmaya başlamıştır. Türkiye'deki yansıma ise Aleviler, Ezidiler, Nusayriler gibi etno-dinsel kimlik grupları ile Kürtler, Rumlar ve Ermeniler gibi ulusal kimliklerin yeniden üretimi, popülerleşmesi, kamusal alanda politik aktörlerin ortaya çıkışı ve hem ulusal hem uluslararası gündemlerde kendilerine kalıcı yer edinmeleriyle gerçekleşmiştir. Çoğunlukla 19. ve 20. yüzyılda yaşanmış katliamlar, zorla göç ettirmeler, sürgünler, mübadeleler, konuşma dilinin yahut inanç yasakları gibi politik-tarihsel travmatik süreçlerin muhatabı olan bu kimliklerin günümüzdeki kuşakları toplumsal belleğin yaşayan temsilcileri olarak kabul edilmiştir. Gerek olaylara tanıklık edenler gerekse bu travmatik deneyimlerin sonrasında doğan kuşakların kültürel kimlikleriyle olan gerilimli ilişkileri, yaşadıkları stres yahut maruz kaldıkları ayrımcılık pratikleri, sözlü kültür çalışmalarının ana temalarıdır denebilir.

Dolayısıyla Osmanlı'dan Cumhuriyete geçiş dönemi ve Cumhuriyetin siyasi tarihi süresince kurucu ulusal sosyo-politik kimlik alanı dışında bırakılan, tanınmayan ve özellikle zora dayalı asimilasyon politikaları uygulanmış topluluklara dair sözlü tarih çalışmaları 2000'lerle birlikte dikkat çekici hale gelmiştir. Buradaki ana hedef bilinen tarihin "yazılı olmayan", "saklı kalan", "unutturulmaya çalışılan" parçalarını, egemen devlet söyleminden ziyade, birinci elden muhataplarına başvurarak açığa çıkarmaktır. Antropolojik çerçevede söyleyecek olursak, belirli toplumsal kesimlerin yahut etno-kültürel grupların kolektif belleğine başvurmak suretiyle, yani sözlü kültür yaklaşımıyla yeni nitel araştırma tekniklerini (sözlü tarih) devreye sokarak, toplumsal tarihe yeni bakış açıla-

Sözlü kültür çalışmaları (ve ilişkili olarak, sözlü tarih gibi nitel araştırma teknikleri) sosyal bilimler alanında son yılların öne çıkan yaklaşımlarından biri.

rı, gerçeklik durumları kazandırmak ve sorgulamaktır.

Sözlü kültür kavramı (ve ilişkili olarak, sözlü tarih gibi nitel araştırma teknikleri) sosyal bilimler alanında son yılların öne çıkan yaklaşımlar olsa da antropolojiyle ilişkileri, disiplinin ortaya çıkış doktriniyle aslında doğrudan ilişkilidir. Bu açıdan antropoloji, geride kalan yaklaşık iki asırlık pratiği açısından da bakıldığında, araştırma konuları ve araştırma teknikleri itibariyle sözlü kültür konusunda hep ayırt edici perspektiflere sahip olmuştur.

Antropoloji dalının özellikleri

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için bu noktada kısa hatırlatmalara ihtiyaç vardır. Antropoloji, insanın "toplumsal" pratiğini, öncelikle onun biyolojik varoluşunun ve evriminin özgül tarihsel anında ortaya çıkan "kültür yaratıcısı özne" olma niteliğiyle ele alır. İnsan, doğa karşısındaki biyolojik yeterliliğinin tıkandığı, yetmediği yerde "kültür" üreterek hayatta kalabilmiş, türünün devamlılığını sağlayabilmiş ve nihayetinde doğaya (ve devamla kendi türüne) hükmedebilmiş özgün bir canlıdır. Antropoloji, bu nedenle, insanın doğayla ve kendi toplumsallığıyla kurduğu ilişkileri bütünselci yaklaşımla değerlendirir. Bu tutum (antropolojinin ilk dönemlerinde) onu daha ziyade tarihselci olmaya yönlendirmiş, insanın biyolojik ve kültürel evriminin tarihi 19. yüzyıl dünyasına bakılarak ("ilkel", "geleneksel", "modern" kategoriler temelinde) Avrupa merkezli inşa edilmeye çalışılmıştır. Başka deyişle, modern zamanların (Avrupalı) insanının kendi geçmişini (ve bağlantılı olarak güncelini ve geleceğini) anlamlandırma pratiği olarak antropoloji, "modern olmayan" (ilkel ve geleneksel) insan toplulukları üzerinde (biyolojik ve kültürel çeşitlilik boyutlarıyla) odaklanmış bir disiplindir. Batılı-olmayan ötekilerin yani "yazısız ve tarihsiz halkların" bilimi olarak antropoloji, modern Batılının yeni kapitalist dünya ideolojisinin inşasında onun biyolojik ve kültürel varoluşunun yerini, sınırlarını, içeriğini belirlemiştir. Öte yandan modern dünyaya ait bir tür "iç ötekiler" de söz konusudur. Ulus devletlerin kırlarında, şehirlerin çevresinde kümelenmiş ve "ulus"un tarihsel/kırsal geçmişinin (geleneklerinin) izinlerin sürülebileceği yığınlar olarak "kırların", "köylülerin", "halkın" bilimidir antropoloji (ya da bu kapsamıyla kazandığı alt kategorik kavramlar olarak etnografya, halkbilimi ve folklor). Kırlara, kırsal yaşama, yani "modern ulusun bozulmamış maddi ve manevi kültürel öğelerine" bakılarak ulusal türdeşliğin özcü tarihsel ve toplumsal/kültürel temelleri açığa çıkarılmak/inşa edilmek istenmiştir.

Özcesi, antropoloji için modern kent kültürünün ve ulusal devletlerin dışında kalan pre-kapitalist üretim ilişkileri ve toplumsal örgütlenme modelleri önde gelen araştırma sahaları olagelmiştir. Antropoloji "kırsal alana" ve "kırsal yaşam formlarına" dair ilgisini 20. yüzyıl sonlarına kadar yoğun biçimde koruyacaktır. Bu yönelim, günümüzde farklı ölçeklerde yaşatılmaktadır.

Uygarlığın şafağı ve kent-kır karşıtlığı

Bu meyanda, sözlü kültür, temel olarak kent-kır dikotomisi bağlamında anlaşılan ve ifade edilen bir kavram olagelmiştir. Kentler, zamanımızdan 6 bin yıl kadar önce, yani Neolitik devrimin sonlarına doğru, tarımcı-yerleşik kültürün mekânsal örgütlenmesi Neolitik eşitlikçi köylerden farklı olarak, tarımsal artık ürünün yarattığı yeni eşitsiz iktisadi, siyasal, sosyal ilişkileri barındıran merkezler olarak ortaya çıktılar. Antropologlar bu tarihsel-kültürel sıçramayı, kent devrimi yahut uygarlığın başlangıcı olarak kabul ederler.

Bu açıdan bakıldığında, insan toplumlarının, tarımsal artık ürünün ve gelişen mübadele/ticaret ilişkilerinin besleyip, olgunlaştırdığı yüksek nüfus üzerinde "yönetilenler, yönetenler ve yönetimi denetleyenler" gibi sosyo-siyasal farklılaşmalara uğradığı görülür. Buna uyarlı olarak inşa edilen yeni eşitsizlikçi toplumsal örgütlenmeler, yani devlet modelleri (örneğin ilk kent devletleri), kent olgusunun temel toplumsal dokusunu tarif eder. Yanı sıra kentler, doğaya ve topluma dair bilginin daha sistematik hale geldiği, yazılı formlara büründüğü, bürokratik ve seçkin zümrelerin bilgi, yönetim, ticaret ve şiddet tekelini dinsel-büyüsel ideolojilerle ellerinde tuttukları yeni kültürel formların da beşiğidir. Tarihteki ilk kent devletleri, bulundukları bölgede varolan kırsal (göçebe yahut yerleşik) toplulukların, kültürel formların çevresinde kümelendiği ekonomik, politik, askeri ve dinsel merkezlerdir. Kentler, kendisine ait ticari ve tarımsal artık değere el koyma mekanizmaları (kültürel kurumlar) üretmiş ve bunu çevrelerindeki kırsal yerleşimler ve topluluklar üzerinde de uygulamıştır. Böylelikle kent ve kır, karşılıklı ihtiyaçların tamamlandığı eşitsiz ilişkilerle birbirine bağlanmıştır.

Kentler uzmanlaşmış emeğin, kurumsallaşan ticaret ilişkilerinin, servet birikiminin ve üzerinde yükseldiği eşitsizlikçi toplumsal ilişkilerin tamamlandığı siyasi, dinsel ve askeri mekanizmaları ellerinde bulunduran yönetici zümrelerin ürettiği yazılı kültürün merkezleri olarak kültürel evrimde yer edindikçe, in-

sanlığın beşiği olan (göçebe yahut yerleşik) kırsal yaşam kültüründen ve sözlü geleneklerden uzaklaşmıştır. Zamanla bu fark, kent ve kır arasında çeşitli karşıtlıklarla ifade edilir olmuş ve birbirine yabancı (kimi zaman düşman) kültürel dünyaları temsil eder hale getirilmiştir.

Alevilik tartışmalarında…

Günümüzde dek süregelen bu kültürel kategorilerin düşünsel izleri, örneğin Türkiye'deki Alevilik tartışmalarında, "şehirli/kentli" ve "köylü" kavramlarının kullanımında dahi gözlemlenebilir. Dikkat edilirse informel sosyal (hukuki, iktisadi, dinsel vd.) sistemleri, sözlü gelenekleri ve kırsal yaşam örüntüleri gibi öğeler sıklıkla Aleviliğin genel profilini çizen argümanlar olagelmiştir. Bu haliyle Aleviler, tarihi sanki hep geriden takip eden köylü yahut göçebe, fakat kesin olarak "kırsal" topluluklar gibidir. Modern zamanlarda, kırlarda değişime adapte olmaya çalışan "egzotik" toplumsallık biçimleri yahut "nostaljik" öğelerle yüklü kültürel formlar olarak değerlendirilir. Bu yaklaşım sadece Alevilere özgü de değildir, genel olarak kırsal yaşama dair romantik bir genel çerçeve metin olarak da kabul edilebilir.

Kentlilik ve köylülük kategorilerinin doğrudan içerdiği ve Alevilik bahsinde es geçilmeyen önemli bir konu da "yazılı kültür" ve "sözlü kültür" kavramlarıyla karşımıza çıkar. Yazı ve söz arasında, İslam'ın özü ve ondan kopan, ayrışan yahut "zamanla bozulan" (!) parçaları bakımından kategorik/hiyerarşik eşitsiz ilişkiler inşa edilirken, bu ikilemin de sıklıkla vurgulandığı görülür. Yazılı kültür, özellikle dinsel boyutuyla bakıldığında, saflığını ve özünü koruyan dinselliğin biricik referans noktası olarak kabul edilegelir. Bu, sözle aktarılan bilgilerin manipülasyona açık olduğu kabulünü ima eder. Dolayısıyla Aleviler gibi topluluklar yazılı kaynakları, tarihsel belleği eksik ya da olmayan, dolayısıyla teolojileri ve ritüelleri "bozuk" ya da "sapkın" topluluklar gibi kurgulanır.

Hâlbuki sözle aktarılan bilgi, kültürel evrimde yeni kuşaklara değişen tarihsel ve toplumsal şartlara en kolay uyarlanma yetisini kazandıran gizil bir dinamizme/güce sahiptir. Her ne kadar topluluk içinde, politik ve dinsel statülere dayanan katmanlaşmalar mevcutsa da kültürel kimliğin bir bütün olarak yüzleştiği büyük ölçekli tehditlerde dayanışma ve uyarlanma pratikleri, meşrulaştırma yoluyla daha hızlı ve etkili işleyebilir. Öte yandan yazı ise kanunlar, kurallar gibi sıkıca sınırları çizilmiş ve devlet gibi kurumsallaşmış toplumsal örgütlenme modellerinin elindeki zor tekeliyle güvenceye alınmış iktidar ilişkileriyle ilgili olduğundan, dinsel metinlerin gündelik hayatın akışına ve dönüşümüne göre değiştirilmesi genellikle gerilimlere, tartışmalara, kopuşlara ve çatışmalara neden olur. Söz, yazıya göre, güncel değişken koşullara uyarlanırken hem geçmişi hatırlarken (düşüncede) daha seçici hem eylemi meşrulaştırırken daha esnektir.

'Yüksek Kültür' ve 'Halk Kültürü'

"Büyük Gelenek" - "Küçük Gelenek" ayrımı, kent ve kır dikotomisi bağlamında öne çıkan ve değinilmesi gerekli önemli akademik terimlerdendir. Bu haliyle kırsal (küçük, izole) toplulukların, farklı (kentli) kültürel öğelerle temas ederek yeni kültürel örüntüler üretmesi süreçlerini işaret ederler. Kavramlar büyük ölçüde ("ulusal" standartlarda) kültürün "köylü" (kırsal) ve "şehirli" boyutlarına vurgu yapar. Her ikisini de içe içe geçen, birbirini tamamlayan öğeler olarak görür. Bu açıklama çerçevesi kırsal ve kenti toplulukların karşılaştırılması ve sosyo-dinsel öğelerin analizi bağlamıyla "Yüksek Kültür" ve "Halk Kültürü" gibi yeni bazı kavram setlerine tahvil edilmiştir. Halk Kültürü, geleneklerle sıkı ilişki içerisinde olan, toplumsal kuralların ve ilişkilerin bu çerçevede belirlendiği, sözlü kültüre yaslanan, kültürel aktarımın informel yollarla gerçekleştiği, kırsal toplumsallığı resmeder. Yüksek Kültür ise devletli, kurumsal, kentli, seçkin (ya da seçilmiş) ve sistematikleşmiş kültürel öğeler toplamıdır. Bu ayrım, kentlerin ortaya çıkışından itibaren olgunlaşmış ve günümüze kadar uzanmıştır. Ayrıca kent kültürüyle birlikte Yüksek Kültür öğeleri, evrensel nitelikler taşıdığına inanılan idealler olarak lanse edilmiş ve böylelikle "medeniyet", "uygarlık" gibi kavramların kültürel standartları ortaya çıkmıştır.

Yazısız toplulukların tarihi

Antropolojinin 19. yüzyıldan itibaren küçük ölçekli, yazılı kültürü bulunmayan, kan bağına dayanan kurgusal akrabalık (kandaş) ideolojileriyle örgütlü, toplumsal farklılaşmaya uğramamış yahut çok az uğramış, işbölümünün cinsiyete ve yaşa dayandığı yerleşik yahut göçebe kırsal topluluklarla ilgilenmesi, onun, sözlü kültüre sahip toplu-

Sözlü gelenekleri ve kırsal yaşam örüntüleri gibi öğeler sıklıkla Aleviliğin genel profilini çizen argümanlar olagelmiştir.

luklar hakkında bir otorite olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Hatta antropolojinin kurucu babaları, 19. ve 20. yüzyıllarda "ilkel" kabul edilen toplulukların (çoğunlukla avcı-toplayıcıların, hortikültüralistlerin, göçebe-çoban yahut yerleşik-çiftçi aşiretlerin/kabilelerin) tarihinin yazılamayacağını öne sürmüşlerdir. Çünkü onlara göre, bu topluluklarda "yazıyla kayıt tutma" kültürü henüz gelişmemiştir. Ancak 20. yüzyılın ortalarından itibaren sosyal bilimlerin yaşadığı büyük ölçekli paradigmatik dönüşümler neticesinde, tarihin sadece fonetik alfabelerle ilgili olmadığı ve kültürlerin kolektif belleğinde sözlü edebiyat eserleriyle, mitolojilerle, efsanelerle, öykülerle, masallarla, şiirlerle, şarkılarla yaşatılan anlatılarla da yakından ilişkili olduğu kabul görmeye başlamıştır. Öte yandan, 20. yüzyılın tüm dünyayı etkileyen hızlı modernleşme süreçleri ile 21. yüzyılın hızla gelişip yayılan iletişim ve ulaşım teknolojileri neticesinde yazılı kültürle tanışmayan topluluklar son derece azalmıştır. Dahası, yazısız toplulukların kültürleri hakkında yığınsal ölçekte yazılı eserler üretilmiştir.

Ulus tarihi yazımında sözlü kültür

Sözlü kültürün, yazılı kültüre dönüştürülmesi, bir yanıyla da 19. ve 20. yüzyılların büyük uluslaşma deneyimlerinin, milliyetçi tarih yazımının ürünüdür. Ulusun inşası, onun tarihinin ve ulusal kimliğin asli öğelerinin kültüre içkin özgün (kırsal) formlarının aranıp bulunması ve yüceltilmesiyle, yeniden yorumlanmasıyla edebi karakterini kazanmıştır. Eğitimin modern devlet kurumlarınca sahiplenilmesi, dil-yazı birliğinin sağlanması ve yurttaşlık bilincinin tarihsel-sanatsal arkaplanı için "seçilen" sözlü kültür ürünleri, devlet ve entelektüeller(i) tarafından ulusal kimliğin inşasında yeniden yazıya dökülmüştür. Bu haliyle sözlü kültür Folklor, Halkbilimi ve Etnografya gibi disipliner isimler altında, ulusal kimliğin tarihsel ve kültürel temellerinin inşasında işlevselleştirilen, önemli bir akademik alan konumuna yükselmiştir. Bu itibarla da mitolojiler, halk anlatıları, efsaneler, masallar, dinsel söylemler ve bir bütün olarak halk (devletli olmayan) inançlarına dair ritüeller tarihsel-coğrafyacı yaklaşımlarla ulus tarihi yazımında yahut kişisel drama, kolektif bilinçaltı, kültürel sembolizmler gibi yaklaşımlarla kültür çalışmalarının farklı kuramsal eğilimleri eliyle irdelenmiştir. Yanı sıra dilbilimsel ve bilişsel antropolojik yaklaşımlar, sözlü kültür öğelerinin derinlemesine analizine yönelen yeni bakış açılarıdır.

Tarihin gerçek yaratıcıları "sıradan" insanlar değil mi?

Sözlü tarih çalışmalarında teknikler

Günümüzde ise sözlü tarih, uluslararası sosyal bilim pratiğinde olduğu gibi, Türkiye'de de gittikçe artan kullanımıyla bir nitel araştırma tekniğidir. Antropoloji başta olmak üzere, birçok sosyal bilim disiplini artık konvansiyonel tarih kurgularından hareketle inşa edilen "toplumsal yapı"lara bağlı kalmamaktadır. Bireyin yahut ilgili toplumsal grubun özneleştiği anlatılardan hareketle toplumsal/kolektif aklın nasıl çalıştığı, toplumsal belleğin nasıl kurulduğu ve daha önemlisi, yeniden üretim süreçlerinde bu semboller alanının nasıl biçimlendirildiğine sözlü tarih çalışmalarıyla ilgi yöneltilmektedir. Kuşkusuz buradaki nirengi noktası, mevcut iktidar ilişkilerinin inşa ettiği bilgi tekelinin eleştirilmesi ve tersinden hareketle yeniden kurulmasıdır.

Antropoloji için bilgi derleme tekniği olarak sözlü tarih çalışmaları, belirli bir tarihsel olayı veya kültürel sembolü, yaşayan kişilerin anlatımlarına başvurarak yeniden incelemeyi amaç edinir. Bu vesileyle tarihsel olaylar ve konular hakkında resmi, yazılı, genel kabul görmüş bilgilerin dışında bireylerin tekil olarak özneleştirildiği, her bakış açısının ve anlatının değerlendirildiği özgün bir anlama ve yorumlama tekniğidir. Antropolog ya da bu tekniği kullanan sosyal bilimci, kaynak kişiyle gerçekleştirdiği görüşmeyi genellikle ses kayıt cihazıyla belgeler. Fakat

çoğu durumda, ilgilenilen konu güncel hayatta riskli politik konulara temas ettiğinden ve görüşmeciler aleyhine güvenlik sorunları yahut geçmiş travmaların yeniden canlandırılması gibi psikolojik dezavantajlar içerdiğinden, bu tür belgeleme cihazları kullanılamamaktadır. Kullanılsa dahi, derlenen bilgilerin, görüşmecilerin kişisel kaygılarıyla örülü eksik, zoraki, zihnindekini yansıtmayan içerikle malul olduğunu öne süren antropologlar da vardır. Dolayısıyla görüşme esnasında veya genellikle hemen sonrasında alan notları (alan günlüğü) tutmak, verilerin kaydedilmesinde başvurulan diğer yollardandır. Ayrıca araştırmacının, derleme yaptığı konu hakkında önemli, gerekli kitabi ve sosyal, sözel bilgilere sahip olması da gerekli kabul edilir.

'Sıradan'a başvurmak…

Sözlü tarih yaklaşımı sosyal bilimcilere, toplum üzerinde ekonomi, şiddet ve bilgi tekelini elinde tutan hâkim sınıfların ideolojisine karşı, toplumsal yeniden üretimin en önemli gücü ve dolayısıyla toplumsal bilginin en büyük kaynakları üzerinden, yeni toplumsal bilgi alanları örme imkânları pekâlâ sunabilir. Tarihi devlet büyükleri, padişahlar, peygamberler, asil kahramanlar, komutanlar gibi mitsel karakterler etrafında ören gerçek dışı anlatılara karşı, sözü, tarihin gerçek yaratıcıları olan "sıradan" insanlara, yani işçilere, askerlere, köylülere, kadınlara, gençlere, öğrencilere, çocuklara, etnik ve dinsel aidiyetleri nedeniyle ötekileştirilmiş topluluklara, işsizlere, mahkumlara vd. marjinal kabul edilen gruplara vermek, geleceğin eşitlikçi, barışçıl toplumlarının inşasında çok önemli bilgiler üretebilir. Sadece geçmiş tarihin yeniden yorumlanabilmesi için değil, yaşayan insanların zihninde kodlanan tarihsel belleğin toplumsal yeniden üretimde nasıl kullanıldığını anlayabilmek ve böylelikle toplumsal sorunların çözümünde kolektif yapıcı değerlere, yargılara ulaşmak adına sözlü kültür önemli bir fırsat olabilir.

AKP otokrasisi bütün bilgi üretim araçlarını elinde toplamışken ve durmaksızın gerçekliği ve tarihi çarpıtarak toplumsal bilinci yıkıma uğratmaya çalışırken, büyük teorik kurgularla çıkış yolları aramak yerine emeğin toplumsal aklında saklı duran tarihe neden başvurulmasın? Onun sembolleri, değerleri ve söylemleri neden harekete geçirici sloganlar olmasın? Haziran Ayaklanmasına katılan milyonların zihninde yer edinmiş olayların, kişisel deneyimlerin, travmaların, acıların, sevinçlerin, umutların sözlü tarihle hatırlanması, kayda alınması ve topluma hatırlatılması, örneğin, yeniden milyonların birleştiği ortak duygu durumlarını yakalayabilecekleri bir zemin olabilir. Politik tespitlerden, teorik analizlerden ziyade sokağa inen, barikatta dövüşen sıradan insanların zihinsel haritaları ve sembolleri bugüne ve geleceğe yön vermek isteyenlerin ve yönünü arayan halk hareketinin sorularına cevaplar üretebilir.

Hasan Aydın - Mehmet Dağ

Felsefi Antropolojinin Işığında

Hz. MUHAMMED ve KURAN

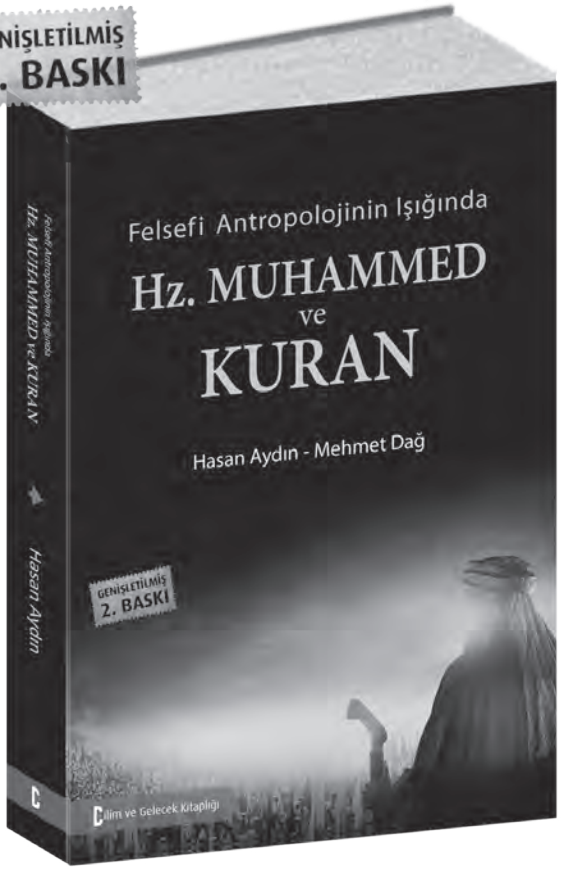
GENİŞLETİLMİŞ 2. BASKI

Bu eserde, Kuran'ın ayrıntılı bir okuması yapılarak Müslümanlığın kutsal kitabının zaman ve mekâna bağlı tarihsel niteliği kanıtlanıyor. Hz. Muhammed-Kuran, Kuran-seslendiği toplum ve Kuran-insanlığın kadim kültürel mirası ilişkileri felsefi ve bilimsel olarak ele alınıyor.

Hasan Aydın şöyle yazıyor:

"Eğer Kuran tarihsel ve yöresel bir metinse mutlak ve evrensel olamaz; sadece o dönemin bilişi, dili ve kültürü içinde bir devinim yaratmıştır. O dönemin sorunlarına yanıt vermiştir. Kozmolojik ve değerlere ilişkin öğretileri de o döneme aittir. Sunduğu bilgi ve değerler açısından bugünü bağlayan bir tarafı olmaz."

"Kuran'ın tarihsel ve yöresel bir metin olduğunu göstermek onun değerini azaltmaz. O insanlık tarihinin klasik ve estetik metinlerinden birisidir. Hatta Hicaz bölgesi Araplarının 7. yüzyıldaki antropolojik ve siyasi özelliklerine ilişkin tarihsel bir belge konumundadır. Hz. Muhammed'in ve Kuran'ın yaptığı şey dönemi için ilerici bir hamledir."

Bilim ve Gelecek Kitaplığı • www.bilimvegelecek.com.tr • 0216.349 71 72

Kapitalizmin zafer çağında (19. yüzyıl) fahişelik

Madonnalar ve Magdalenler

Fahişelerin büyük çoğunluğu işçi sınıfından kadınlardı. 19. yüzyılın son dönemlerinde yapılan bir araştırma, bu oranı yüzde 90 olarak belirler. İşçi sınıfı ailesinin ekonomisi son derece tehlikede olup, yaşayabilmek için eli ayağı tutan herkesin çalışması gerekiyordu. Kızlar çalışabilecek yaşa gelir gelmez kendi hayatlarını kazanmak zorundaydılar ve eğer bunun için fahişelik yapmak gerekiyorsa, öyle yapılıyordu.

Nickie Roberts

Okuyacağınız yazı, Nickie Roberts'ın *Batı Tarihinde Fahişeler* adlı kitabından (Sabah Kitapları, Çev. Gülden Şen, 1992) alınmıştır. Başlık ve ara başlıkları biz koyduk.

Burjuvalar için ekonomik, politik ve ideolojik açılardan 19. yüzyıl zafer saatiydi. Yüzyıllar süren savaşımın ardından, burjuvazi artık toplumun geri kalanına kendi fikir ve âdetlerini yayacak duruma gelmişti ve bunun kadınlar açısından ciddi sonuçları olacaktı.

Her eve bir 'Madonna'

Burjuva ailesinde kadının çok önemli bir rolü vardı. Kendi efendisine olan sadakati ile babaerkil mülk mirasını güvence altına alırken, bir yandan da ailenin temel direğini oluşturarak, onun, ekonomik gelişmenin yarattığı çalkantılara göğüs gerebilmesini sağlıyordu. Bu düzeni korumak için kadının özgürlüğü, özellikle de cinsel özgürlüğü, her ne pahasına olursa olsun elinden alınmalıydı. Bu amaçla eğitimli erkekler bilime başvurarak kadının arzularını sonsuza dek bastıracağını umdukları bir tür psişik hadım etme yöntemi geliştirmeye koyuldular. Kadının cinselliğini hepten reddetmeye dayanan, oldukça basit bir strateji kullanıyorlardı. Viktorya dönemi seks bilimcilerinden Dr. William Acton, ancak erkek bir "uzmana" yakışacak bir kayıtsızlıkla, durumu şöyle özetledi: "Kadınların büyük çoğunluğu herhangi bir cinsel dürtünün rahatsızlığını duymamaktadır."[1]

19. yüzyılda sürekli gelişen medya tarafından desteklenen bu yalan, orta sınıftan kadınların beyinlerini yıkayıp bilinçsizliğe sürüklemek ve kendi bedenleriyle arzularını tanımamalarını sağlamak için kullanıldı. Böylelikle, Viktorya dönemi erkekleri düşlerindeki saf, cinsiyetsiz yaratık olan bu yepyeni Madonna'yı yarattılar.

'Lağım' ve 'çöplük' de lazım!

Kadın cinselliğinin yok edilmesiyle, orta sınıf erkeği artık dikkatini capcanlı olan kendi cinselliği üstünde yoğunlaştırabilirdi. Bütün cinsel arzuların erkeklere özgü olduğu varsayımını artık kabul ettiren Acton, "Cinsel arzunun gücünü abartmak olanaksızdır" diye böbürleniyordu. Ancak, Viktorya dönemi erkeklerinin cinsel gereksinmeleri o kadar baskındı ki, evdeki koruyucu meleklerin saflığını tehdit eder hale gelmişti. Bu nedenle, erkeğin cinsel isteklerini aileden uzağa yönlendirmek için bambaşka bir sınıftan kadına gerek duyuldu ve fahişe bir kez daha sahneye çıktı. Acton'un Fransız üstadı Parent-Duchâtelet şöyle demişti: "Büyük bir kentleşme sürecinde fahişeler tıpkı lağım, kanalizasyon ve çöplükler kadar kaçınılmazdır. Yetkililerin bunların her birine yönelik yaklaşımı aynı olmalıdır."[2]

Bir kez daha "kirli" ve "aşağılık" nesnelerle özdeşleştirilen (Hıristiyanlığın cinselliğe bakışı da buydu) fahişe, hem gerekli, hem de iğrenç birisi; ailenin kutsal savunusuyla müstehcen bir lağım çukurunun belirsiz bir karışımı olarak kabul ediliyordu. Bir diğer erkek yazar olan William Lecky şunları öne sürer:

"İsmini söylemenin bile utanç verici olduğu o mutsuz varlık... insanın alçalmasının ve günahkârlığının simgesi olarak her çağda varolagelmiştir. Kendisi günahların en büyüğüyken, bir yandan da erdemin en büyük koruyucusudur. O olmasaydı, sayısız yuvanın katıksız saflığı kirletilirdi... O aşağılık ve soysuz yaratıkta bütün dünyayı utançla dolduracak şehvetler toplanmıştır. İnançlar ve uygarlıklar gelip geçerken o, insanlığın ebedi rahibesi, insanların günahları için lanetlenir."[3] (Lecky'nin "insanlar" sözcüğüyle erkekleri kastettiğine dikkat ediniz.)

'Tehlikeli sınıflar'

Bu acılı bölümde fahişe, Viktorya dönemindeki erdem dininin karanlık yanı olan bir "utanç" dininin kurbanı olurken; seks ticareti dünyası da aile dünyasını gölgelemektedir. Seks ticareti ile aile böylelikle Viktorya dönemi ahlakının iki temel direği olarak yükselmekte; her zamanki gibi bu iki dünya, erkeklerin büyük çifte standardı ile birbirlerine bağlanmaktadır. Viktorya dönemi erkeklerinin ikiyüzlülüğü, fahişe-azize Magdalen'in karşısına tertemiz Madonna'yı çıkartmalarıyla belirlenmiştir. Kadınların bu şekilde ikiye ayrılmasını destekleyen, 19. yüzyıldaki bir diğer büyük toplumsal bölünme olan sınıflardır. Orta sınıf iktidara yükselirken, emeğine dayandığı işçi sınıflarının korku ve nefretini de çekti. Burjuva değerlerinin dışındaki her şeyi görmezden gelen orta sınıf, alt sınıfların kültürüne baktığında yalnızca bir karga-

Viktorya dönemi seks bilimcilerinden Dr. William Acton.

şa görüyordu. Tekdüze bir orta sınıf ahlakının yokluğu ve politik hiyerarşiye boyun eğilmesi de özellikle korkunç olduğundan, sosyal düzenlerinin aşağıdan yıkılmasından korkan burjuvazi, işçileri "tehlikeli sınıflar" olarak hayal etmeye başladı. Bunlar korkutucu, kanunsuz ve ahlaksız birer güruhtu; erkekleri cani, kadınları fahişeydi. Bu, işçi sınıfından kadınları yaradılıştan ahlaksız yapıyordu. Dolayısıyla birer fahişe olarak, cinsel suçluluğun yükünü, talepleriyle kadınların bu işi sürdürmesine neden olan orta sınıf erkeklerinin omuzlarından almaları gerekiyordu. Bir başka deyişle; kadın eğer fahişe idiyse, bunun tek suçlusu kendisiydi.

Düzeni korumak için burjuva ailesindeki kadının özgürlüğü, özellikle de cinsel özgürlüğü, her ne pahasına olursa olsun elinden alınmalıydı.

Burjuva uzmanların çift fikirliliği

19. yüzyılda fuhuş konusunda yazılanlar gerçekten çoktur. Anlaşılan, beyefendiler fahişelerle meşgul olmadıkları zamanlarda, onlar hakkında yazı yazmakla uğraşmışlardır. Çoğu istemeden de olsa, son derece gülünç bu bir yığın saçmalığı incelerken, Madonna/Magdalen ayırımı temasının tekrar tekrar ortaya çıktığını ve ardında, yanıtlanması olanaksız bir dizi çelişkiler bıraktığını görüyoruz. Viktorya dönemi insanları kadın cinselliği konusunu asla tam olarak çözümleyemediler. Eğer bu zaten yok idiyse (ki kesinlikle böyle iddia ediliyordu) o halde nasıl oluyor da bazı kadınlar, yani fahişe-

ler, cinsel yaratıklar olabiliyordu?

Bu çelişkinin yanıtı bir tür çift fikirlilik (o dönemin insanları bunda pek ustaydı) gerektiriyordu. Bazı gerçekler ahlakçı bir sis içinde de olsa, bu çift fikirlilikten süzülüp geçecekti. Bu en iyi yeni, kendinden menkul seks uzmanlarının fuhuşun nedenleri konulu açıklamalarında görülebilir. Örneğin, Parent-Duchâtelet kadınları seks sektörüne iten ekonomik koşulları belgelemeye özen göstermiştir. Bunlar işsizlik, kadınlara ödenen düşük ücretler, genel yoksulluk ve benzerleridir. Ancak Parent'in aynı zamanda ahlaksal çıkarları da vardı. Bu nedenle, araştırmasına göre, fuhuşa yönelen kadının kanında seks ticareti zaten bulunuyordu: O, "o biçim" bir kızdı ve yaradılışındaki "tembellik ve hafifmeşreplik" eğilimi onu "uygunsuz bir yaşama" sürüklemişti. Bu çabucak bir "sefahat dönemine" dönüşüyor ve arkasından kız tümüyle fuhuşa saplanıyordu. Ancak Parent daha da ileri gitti ve kızı yoldan çıkaranın yalnızca kendi eğilimi olmakla kalmayıp, aile kökeninin de etkili olduğunu ileri sürdü. Kızın ailesinde tanık olduğu "uygunsuz ilişkiler" onu fuhuşa yatkınlaştırmıştı.[4]

Burjuvazi, işçileri "tehlikeli sınıflar" olarak görüyordu. Bunlar korkutucu, kanunsuz ve ahlaksız birer güruhtu; erkekleri cani, kadınları fahişeydi.

Böylece Parent bir yandan çoğu kadını fuhuşa zorlayan ekonomik koşulları kabul ederken, yoksulluğu suçlamıyordu; fuhuşun suçunu fahişelerin kendilerine (ve ailelerine) yükleyerek klasik bir kandırmacaya başvuruyordu. Bu kandırmaca Viktorya dönemi için yeterli oldu. Parent'in iddiasının ilk kısmı kadınların pasif ve cinselliği olmayan yaratıklar olduğu ve ancak gerçek, ekonomik nedenlerle fuhuşa sürüklendikleri yalanına çanak tutarken; kuramının ikinci -ve en ağırlıklı- kısmı fahişenin kişiliğinin ve kökeninin yaradılıştan kötü olduğunu vurguluyordu. Diğer "uzmanlar" da işte bu ikinci sava dört elle sarıldılar.

Parent gibilerinin erkek müşterinin rolü konusunda hiç kafa yormadıklarını söylemeye gerek bile yoktur. Öte yandan, bu araştırmasının ardından özellikle fahişeyle ilgilenen bir sürü hevesli takipçisi çıkmıştır. 1857'de William Acton, fuhuş konusunda Parent'ın iddiasının iki öğesini benzer bir düğüm haline getiren bir araştırma yayınladı. Acton'un fuhuşa yol açan öğeler listesinde ekonomik faktörlerden önce, "şehvetli yaradılış; günahkâr yaradılış; tembelliğin çalışmaya tercih edilmesi; kötü eğilimler" gibi kişisel özellikler vurgulanmıştı. Ancak, Acton'un nedenlerinden ilki olan şehvetli yaradılış kadının hayatında hiçbir rol oynamadığından, kuşkusuz yok sayılabilirdi? O halde, diye fikir yürüttü Acton, çoğu kadın, mutlaka cinsellikten uzak kurbanlarını boyun eğmeye zorlayan "profesyonel iğfalcilerin" eline düşmüş olmalıydı.

Erkeğin cinsel isteklerini aileden uzağa yönlendirmek için bambaşka bir sınıftan kadına gerek duyuldu ve fahişe bir kez daha sahneye çıktı.

Aslında, kadınların cinsellikle ilgileri olmadığından, orijinal listenin tersyüz edilmesi ve ekonomik nedenlerin -istemeyerek de olsa- en başa gelmesi gerekiyordu. "Kuşkusuz çoğu kendini beğenmişlik ve tembellik, giyim kuşam düşkünlüğü, heyecan merakı, içki düşkünlüğü nedeniyle düşmektedir ancak, en büyük çoğunluğun kötü yollara sürüklenmesinin nedeni hiç kuşkusuz acımasız bir yoksulluktur."[5]

Bütün bu belirsizliklerin üstüne, Acton sonuçta fuhuşu bir de kalıtıma bağladı. Doğruca Parent-Duchâtelet'den kaynaklanan bu çelişkiler yumağı, ilerleyen yıllarda erkek seks bilimcilerin pek az değişikliklerle ortaya attıkları, önceden sindirilmiş fikirlere örnekti. Bu fikirler de dönemin erkek romancılarının düş güçlerini besledi ve onlara fahişeyi zavallı, ezilmiş bir kurban olarak betimlemek için gerekli cephaneyi sağladı. Anthony Trollope sevgiyle şu manzarayı çiziyordu:

"Göz tırmalayan kirlilik, sefil bolluk... yapmacık eğlencelerin göz bo-

Parent-Duchâtelet, bir yandan kadını fuhuşa zorlayan ekonomik koşulları kabul ederken, yoksulluğu suçlamıyordu; fuhuşun suçunu fahişelerin kendilerine (ve ailelerine) yükleyerek klasik bir kandırmacaya başvuruyordu.

yayan parıltısı, yorgun kaldırımlar, korkunç bir zalimin elinde korkunç bir kölelik- ve sonra o tek güzelliğin hızla değer yitirmesi, yerine geçen boyalar, dışı parlak, ama boyalı lahitler gibi içi berbat giysiler... umutsuz bir yaşam... yalnızlık, hastalık, açlık ve burada çekilenlerden daha beter olamayacak, o yaklaşan cehennemin korkusu!"[6]

Viktorya döneminde korku hikâyeleri seviliyordu kuşkusuz. Ancak, bu düş ürünü fahişe yeterince kötü değilmiş gibi, "gerçek yaşamdaki" hemcinsi daha da kötüydü. Bilim adamları dikkatlerini fahişenin kendisine yöneltmişlerdi ve artık onun kişiliği büyüteç altındaydı. Ortaya çıkan portre de pek iç açıcı değildi. Her şeyden önce, fahişenin burjuva değerlerinin tam tersini temsil etmesi düşüncesine gelip dayanıyordu; zira kadının her işi reddedip fuhuşa yönelmesinin nedeni (burada seks işinin "gerçek" iş olmadığı varsayımı söz konusudur), tembelliği ile zevk düşkünlüğüydü. Fahişe aynı zamanda "toyluk" ve "dengesizlik" simgesiydi. Bir ciddi, bir havai; bir vakur, bir laubaliydi. Aklına estiği gibi, sürekli değişiyordu. Düşünceleri, giysileri, ruh halleri, evleri, hatta sosyal sınıfları değişiyor; ne söylediğini bilmeden sürekli konuşuyor, yalan söylüyor; aşırı yemek ve içki tüketiyor; sürekli öfke nöbetlerine kapılıyor; su gibi para harcıyordu. Lezbiyendi; "bir çocuğun psikolojisine, genç bir vahşinin dikkatsizliğine, hâlâ hayvansallıktan kurtulamamış tarih öncesi bir beyinin hareketliliğine ve boşluğuna" sahipti.[7]

Kısacası, gerçek bir cevherdi! Fahişeye zaman zaman daha sevimli nitelikler de yakıştırılıyordu ama bunlar mutlaka onun çocuksu yaradılışını vurgulayan, içten gelen şeylerdi: Fahişe içinden dindardı, art niyet beslemeden cömertti, çiçekleri, hayvanları, çocukları ve pezevengini severdi. Ancak, fahişede akıl olmadığından, hiçbir zaman akıllı seçimler yapamazdı; yalnızca etten, yabani dürtülerden, hayvansal şehvetlerden ve içgüdülerden oluşuyordu. Bazı yazarlar nefret ve suçlama konusunda daha da ileri gidip fahişeleri "canlı pislik" ve "insan kılığına bürünmüş dışkı yığınları"[8] olarak da nitelemiştir. Bir kez daha, fahişenin erkek müşterileri hakkında neler düşünüldüğü belirtilmez.

Zola'nın 'canavar Nana'sı

Bu beylik örneklerle önyargılar kaçınılmaz olarak günün edebiyat eserlerine yansıdı. Zola'nın *Nana* isimli romanında, (1880) işçi sınıfından gelme kibar bir yosma olan kahraman, bütün bu paranoyakça düşleri tek bir masalsı tipte birleştirir. Zola'nın klasikleşen bu eserine başlamadan önce aldığı notlara bakılacak olursa, genelde kadın cinselliği konusunda; özellikle de fahişelerle ilgili olarak bazı tipik, ama yine de garip kavramlara sahip olmalı:

"(Nana) sonunda erkeği kullanılacak bir malzeme olarak görmeye başlar, yalnızca cinsiyeti ve güçlü kadın kokusu sayesinde doğal bir güç, bir yıkım aracı olur, yaklaştığı her şeyi mahveder ve tıpkı âdet gören kadınların sütü ekşittikleri gibi, toplumu ekşitir. Kadınlığın bütün gücü; mihraba yerleştirilen kadınlık, bütün erkeklerin ona kurbanlar adaması. Kitap kadınlığın bir şiiri olmalı ve ibret öyküsü kadınlığın her şeyi ekşitmesinde olacak... Nana altını yer, her türlü serveti yutar; en abartılı zevkler, en korkunç ziyan. İçgüdüsel olarak zevklere ve mallara koşar. Her şeyi tüketir; çevresindeki insanların sanayide, borsada, yüksek görevlerde, para kazandıran her şeyde kazandıklarını yer yutar. Ve geride küllerden başka hiçbir şey bırakmaz. Kısacası, gerçek bir orospudur... Et yığınından başka hiçbir şey değildir."

Okur Nana'nın bir tür canavar olduğuna inanmakta haklıdır. Bu tanımın bazı bölümleri, örneğin, bir nükleer silahı son derece iyi bir biçimde anlatabilirdi: geride küllerden başka hiçbir şey bırakmaz. Kendisini bir tür bilim adamı olarak kabul eden Zola, Nana'yı bir "doğal âfet" olarak görür. Nana kadın olması nedeniyle erkekler için yıkıcıdır; erkeklerin altınını yutar (erkeklerin zengin olmaya hakkı vardır; kadınların yoktur). Nana böylece zengin burjuva erkeğin içten içe kendisi ol-

Emile Zola *Nana* isimli romanında, (1880) işçi sınıfından gelme bir fahişeyi anlatır. Zola'nın arkadaşı olan ressam Eduard Manet, Nana'yı resmetmiştir.

duğunu bildiği asalak olmaktadır. Üstelik, Parent-Duchâtelet'nin çizdiği portreye uygun olarak, Nana da akıllı değildir. Notlarının bir yerinde Zola şöyle yazar: "Onu zeki yapma, bu bir hata olur; o etten başka bir şey değil." Aslında Nana'nın kaderi en başından belirlenmiştir: "Gençliğinin baharında, ikbalin doruğunda ölmesi gerekir."[9]

Ve ölür de. Zola bunu sağlar. Kitabın sonundaki Nana'nın ölüm döşeği sahnesi gayet ürkünçtür: "Yastığın üstünde yatan bir kan ve irin yığını, bir kürek dolusu çürümüş etti" ... Ve kuşkusuz bir insan değildi. "Sanki lağımlardan, yol kenarına atılmış leşlerden aldığı zehir, pek çok insana bulaştırdığı o kokuşmuşluk artık yüzünü basmış ve çürütmüş gibiydi."[10]

Zola'nın "şaheserine" göre bu, 19. yüzyıl fahişesinin gerçeğiydi. (Erkek) toplumunu mahveden zehirlenmiş, hastalıklı ama çaresiz bir sürtüktü o. Böylesi görüşler artık eğitimli sınıfın erkekleri arasında yaygın geçerlik kazanmıştı. *Nana*'nın Penguin baskısının çevirmeni George Holden'a göre, hem Zola, hem de Dumas (oğlu), ikinci Cumhuriyetin çöküşünü (1870) fuhuşa bağlıyorlardı. Fahişenin halkın bilincine bir numaralı halk düşmanı olarak sızması da aynen bu döneme rastlar. O günden beri de orada kalmıştır.

Seyrek saçlı, patlak gözlü, 'insan altı' yaratıklar

19. yüzyılda bilim adamları, fahişe-mitolojisi çerçevesindeki yanılsamaları desteklemek için gittikçe artan bir hevesle fahişeleri incelemeye başladılar. Fahişeler komik boyutlara varacak ölçülerde incelenip sınıflandırıldı: Nerede çalıştıklarına göre veya doktorların onları ne kadar "çekici" (birden beşe kadar uzanan bir ölçekte) bulduklarına göre, hatta seslerinin çatlaklığına göre. Daha tarafsız ve akıl almaz bir düzeyde, Parent-Duchâtelet ile şen takipçileri binlerce fahişenin cinsel organlarını muayene ettiler ama ne yazık ki, bunların anormal oldukları yolundaki "bilimsel" savı destekleyen herhangi bir kanıt bulamadılar. Kaygılanmaya gerek yoktu! Her zaman bilim adamlarının dikkatlerini yöneltecekleri bir şey, herhangi bir şey, her şey çıkabilirdi! 1848'de Alman fuhuş uzmanı H. Lippert, aşağıdaki olağanüstü bildiriyi yayınladı:

"Yıllarca her gün mesleklerini icra ederek (fahişelerin) gözleri delici, fıldır fıldır bir ifade kazanır; bu gözler, göz kaslarının sürekli gergin olmasından dolayı biraz belirginleşmiştir. Çoğunda çiğneme organları çok gelişmiştir: Ya yiyerek, ya da öperek sürekli çalışan ağız belirgindir; alın genelde düz, başın arkası zaman zaman çıkık, saçlar seyrektir. Aslında çoğu zamanla kel olur. Bunun için neden yok değildir; huzursuz yaşam biçimi, zaman zaman açık başla, her havada sürekli koşuşturma... Sürekli fırçalama, uğraşma, kıvırma ve pomadlar sürme; ve aşağı sınıf fahişeler arasında, brendi kullanılması. Çatlak ses, asıl işlevi olan annelik özelliklerini yitiren kadında görülen fizyolojik bir özelliktir."[11]

Bir yandan fahişe olarak çalışırken, bir yandan da annelik yapan bu seyrek saçlı, patlak gözlü, maymunsu yaratıklarla karşılaştığında Lippert'ın ne yaptığı ne yazık ki bilinmiyor ama, kuşkusuz bu anormallik için de "bilimsel" bir açıklaması vardı. Öte yandan, görüşleri hiç de hak ettikleri alaylarla karşılanmamıştır. Yüzyılın son döneminde bu tip aptalca "araştırmalar" İtalya'da Cesare Lombroso ve Rusya'da Pauline Tarnowsky'nin başı çektiği hevesli bir grup bilim adamı tarafından benimsenip çoğaltılmıştır. Birdenbire, fahişenin insan evriminin erken bir aşamasını temsil ettiği anlaşılmıştı. Fahişe, akıl yönünden gelişmemiş, fiziksel açıdan özürlü ve insanlık düzeyinde değildi. Lambroso'ya göre, bütün fahişeler bu engellenmiş gelişimin fiziksel özelliklerini sergiliyordu. Bu özellikler arasında dar ya da geriye doğru yatık bir alın, burun kemiklerinde anormallik ve çenelerin çok büyük olması vardı. O çok kurcalanan cinsel organlar bölgesine gelince, fahişelerin % 2'sinde kasık kıllarında "anormal" uzama, % 16'sında vajinal dudaklarda "hipertrofi" ve % 13'ünde "dev" klitorisler gözleniyordu. Tarnowsky de geri kalmamak için fahişelerin kafataslarının herkesinkinden küçük olduğunu öne sürdü. Tabii buna göre beyinleri-

Bir yandan fahişe olarak çalışırken, bir yandan da annelik yapan seyrek saçlı, patlak gözlü, maymunsu yaratıklar!

nin de küçük olması gerektiğinden, bu onların aptallığını açıklıyordu.[12]

Bu "bulgular" gittikçe şiddetlenen fahişe damgasına destek vermek için tekrar tekrar ortaya sürüldü. Böylelikle bu damga artık cinsiyet ayrımcılığı, ırk ayrımcılığı ve sınıflandırmaya dayalı ayrımcılıktan oluşan sıkı, "bilimsel" temellere dayanabilecekti. Gerçekten de, özellikle Lambroso'nun çalışmaları fahişeleri, evrim ağacında Batı burjuvazisinden çok daha aşağıda olan, insanlık altı, "ilkel" insan düzeyine indirdi. "İlkel kadın" diye yazdı, "mutlaka fahişeydi".

Irkçılık ve uygulamaları

Üstelik insan sayılamayacak bu kadınları "erkeksi", yani erkek cinsiyetine sahip hilkat garibeleri olarak tanımlayarak, en azından Viktorya döneminin, sözüm ona cinsellikten uzak kadının nasıl cinsel açıdan aktif olabileceği bilmecesini de çözmüş oldu:

"Erkeksiliğin vahşi kadının özelliklerinden birisi olduğunu unutmamamız gerekir... Elimizde bulunan Kızılderili ve Zenci güzellerin portrelerinden bunların kadın olduğunu anlamak çok güçtür. Çene ve elmacık kemikleri çok iri, yüz hatları son derece sert ve kabadır."[13]

Fahişelerin insanlık altı varlıklar olduğu kavramı kaçınılmaz olarak sosyal bilimcilerin bu kadınlar üzerinde yaptığı ve onların gerçek insanlara göre acıya daha az duyarlı olduklarını ortaya çıkaran deneylere gerekçe oldu. Bu araştırmalarda fahişelere işkence yapıldı; ellerine, dillerine, burunlarına, alınlarına, kalçalarına, karınlarına, göğüs ve cinsel organlarına elektrotlar bağlanıp dereceli elektrik şokları uygulandı.

Psikoloji alanında Lombroso ile onun gibiler, fahişelerin "kıt zekâlı" olduğu fikrini yaymaya çalıştılar. Bu kuram, fahişeleri anormal bir grup olarak nitelemeye uğraşan diğer sosyal bilimciler tarafından da hevesle benimsendi. Bu "kıt zekâlılığın" "en önemli belirtileri" şöyle sıralandı: "Genel ahlaksal duyarsızlık, gözüpeklik, bencillik ve şımarıklık, kötü şöhret düşkünlüğü, utanmazlık ve pişmanlık duymama... Sonuçlarına aldırmadan hemen zevk alma arzusu, gelecek için düşünememe ve endişe duyamama"…[14]

Aslında, bu özelliklere göre fahişe, Viktorya döneminin kırılgan, benliksiz, pasif kadınından olabildiğince uzaktı.

Fuhuşun kendisi gibi, fahişenin kıt zekâlılığı da kalıtımsal kabul edildi. New York'taki bir kadın ıslahevinin müdiresi, fahişenin durumunun kökenlerini ailesindeki "etkin biçimde kötü bir unsura, ya da açıkça dejenere bir huya" bağlayarak, Parent-Duchâtelet'nin görüşlerini tekrarladı. Müdire hanım örneğin, görünüşteki yetersiz akıl kapasitesini veremli annesinden ve kendisi değersiz alkoliklerle dolu dejenere bir aileden gelmiş olan "ahlaksız" babasından aldığını örnek verdi. O halde bilgelikle varılacak sonuç şuydu: "Kıt akıllıların... iyi bilinen ahlaksız eğilimleri, onların doğal olarak fuhuşa yönelmelerine yol açmaktadır. Kıt akıllıların ahlaksızca eğilimlerini ifade etmeleri için ellerine bir fırsat geçsin, yeter."[15]

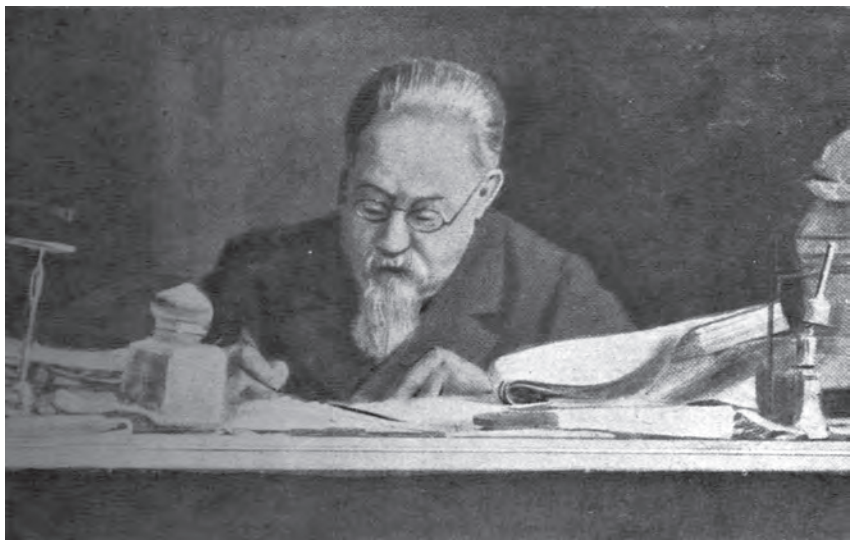
Bu ideolojik aynalar salonunda her istismar terimi bir başkasını tanımlamak için kullanılıyordu: "Kıt akıllılık", "dejenerelik", "ahlaksızlık", "fuhuş". Bunun sonucunda fahişeyi kader kadar belirsiz, ama kaçınılmaz bir şekilde toplumdan dışlanmış bir durum içine kıstıran bir yoz döngü kuruldu. Artık o, diğeri olacak; kendisini yargılayan ahlaklı varlıkların üstün ırkından sonsuza dek ayrı tutulacaktı.

Fahişelerin gerçek yaşamları

Öte yandan, Viktorya dönemi bilim adamlarının masalları ve beylik tiplerinin arasında ilk kez, fahişelerin gerçek yaşamları konusunda hatırı sayılır miktarda belge vardır. Araştırmacıların önyargıları ve çarpıtmalarıyla gözlerden gizlenen gerçeğin ortaya çıkartılması her zaman kolay olmasa da, fahişenin yaşamının genel görünümünü yeniden ortaya çıkarmak olasıdır.

Önce, fahişeler kimlerdi ve nereden geliyorlardı? Bu açıdan 19. yüzyıl tarihin başka herhangi bir döneminden farklı değildi: Fahişelerin büyük çoğunluğu işçi sınıfından kadınlardı. Yüzyılın son dönemlerinde yapılan bir araştırma, bu oranı % 90 olarak belirler. Ufak bir azınlık gecekondu mahallelerinden gelen ve serseri çeteler içinde dilenerek, çalarak, fahişelik yaparak yaşamlarını sürdüren aç yetimler olsa da, çoğu genç fahişe işçi ailelerinden geliyordu. Ancak bu aileler, dış dünyanın acımasız gerçekleri karşısında burjuvazinin düşlediği birer limanı sağlayamıyorlardı. İşçi sınıfı ailesinin ekonomisi son derece tehlikede olup, yaşayabilmek için eli ayağı tutan herkesin çalışması gerekiyordu. Kızlar çalışabilecek yaşa gelir gelmez kendi hayatlarını kazanmak zorundaydılar ve eğer bunun için fahişelik yapmak gerekiyorsa, öyle yapılıyordu. Aile, gelen paraya sevinirdi yalnızca. Öte yandan, kız eğer isterse, seks sektöründe kazandığı nispeten yüksek

Irkçı psikolog Cesare Lambroso fahişeleri, evrim ağacında Batı burjuvazisinden çok daha aşağıda olan, insanlık altı, "ilkel" insan olarak niteliyordu.

ücretler sayesinde ailesinden ayrılıp başına buyruk da yaşayabilirdi.

Çoğu fahişe parçalanmış ailelerden geliyordu. Bu ailelerde ana babadan birinin, ya da her ikisinin birden erken ölümü onları ailenin ortak gelir havuzundan yoksun bırakmıştı. Son olarak, bugün olduğu gibi o gün de, kızlar fuhuşu cinsel istismar, şiddet, ana babanın alkolikliği, ya da başka baskı ve sıkıntılar yaşadıkları ailelerinden bir kaçış aracı olarak görüyorlardı. Yeniyetme fahişeler üzerinde yapılan bir araştırma, "kızların çoğunun çocukluklarından beri sokakta yaşadıklarını, sarhoş ana babalarının şiddet nöbetlerinden ve istismarından, kaçarken, ellerinden geldiği kadar kendi başlarının çaresine baktıklarını"[16] ortaya koymuştu.

Fahişelerin büyük bir oranı kendi ailelerindeki erkeklerden cinsel istismar gördüklerini anlatmış; çoğu, ana babalarından nefret ettiklerini söylemişti ve yetişkinlerin onları kontrol etmek, ya da disiplin altına almak girişimlerine karşı açıkça bir isyan içindeydiler. Çoğu genç kadın, doğru dürüst bir iş bulmak için evden ayrılmış, ama önerilen inanılmaz ücretlerle geçinmelerinin olanaksız olduğunu görmüşlerdi. Örneğin 1850'lerde ABD'deki çalışan kadınların dörtte biri eve haftada en fazla bir dolar götürüyordu. Willaim Sanger bile şöyle demişti: "Ne kadar ince hesaplar yaparsa yapsın, hiçbir ekonomist bir kadının günde on dört sentle ev, yiyecek ve giyecek sağlayabileceğini iddia edemez."

Gerçekten de, bu dönemde işçi sınıfı kadınlarının yoksulluğu inanılır gibi değildir. Araştırmacı gazeteciliğin öncülerinden Henry Mayhew 1849'da "koyu Londra'nın" derinliklerini araştırıp yoksul dikişçi kızların yaşamlarını anlatırken şunları yazmıştır: "Çok yoksulluk gördüm ama, dikişçi kadınların ne kadar yoğun bir yoksunluk içinde yaşadıkları hakkında hiçbir fikrim yoktu." Görüştüğü bir dikişçi sabahın beşinden gece yarısına dek gömleklerin ön parçalarını dikiyor; ama yine de kendini ve çocuğunu geçindirecek kadar para kazanamadığından, ek iş olarak da fahişelik yapıyordu. Ucuz terzilere dikiş diken bir başka kadın da haftada tam üç şilin kazanıyor ve gereken mumları satın aldıktan sonra yiyecek almaya para kalmıyordu. Mayhew'a bu işteki diğer genç bekâr kadınlardan söz etmişti: "Fiyatlar onları yaşatmaya yetmediğinden, sonuçta geçinmek için sokaklara düşüyorlar."

Mayhew'un iş arkadaşı Bracebridge Hemyng "fuhuş ordusuna kadın veren" meslekleri sıralamıştır. Bunlar arasında hizmetçiler, ucuz dikişçiler, nakışçılar, ayakkabı bağlayıcıları, çamaşırcılar, 'baleci kızlar' ve tezgâhtarlar vardı.[17] Batı Avrupa ile ABD'nin her yerinde durum aynıydı; kadınların çalıştığı hemen her sektörde emeklerinin düşük değeri, onları kaçınılmaz olarak bir erkeğe bağımlı yaşamaya, ya da fuhuşa itiyordu.

Cora Pearl (asıl ismi Emma Crouch) Fransa'nın en ünlü fahişelerinden biriydi.

'Tekmelenmek istemiyorum'

Öte yandan, 19. yüzyılda kadınların bu kadar büyük oranlarda fuhuşa yönelmelerinin nedeni yalnızca olumsuz bir seçimdi, ya da aldıkları yetersiz ücretleri desteklemek amacını taşıyordu. Bunu genelde kendilerinden çalışmalarının beklendiği koşullara başkaldırmak için yapıyorlardı. Sanayi devriminin doruk noktasında fabrikalar on iki-on dört saatlik mesailerin yanı sıra berbat çalışma koşullarıyla tanınıyor, yüzyılın son dönemlerinde bile işgünü on saat kadar sürebiliyordu. Bu arada gürültü, aşırı kalabalık, hava kirliliği ve havalandırmanın yetersizliği fabrika ortamını kadınlar için çekilmez hale getiriyordu. Tarihçi Ruth Rosen genç bir fabrika işçisinin sözlerini aktarır: "Yataktan kalkıp işe, işten yatağa gidiyorduk... Ve bazen kısa bir süre için evde oturduğumuzda o kadar yorgun oluyorduk ki, konuşamıyorduk... Buna rağmen, sanki bizim için hayatta yataktan ve makinelerden başka bir şey yokmuş gibi, ölü mevsimde başımızın çaresine bakabilecek kadar para kazanamıyorduk."

İşçi sınıfının kadınları ev hizmetlerinde de aşağılanıp insanlıktan uzaklaştırılıyorlardı. Hizmetçilik ve garsonluk yapmış bir fahişe durumu şöyle özetliyordu: "Birinin mutfak kölesi olmaktansa, hızlı yaşar ve genç ölürüm. Lokanta işi yeterince kötü ama hiç kimsenin mutfağında köpeği olmayacağım." Bir diğer fahişe de tıpatıp aynı benzetmeyi kullanarak araştırmacılara şöyle demişti: "Hanımların hizmetçi tutacak para-

ları olduğunda, eve tekmeleyecekleri bir köpek aldıklarını sanıyorlar. Bense tekmelenmek istemiyorum."[18]

"Dalavereci Sal" olarak tanınan bir fahişe dik başlılıkla, Bracebridge Hemyng'e seks sektöründe çalışma kararını şöyle açıklıyordu:

"Birmingham'da hizmetçiydim. Yaşamak için köle gibi çalışmaktan ve üstelik de kötü bir hayat sürmekten bıktım. Yılda beş pound'a açlıktan ölmeye razıydım. Bir süre sonra Coventry'ye gittim... ve orada konuşlanan askerlerle iş tuttum. Çok geçmeden onlardan da bıktım. Askerler... gezinmek için filan iyidir ama para vermezler; çünkü onların da parası yoktur. Böylece kendi kendime dedim ki, Londra'ya gideceğim ve öyle yaptım. Burada kendime geldim."[19]

Fahişeler genelde "günaha" yönelme nedenleri konusunda açık konuşuyorlardı. Genelevlerde çalışanlar bile evin sıkı çalışma koşullarını düzgün bir işe yeğ tutuyordu: "Evde dinlenebiliyorum ve geceleri geç saatlere kadar dışarıda kalmıyorum... Sabahları erken kalkmak zorunda kalmıyorum. Güzel bir oda ve iyi bir yemek veriliyor, sağlığıma dikkat edebiliyorum."[20]

Araştırmacıların görüştüğü bütün kadınlar, fuhuşun "namuslu" (son derece yanlış bir tanımlama) işlere kesinlikle tercih edileceğini söylediler. Gerçekten de, ücretler ve koşullar konusunda iki sektör arasında öyle büyük fark vardı ki, işçi sınıfından çoğu kadın için araştırmacılardan sürekli duydukları "Neden bu işi yapıyorsun?" yerine, "Neden bu işi yapmıyorsun" sorusu daha yerinde olurdu.

İşçi kızların 'iffeti'

Fuhuş aynı zamanda sosyal statüko baskısına karşı bilinçli bir başkaldırıyı da temsil ediyordu. Sınıfları ve cinsiyetleri nedeniyle sınıf atlama olanakları bulunmayan çoğu kadın, kendilerini sonu olmayan işlerden ve umutsuz durumlardan kurtarmak için seks ticaretine yöneliyorlardı. New York'ta fahişeler arasında yapılan bir araştırma genelde bu işe girenlerin en çok ücret alan gruplardan, yani 'tiyatro çalışanları, ofis çalışanları, telefon santral memureleri, daktilocular ve stenograflar[21] arasından çıktığını göstermiştir. Bunlar, fuhuşu yetersiz ücretlerine katkıda bulunma aracı olarak gören hırslı ve nispeten nitelikli kadınlardı. 20. yüzyılın başlarında Chicago'da fahişeler, Ahlak Suçları Komisyonu araştırmacılarına parayı "yoksulluk" nedeniyle değil, yeni moda giysiler, parfümler ve diğer lüks malları almak için istediklerini söylemişlerdi. İşçi sınıfından kadınlar olarak, kendilerinden beklendiği gibi partal elbiseler içinde gezmek istemiyor; "hanımefendiler gibi görünmek" istiyorlardı.

Orta sınıftan gözlemciler bu yaklaşımın üstüne balıklama atlayıp fahişelerin "giyim kuşam merakını", "aşırı kibirini" ve benzer huylarını eleştirdiler. Aşağı sınıftan bu yaratıklar açıkça hadlerini bilmiyorlardı. Aslında, çoğu fahişe için "iyi" giyinmek daha yüksek sosyal sınıftan koca bulmanın bir yoluydu. Bir kadın şöyle diyordu: "Erkekler eş bulmak için çamaşırhanelere bakmıyorlar."[22] Çalışan bir kız ya da kadın seks sektörüne girmek istediğinde, kendi kültürü önüne bir takım engeller çıkartıyordu. 19. yüzyılda çalışan sınıfların yaşam koşulları bütün ailelerin tek odada, genellikle de tek yatakta birlikte yatmalarını gerektiriyor ve iş cinselliğe gelince bilinmedik pek bir şey kalmıyordu. İşçi sınıfının kızları erken yaştan hem seks, hem de satışı konusunda bilgi sahibi oluyorlardı, çünkü bütün işçi mahallelerinde fahişeler vardı ve hatta genelde bunlar kızların kendi anneleriydi. l858'de ismi bilinmeyen bir fahişenin *The Times*'a gönderdiği bu mektuptan anlaşılacağı gibi, "iffet" çok yabancı bir kavramdı:

"On üç yaşında sağlıklı bir kızdım. Kendi yaşımdan oğlanlarla gezmiştim... Seksin gizemleri hakkında çok şey görmüş ve duymuştum... Bir süre güçlü bir merakla doğal arzunun sınırlarında flört ettim ve özel bir sevgi beslemeden kaybettim... Neyi? İffetimi değil tabii, o hiç varolmamıştı ki... Tekrarlıyorum: asla sahip olmadığım bir şeyi; iffetimi, hiç kaybetmedim."[23]

Yeniyetme fahişeler üzerinde yapılan bir araştırma, "kızların çoğunun çocukluklarından beri sokakta yaşadıklarını, sarhoş ana babalarının şiddet nöbetlerinden ve istismarından kaçarken, ellerinden geldiği kadar kendi başlarının çaresine baktıklarını" ortaya koymuştu.

Orta sınıfın ahlak kandırmacasından, ya da cinsellikleri üstündeki diğer kısıtlamalardan etkilenmeyen İngiliz işçi kızları, bekâretlerini ergenlik çağlarında ve genelde kendi yaşlarından, kendi sınıflarından oğlanlara veriyorlardı. Bu düzen ABD'de de böyleydi. 20. yüzyılın başında buradaki genç bekâr işçi kızları, orta sınıf ahlak kavramının hiç bulunmadığı bir keyif kültürünü paylaşıyorlardı. Çoğu için yasal işlerin sıkıcılığı dinlenceye karşı büyük bir özlem yaratıyor; cinsellik de hem boş zamanlarının zevkini sürme hem de bunun karşılığında para alma fırsatını sunuyordu. New York'ta genç işçiler orta sınıfı şaşkınlığa sürükleyen bir rahatlık ve laubalilikle sinemalarda, ucuz tiyatrolarda, eğlence parklarında, barlarda ve dans salonlarında bir araya geliyorlardı. Buralarda genç işçilerin eğlencesine tanık olan biri, "Genç çiftlerin çoğu kucaklaşıp öpüşüyordu" diye yakınıyordu. "Başka başka masalarda oturan kadın ve erkekler kaynaşıyorlardı... Hep birlikte şarkılar söylüyor, odanın çevresinde koşuşturuyor ve bir çılgınlar güruhu gibi davranıyorlardı."[24]

Henri de Toulouse Lautrec'nin "Rue des Moulines'deki Salon" adlı tablosu, 1894.

Bir fahişe araştırmacılara şöyle demişti: "Hanımların hizmetçi tutacak paraları olduğunda, eve tekmeleyecekleri bir köpek aldıklarını sanıyorlar. Bense tekmelenmek istemiyorum."

O dönemin sevilen dansları da utanmazca seks yüklüydü. Pivoting "havaya fiziksel bir heyecan yükleyen vahşi, dönen bir danstı"; tough dances ise "yavaş bir salınımdan ya da kalçalarla omuzların sallanmasından" özellikle "bedenin kalça bölgesindeki çalkalanmalarla" ortaya çıkan "gürültülü hayvansal taklitlere" kadar değişiyordu. Genç kadınlar fahişeler gibi gösterişli giysiler giyiyorlardı. Burada, "Eğer herhangi bir izlenim bırakmak istiyorsan, bir stilin olmalı" ilkesi geçerliydi. Erkekler bir kadının ücretinin karşılayamayacağı eğlenceleri "ikram" ediyor, karşılığında hafif flörtten cinsel ilişkiye kadar değişen cinsel ödüller alıyorlardı. Fabrika ve atölye işçisi kızlar için bu iyi çalışan bir sistemdi ve sert çalışma yaşamlarına panzehir gibi geliyordu. Bu kızlar, fuhuşa çok yakın olan ve orta sınıftan gözlemcilerin fuhuş olarak niteledikleri bu rahat cinsel alışverişler konusunda hiç de saflık taslamıyorlardı.[25]

İşçi sınıfı kültürünün bu yönü endüstrileşen dünyanın her yerinde aynıydı. Kalabalık kentlerdeki barlarda, kahvehanelerde, publarda, salonlarda, müzikhollerde ve dans salonlarında, ailelerinin ve arkadaşlarının cinsel yaşamlarıyla içli dışlı büyüyen işçi kızlar oldukça erken yaşta kendi cinsel yaşamlarına başlıyor, bazı "ikramlar" karşılığı belli şeylere izin veriyor, ya da fuhuşa dalıyorlardı. Orta sınıfların kendi genç kadınlarına yerleştirmekle uğraştıkları utanç ve suçluluk güdüleri bunlarda hiç yoktu. İşçi kızları seks ticaretinden alıkoyacak bu ahlaksal engellemeler çoğu zaman kültürlerinde bulunmuyordu.

O halde, ortaya çıkmaya başlayan genel fuhuş tablosu, dönemin doktorları, bilim adamları ve yazarları tarafından öne sürülenden çok farklıdır. 19. yüzyılda normal fahişe ergenlik dönemi civarında cinsellikle tanıştıktan ve kendi yaşından, kendi sınıfından eşlerle rahat ilişkilere girdikten sonra, yirmi yaşına doğru daha yüksek ücret, daha rahat koşullar elde etmek ve kadınlara açık işlerden uzaklaşmak amacıyla seks sektörüne yönelen işçi sınıfından kadınlardı. Bu bağlamda bakıldığında, fuhuşun ezici bir yoksulluk ve fırsatsızlık karşısında, o dönemde çoğu kadın için bilinçli ve olumlu bir tercih olduğu görülmektedir. Fahişelerin büyük çoğunluğu, kıt akıllılıkla aşağılanma kurbanları olmaktan öte, en azından, kendilerini geliştirmeyi umabilecekleri bir işe girip orta sınıftan yargıçların asla görmeyecekleri yaşam koşulların-

dan kurtulmak amacıyla akıllarını kullanarak bu sektöre atılıyorlardı. Bu doğrultuda, onları eleştirenlerin tiksindikleri cinsel kültürleri de kendilerine yardımcı oluyordu.

Fuhuş işine giren çoğu kadının kariyerleri çok kısaydı. Yirmi yaşına doğru bu işe başlayan fahişeler yirmili yaşlarının başlarına ya da ortalarına kadar çalışıp, o noktadan sonra yeniden aslında hiç ayrı kalmadıkları toplumun arasına karışıyorlardı. Hem Parent-Duchâtelet, hem de Acton, eski fahişelerin kendi toplumlarıyla yeniden bütünleşmesine dikkat çekmiş ve hakkını vermek gerekirse, özellikle Acton, fahişelerin "sefahat" ve hastalıktan erken yaşta öldükleri masalını yadsımak için çok çaba harcamıştır. Aslında, onun kendi araştırmalarına göre, fahişelerin başkalarına oranla ulaştıkları refah düzeyi, diğer çalışan kadınlardan daha sağlıklı olmalarına izin veriyor ve alkolizm, delilik, intihar, ya da "hayatın düzensiz akışından kaynaklanan risklere"[26] kurban olma olasılıklarını azaltıyordu.

Sektörde sağlık açısından en büyük tehlike olan cinsel ilişkiyle bulaşan hastalıklar konusunda fahişeler özellikle uyanık ve sorumlu davranıyorlardı. Fransız genelevlerinde madam ya da görevli müşteriyi yatak odasına girmeden muayene eder; başka yerlerde bu muayeneyi fahişenin kendisi yapardı. Müşteriler genelde buna içerlerlerdi. New Orleans'ta bir genelevin densiz bir müşterisi şöyle yazmıştı: "Kadın yaklaştı ve cinsel organımı tutup bende belsoğukluğu olup olmadığına baktı. Bu işlemi daha önce ve sonra yaptığı her şeyde olduğundan daha büyük bir bilgi ve beceriyle yaptı."[27] Fahişelerin bu alandaki bilgi ve becerileri cinsel ilişkiyle bulaşan hastalıkların oranının nispeten düşük olmasına neden oluyordu ancak bu da, halkın "hastalıklı sürtüklere" karşı duyduğu paranoyayı yatıştırmaya yetmedi.

İşçi sınıfının yaramaz kadınları

Seks ticaretinin orta sınıfları huzursuz edip sinirlendiren bir başka yönü de, her zaman olduğu gibi, işin ekonomisiydi. Genelde bir fahişe tek bir gün içinde, çoğu zaman tek bir "iş yaparak" diğer çalışan kadınların bir haftada kazandıkları parayı alıyordu. Londralı eski bahisçilerden "Walter", yüzyılın ortalarında fahişelere hizmetleri karşılığı ne kadar ödediğini not etmiştir. Bu ücretler "sokaktaki herhangi bir kadını satın alabilecek" bir altından, "oldukça hoş" kızlara ödenen beş-on şiline kadar değişir. En ucuz fahişe bile tek bir işte, ucuz terzi yamaklarının bir haftalık ücretini kazanıyordu. Sabit masraflarının da pek yüksek olması gerekmiyordu. En büyük yatırım kalemi olan giyim kuşam konusunda güzel bir elbise 5-10 pound ederken, haftada en fazla bir pounda Londra'nın göbeğinde, "Pall Mall civarında güzel döşenmiş iki oda" tutabiliyordu.[28] Böylelikle bir fahişe yalnızca yaşam standardını yoksulluk çizgisinin üstüne çıkartmakla kalmayıp, nispeten refaha da erişebiliyordu. Bir kadın Bracebridge Hemyng'e şöyle demişti: "Rahat yaşamaya yetecek kadar kazanıyorum ama ben müsrif biriyim ve yemeye içmeye çok para harcıyorum... Bazen en pahalı şeyleri alıyorum ve elimden geldiği kadar lüks içinde yaşıyoru."[29] İşçi sınıfında doğmuş bir kadın için bu bolluk kişisel bir evrimden başka bir şey değildi.

Sokak fahişeleriyle genelev kadınları genelde benzer ücretler alıyorlardı. Ancak, birinci grup bütün parayı cebine atarken, ikinciler madama komisyon veriyorlardı. Genelev fahişeleri elbiselere, makyaj, berber ve diğer işlere fahiş fiyatlar ödemek zorunda kaldıklarından, genelde en başından eve borçlanıyorlardı. Hal böyleyken bile, evlerde çalışan kadınlar "namuslu" işteki hemcinslerine oranla daha iyi bir yaşam standardına sahiptiler.

Bu dönemde, fuhuşu diğer bütün sektör ve işlerden ayıran benzersiz bir özelliği de özünde kadınların kontrolünde bulunmasıydı. Genelevler, pansiyonlar ve buluşma evleri çoğunlukla kadınlar tarafından işletiliyor ve kendi dünyalarını kendileri kontrol ediyorlardı. Çok sayıda fahişe kendi oda ve dairelerinde bağımsız yaşayıp çalışıyorlardı. Sektörün bu kadın-merkezci yapısı ortak, sessiz, erkek-egemenlikten uzak ve burjuva ahlakını küçümseyen özel bir kültüre yol açıyordu. Bir yandan da, kentli işçi sınıflarının kültüründen soyutlanmıyor; aksine sıkıca bağlı kalıyordu.

Öte yandan, fahişelerin başkaldırıcı kültürünün belki de en belirgin göstergesi giyim kuşamlarıydı: Sokaklarda "her şeyi sergiliyor", bir ölçüde varlıklı hanımefendilerin bilinçli gösterişini taklit edip alaya alıyorlardı. Ancak fahişeler bir yandan başka bir şeyi de sergiliyorlardı: Kendilerinin "iğrenç dil ve tavırlarından" nefret edip, her şeyden de öte, "hizmetçiler"[30] üzerindeki etkilerinden çekinen orta sınıf yorumcuları şaşkına çeviren cinsel ve sosyal bir davranış serbestliği. İşçi

Sanayi devriminin doruk noktasında fabrikalar on iki-on dört saatlik mesailerin yanı sıra berbat çalışma koşullarıyla tanınıyordu.

sınıfının bu yaramaz kadınları yorgun ve sinmiş fabrika işçileri değillerdi; harcayacak paraları vardı ve bunu keyifle harcamayı da biliyorlardı. l868'de East-End'de bir müzikhole giden Acton bu serbestlikten çok rahatsız olmuştu:

"İlk aklıma gelen, bu birlikteliklere ve günahkâr, hafifmeşrep hemcinslerinin neşeyle gösteriş yapıp... erkeklerin bütün ilgisini hoş karşılamalarına, bolca içki içip en iyi yerlerde oturmalarına, kendi durumlarının çok çok üstünde giyinmelerine, harcayacak bolca para bulup kendilerini hiçbir eğlenceden yoksun bırakmamalarına, hiçbir aile bağı ya da çocuk yükü taşımamalarına alışmanın evli kadınlar üzerinde bırakacağı etki oldu."[31]

Viktorya döneminde, harika vakit geçiren kadınlar mı? Bu gerçekten olacak iş değildi!

Fahişe dayanışması

Fahişelerin kültürünün gözlemcilerin istemeyerek de olsa dikkatini çeken bir diğer özelliği de birbirlerine karşı gösterdikleri dayanışmaydı. İngiliz reformcular "bu zavallı kızların birbirlerine gösterdikleri ilgi ve yakınlık ile herhangi bir sorun karşısında birbirlerine yardım etme kaygılarına"[32] değinmişlerdir. Fransa'da bir fahişe öldüğünde, diğer fahişeler yas giysileri içinde kalabalık halde gelir ve mezarlığa kadar cenazeye eşlik ederlerdi.[33] Bir Amerikan fahişesinin otobiyografisinde de benzer pek çok küçük, ama anlamlı iyilikler anlatılmaktadır: "Kadının birinin çocuğunu kreşe vermeye parası yetmezse diğer kadınlar hemen yardıma koşuyorlardı. Bir fahişe hamile kalıp da bebeğini kaybederse kadınlar sanki 'birer öz abla ve anne şefkatiyle' onun çevresini sarıyorlardı."[34]

Bu biçimde dayanışmaya önem veren bir kültür çerçevesinde, fahişeler sık sık kendi aralarında yakın ilişkiler kuruyor; bu ilişkiler cinsellik ağırlıklı olsun olmasın, kaçınılmaz olarak dehşet içinde "lezbiyenlik" olarak nitelendiriliyordu. Parent-Duchâtelet kendisini pek kaygılandıran bu "sorunu" çözmek için genelevlerin her kadına ayrı bir yatak vermesi gerektiğini öne sürüyordu! Öte yandan, fuhuş sektöründeki kadınların nispeten sahip olduğu özgürlüğe ek olarak, (çoğu saygıdeğer görünüşlü) erkek müşterilerin talep ettikleri garip hizmetler, cinsel davranışlarda kurumsallaşmış normları geçersiz kılıyordu. Bir yandan fahişelerin ilişkilerini kontrol etmenin olanaksız olması; bir yandan da genelev madamlarının lezbiyen gösteriler sahneleyerek hatırı sayılır oranda lezbiyen fuhuşu etkin biçimde desteklemeleri nedeniyle, Parent'in önerilerine kulak asan olmadı. Yüzyılın sonunda Paris'te gelişen bir lezbiyen kültürü vardı ve bu kültürün cinsel kanun kaçakları zorunlu olarak fuhuş sektörü aracılığıyla birbirlerine yaklaştılar. Paris fuhuş sektöründe Havelock Ellis'in belirttiği gibi, "lezbiyenlik son derece yaygın, hatta, neredeyse normal bile denebilirdi".[35]

Fahişelerin başkaldırıcı kültürünün belki de en belirgin göstergesi giyim kuşamlarıydı: Sokaklarda "her şeyi sergiliyor", bir ölçüde varlıklı hanımefendilerin bilinçli gösterişini taklit edip alaya alıyorlardı.

Pezevenkler

Fahişelerle ilgili olarak, yabancıların her zaman bolca yorum yaptığı bir konu da pezevenkle olan ilişkileridir. Bu sözcük aslında özellikle fuhuş sektöründe çalışan, ya da işsiz, bir fahişeyle ilişkisi olan her erkek için kullanıldığından, biraz yanıltıcı olmaktadır. 19. yüzyılda profesyonel pezevenklik henüz yeni başlıyordu. İngiltere'de hemen hemen hiç görülmezken, başka yerlerde de ufak ufak başlıyordu. Fransa'da sistem simsarlığı destekliyordu, ama böyleyken bile, kadınların büyük çoğunluğu hem erkeklerden, hem de devletten bağımsız çalışmayı sürdürüyorlardı. Öte yandan, her zamanki gibi gözlemciler yalnızca görmek istediklerini görüyorlardı ve özellikle yüzyılın sonlarına doğru reformcularla fuhuş-karşıtı hareket, pezevenklik konusunu dillerine doladılar. Bunun sonucunda, kendi içindeki, hepsi de fuhuş sektörünün kazancından pay alan polis, politikacılar, mal sahipleri, doktorlar ve görünüşte saygıdeğer diğer erkekler toplumun dikkatinden kaçtı.

Bütün bunların amacı küçük pezevenklerin varlığını yadsımak değil, tam aksine, bu erkeklerin konumlarını belirlemekti. Bunlar genelde fahişeleriyle aynı sosyal kökenden geliyor ve bu nedenle, aynı yoksullukla fırsat eşitsizliği sorunlarını yaşıyorlardı. Öte yandan, erkek-egemenliğin az da olsa kendilerine sağladığı gücü, kadınlarının cinsel emeklerini sömürmekte kullanıyorlardı. Yoksul bir çevreden gelen bir adamın sınıf atlamasını, ya da en azından daha iyi bir yaşam standardı edinmesini sağlayacak birkaç yoldan biri pezevenklikti. Fahişenin açısından bakıldığında bu, onun bir erkekle ilişkiye girmesini tehlikeli hale getiriyordu; çünkü kadının her zaman bu biçimde kullanılması olasılığı vardı. Bazı fahişeler bu durumu bir aşk ilişkisinin bedeli olarak kabullenebiliyorlardı. Ne de olsa, fuhuş sektöründe yaşam onlara en azından sevginin her türünün

bir bedeli olduğunu öğretmişti. Aşkı paraya çeviren hayatta kalma gereksinmesi ise bütün sevgiyi kemirip tüketebildiğinden; pezevenkler genelde ihmalci, sömürücü ve saldırgan oluyorlardı. Fahişe, ilişkisinin bedelini hem parasal hem de duygusal ve fiziksel olarak ödeyebiliyordu.

Öte yandan, kocaların da herhangi bir pezevenk kadar zalim ve sömürücü olabileceklerini unutmamak gerekir. Kadına dayak, toplumun bütün katmanlarında hem yasal, hem de yaygındı. Bu nedenle, pezevenklerden fahişelere yönelik şiddet de, evlilik içinde kadına yönelik şiddeti özel bir sorun olarak görmeyen erkek egemen bir toplum bağlamında görülebilir.

Saldırgan bir pezevenk genelde fahişenin kaygılandığı konular arasında en alt sıradaydı. Öte yandan, her fahişe bir müşterinin saldırısına uğrama ve hatta öldürülme olasılığından çekiniyordu. Fahişe damgası, fahişelerin güvenliğinin ve korunmasının polisin gündeminde pek önemli bir yer tutmamasına neden olmuştu. Fahişe katillerinden pek azı yakalanmıştı. 1821'de 'la Belle Normande' olarak tanınan bir fahişeyi öldürmek suçuyla tutuklanan bir adamın sözleri, bizlere o zaman ve günümüzde birbirine paralel süren tehlikelerin ürpertici içyüzünü sergilemektedir.

"Beni öpüp iyi geceler diledi. Uyumak istemiyordum ama öte yandan, yorgundum. Kafamda bu fikir yer etmişti. Gözlerimi açtım ve onun derin derin uyuduğunu görünce kalktım. Budama bıçağımı alarak vuracaktım. Benim hareketimden mi uyandı bilmiyorum, ama tam bıçağı indirecekken dönüp elini uzattı. Ucu ucuna kendimi yatağa attım, başımı yastığa koydum. Birkaç saniye sonra boğazını kestim. Kıpırdadı ve bağırmak istedi. Ona bir daha vurdum. Sonra, her iki elini de yakalayarak yeniden yatağa tırmandım ve ellerini bir mendille bağladım. Bu işlem sırasında dizlerini karnına doğru ittim ve o bu durumda öldü. Son nefesini verdikten sonra kalktım. Odasını aradım. Her şey bittiğinde, leğende kalan suyu kullanarak ellerimdeki ve gömleğimdeki kanı yıkadım. Sonra, güneşin doğmasını beklemeden çıktım. O sabah aldığım eşyadan birkaçını sattım. Daha sonra Vaugirard'a dönüp budama bıçağımı biledim. O gün pazardı, biliyorsunuz. Günün geri kalanını içki içip dans ederek geçirdim. Pazartesi yine öyle yaptım."[36]

Her gece erkek cinselliğine bütün görkemiyle tanık olan, erkeklerle hem işlerinde, hem de aşklarında hem yaşamlarını, hem de bedenlerini tehlikeye atan fahişelerin kendi yaradılışlarının eşcinsel yönünü keşfetmiş olmalarına şaşırmamak gerekir. En azından kendi kültürleri bu eşcinselliğin huzur ve güvenlik içinde gelişmesine olanak tanıyordu.

Toplumun posası kim?

Toplumun cinsel yaşamı hakkındaki bilgi ve deneyimleri, fahişelere yaygın ahlak anlayışının nasıl bir aldatmaca olduğunu göstermişti. Sonuç olarak, bu ahlaka karşı ancak nefret besleyebiliyorlardı. Amerikalı fahişeler "dışardaki" kendini beğenmiş, "saygın" erkekleri "rüşvet alan, namussuzluk yapan, yalan söyleyen, yüksek mevkilerde yolsuzluk yapan ve vergi verenleri dolandıran" kişiler olarak görüyorlardı.[37] Toplum hakkındaki bu görüş özünde doğruydu: Fahişeler, örneğin, politikacılarla işadamlarının o pek övülen saygınlıklarının aslında bir maske olduğunu, arkasında rüşvet ve çifte standart gerçeklerinin yattığını biliyorlardı.

1858 yılında *The Times*'a yazan isimsiz bir fahişe de mektubuna öfkeyle şöyle son veriyordu:

"Sözüm ona büyüklerimizin de-

Fahişelerin kültürünün gözlemcilerin istemeyerek de olsa dikkatini çeken bir özelliği de birbirlerine karşı gösterdikleri dayanışmaydı.

yişiyle, bizler toplumun posalarıyız. Toplumun neden bizim gibi posaları oluyor ki? Siz, Günahların Engellenmesi Birliğinde küfredenler, siz, kendi deyiminizle dindarlar, ahlaklılar, saygın kişiler, kendinizle posalar arasında kendi kazdığınız o büyük uçurumun düzgün ve hoş tarafında durup da neden onu doldurmuyor, ya da araya köprü yapmıyorsunuz... Neden orada durmuş sahte yüzlerinizle ahlak hakkında konuşuyorsunuz? Ahlak dediğiniz nedir ki?"[38]

İşçi sınıfının asi kadınları

Fahişelerin kendi işçi sınıflarıyla olan ilişkileri daha sevecendi: Bu, onların kendi ortamlarıydı ve fuhuş sektörü (yasaların ayırmadığı hallerde) diğer çalışan kesimin yaşamlarından ve kültürlerinden kopuk değildi. Fahişeler işçi sınıfı mahallelerinde oturup çalışıyor, orta sınıftan müşterilere olduğu kadar

işçi sınıfından müşterilere de hizmet veriyor ve böylelikle çevrelerindeki insanlarla hem komşuluk, hem de ticaret ilişkileri içinde bulunuyorlardı. 1860'lardan başlayarak, İngiltere'de fuhuşu düzene koyma girişimleri çerçevesinde işçi sınıfından fahişe olmayan çoğu kadın, fahişelere destek olmak için harekete geçtiler. Bu iki grup kadın arasında karşılıklı yapılan küçük iyilikler, fuhuş işçileri arasındaki dayanışmanın, bir bütün olarak işçi sınıfı içindeki moral destek geleneğinin bir uzantısı olduğunu gösterdi. İşçi sınıfı içinde -özellikle de kiliseye devam eden kadınlar arasından- fahişelere düşman bir kesim olsa da, sonuçta fahişeleri kendi sınıflarından insanlardan ayırmak, ancak düzenleme ve baskı gibi, devlet güdümündeki müdahale girişimleri sayesinde gerçekleşti.

İşin özünde, fahişeler işçi sınıfının diğer kadınlarından farklı değillerdi. Eğer herhangi bir farkları var idiyse, bu da fahişelerin büyük olasılıkla genç, bekâr ve hepsinden öte, bağımsız düşünceli olmalarından kaynaklanıyordu. Viktorya dönemindeki seks ticaretinin tarihçilerinden Judith Walkowitz 19. yüzyıl fahişelerini "kendi sınıflarından beklenen boyun eğme ve kaderci tevekküle dayanamayan genç kadınlar" olarak tanımlar ve şöyle ekler: "Bağımsız ve saldırgan davranışlarıyla dikkat çekiyorlardı... (bu da) onların işçi sınıfından çoğu çağdaşlarına göre, kendilerini kabul ettirmeye daha eğilimli bir grup olduklarını göstermektedir."[39]

Fahişeyi işçi sınıfından asi bir kadın olarak gösterme kavramı orta sınıf toplumu için gerçek bir tehdit oluşturuyordu. Bu da bütün doktorların, gözlemcilerin, araştırmacı ve reformcuların bireysel farklılıkları ne olursa olsun, fuhuşu kötülemekte ve fahişelerin insan haklarını (hatta bazı örneklerde insan olduklarını bile) reddetmekte neden bu kadar inat ettiklerini açıklamaktadır. Bugün olduğu gibi o zaman da fahişe gerçeği, ahlakçıları rahatsız ediyordu; onlar kendi kuram ve hayallerini tercih ediyorlardı.

Viktorya dönemindeki seks ticaretinin tarihçilerinden Judith Walkowitz 19. yüzyıl fahişelerini "kendi sınıflarından beklenen boyun eğme ve kaderci tevekküle dayanamayan genç kadınlar" olarak tanımlar.

Sektörü terk ettikten sonra…

Fuhuş sektörünü terk ettikten sonra fahişelere ne oluyordu? Garip bir biçimde, çalışan fahişelerin yaşamlarına burun sokmakla bu kadar uğraşan erkekler, işi bırakır bırakmaz onlara olan ilgilerini de yitiriyorlardı. Korkunç, insanı kemiren bir hastalıktan (Zola usulü) zamansız ölen beylik fahişe masallarına dokunmamayı yeğlediler. Eldeki kayıtlardan fahişelerin meslek hayatlarının genelde kısa olduğunu ve yirmili yaşlarının başlarında -başka çalışan kadınların erkeklerle evlenip durulduklari bir yaşta- onların da genelde bir sevgiliyle evlenmek, ya da birlikte yaşamak için fuhuş sektörünü bıraktıklarını görüyoruz. William Acton fahişelerin "soylulardan ahırdakilere"[40] her türden erkekle evlendiklerini yazmıştır. Çoğu fahişenin meslek yaşamları boyunca iyi evlilikler yaptığı; bazılarının eski müşterileriyle, bazılarının da bir tüccar ya da işadamı için iyi bir kısmet olacak kadar para biriktirip evlendikleri bilinmektedir. Eski bir fahişenin Bracebridge Hemyng'e söylediği gibi, "Biz çoğu zaman evleniriz. Hem neden evlenmeyelim ki; güzeliz, iyi giyiniyoruz, konuşabiliyoruz ve genç erkeklerin hem duygularına, hem de duyularına hitap edebiliyoruz."[41]

Viktorya dönemi günlük yazarı A. J. Munby hizmetçiyken sonradan fahişe olan Sarah Tanner'ın ilginç öyküsünü anlatır. Munby, Sarah'yla ilk kez 1855'te, Londra'nın gözde West End'indeki Regent Street'te tanışmıştır: "Hizmetçilikten bıkmıştı" der ve ekler:

"Yaşamı tanıyıp bağımsız olmak istiyordu. Bu nedenle, kendi isteğiyle ve kandırılmadan fahişe olmuştu. Bunda bir kötülük görmüyordu. Bu işten çok zevk alıyordu, kendini yetiştireceğini ve belki de kârlı olaca-

ğını düşünüyordu. Bunu bir meslek olarak benimsemişti... Beyefendilere uygun bir arkadaş olabilmek için kitaplar okuyordu, yazı yazmak ve başka beceriler edinmek için ders alıyordu."

Munsby onun izini kaybettikten sonra 30 Temmuz 1859'da tesadüfen yine karşılaştılar. Bu toplantıyı günlüğünde anlattı. Sarah'ya hâlâ sokaklarda mı olduğunu sorduğunda, kız şöyle yanıt verdi: "Oh, hayır. Ama üç yıl sokaklarda çalıştım, para biriktirdim... Sonra bırakmaya karar verip biriktirdiklerimle bir kahvehane aldım: Waterloo Bridge'in oradaki Hampshire Coffe House."

Munsby Sarah'nın bu yeni "dingin yararlılık ve erdemli rahatlık"[42] durumuna şaşırıp pek etkilendi. Gerçekten de, kızın girişimciliği ve kendi kendine yetmesi Viktorya dönemindeki başının çaresine bakma idealine o kadar yakındı ki, elinde olmadan genç kadına hayranlık duydu.

Sarah Tanner mesleğini bilinçli olarak dünyada yükselmek için kullanan, onun sağladığı öz kaynakları kendini eğitmek ve sermaye biriktirmek için kullanıp kazanç sağlayan tipte bir fahişeydi. Başka çoğu kadın da ya küçük işlere girerek, ya da orta sınıftan erkeklerle evlenerek aynı şeyi yaptılar. Ancak bütün fahişelerin böyle amaçları yoktu: İşçi sınıfından çoğu kız için fuhuş sektörü ekonomik açıdan ayakta kalıp bağımsız olmanın bir yoluydu ve sınıf atlamayı özellikle hedef almıyorlardı. İşçi sınıfından diğer kadınlar gibi, çoğu yirmili yaşlarının ortalarında evlenip durulduldular. Başkaları madam olarak işi sürdürdüler; ufak bir azınlık ise ileri yaşlara kadar fahişelik yapmaya devam edip, yaşlandıkça kazanç güçlerini yitirdiler. Kuşkusuz aralarında hastalıktan, ya da erkeklerin şiddetinden ölen de oldu ama bunlar azınlıktaydılar. Fahişeler çoğu zaman, özellikle işçi sınıfından "namuslu" hemcinslerine oranla daha iyi yaşadılar. Bu arada, sözüm ona "büyükleri" ikiyüzlülüklerini bırakmak, ya da kendileriyle toplumun "posaları" arasındaki "geniş uçurumu" aşmak için hiçbir iyi niyet belirtisi göstermediler.

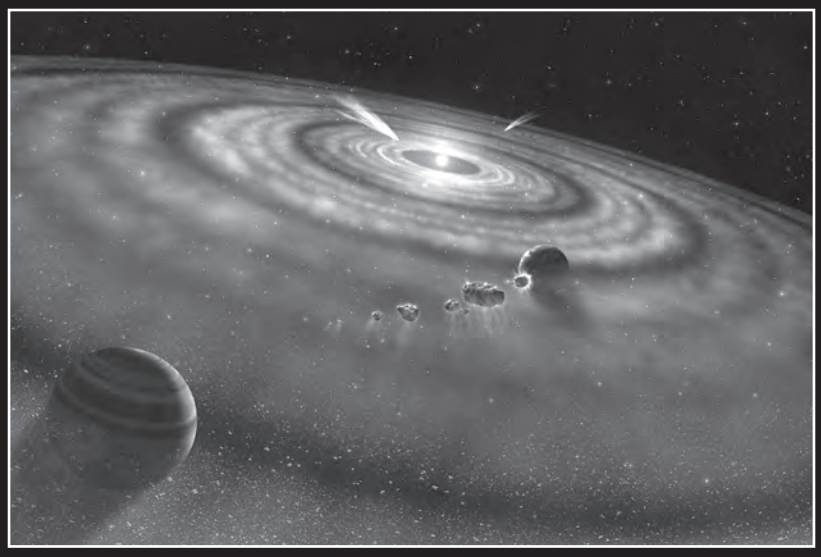
DİPNOTLAR

1) Rosen, Ruth, The Lost Sisterhood, Prostitution in America 1900-18, Baltimore 1982, s.5.
2) Adler, Laure, La Vie quotidienne dans les maisons closes 1830-1930, Paris 1990, s.15.
3) Harrison, Fraser, The Dark Angel: Aspects of Victorian Sexuality, Londra, 1977, s 244.
4) Corbin, Alain, Les Les Filles de noce, Miseré sexuelle et prostitution, Paris 1978, s.19-20.
5) Harrison, Fraser, The Dark Angel: Aspects of Victorian Sexuality, Londra, 1977, s.228.
6) age, s.246.
7) 1892'de yaşamış Fransız yazarı, Adler, Laure, La Vie quotidienne dans les maisons closes 1830-1930, Paris 1990, s.100. Harsin, Jill, Policing Prostitution in 19th Century Paris, Princeton 1985, s.304.
8) Harsin, Jill, Policing Prostitution in 19th Century Paris, Princeton 1985, s.304.
9) Zola, Emile, Nana, Paris 1880, Harmondsworth 1972, s.12-13.
10) age, s.470.
11) Henriques, Prostitution and Society, cilt: 3, s.185-6.
12) Adler, Laure, La Vie quotidienne dans les maisons closes 1830-1930, Paris 1990, s.101-2.
13) Gibson, Ian, The English Vice: Beating, Sex and Shame in Victorian England and After, Londra, 1978. s.138-9.
14) Rosen, Ruth, The Lost Sisterhood, Prostitution in America 1900-18, Baltimore 1982, s.22-3,
15) age.
16) age, s.162.
17) Harrison, Fraser, The Dark Angel: Aspects of Victorian Sexuality, Londra, 1977, s.229-30,
18) Rosen, Ruth, The Lost Sisterhood, Prostitution in America 1900-18, Baltimore 1982, s.154, 156.
19) Walkowitz, Judith R, Prostitution and Victorian Society, Vomen, Class and te Stane, Cambridge 1980, s.13.
20) Rosen, Ruth, The Lost Sisterhood, Prostitution in America 1900-18, Baltimore 1982, s.157.
21) age, s.155.
22) age, s.158-9.
23) Harrison, Fraser, The Dark Angel: Aspects of Victorian Sexuality, Londra, 1977, s.241.
24) Peiss, Snitow, Ann, Desire, The Politics of Sexuality, Londra 1984, s.129.
25) Peiss, Snitow, Ann, Desire, The Politics of Sexuality, Londra 1984, s.122-30.
26) Harrison, Fraser, The Dark Angel: Aspects of Victorian Sexuality, Londra, 1977, s.246.
27) Rosen, Ruth, The Lost Sisterhood, Prostitution in America 1900-18, Baltimore 1982, s.95.
28) Harrison, Fraser, The Dark Angel: Aspects of Victorian Sexuality, Londra, 1977, s.231.
29) age, s.235.
30) age, s.26.
31) age, s.30.
32) age, s.201.
33) Adler, Laure, La Vie quotidienne dans les maisons closes 1830-1930, Paris 1990, s.107.
34) Rosen, Ruth, The Lost Sisterhood, Prostitution in America 1900-18, Baltimore 1982, s.105.
35) Henriques, Prostitution and Society, cilt: 3, s.189.
36) Harsin, Jill, Policing Prostitution in 19th Century Paris, Princeton 1985, s.166-7.
37) Rosen, Ruth, The Lost Sisterhood, Prostitution in America 1900-18, Baltimore 1982, s.107.
38) age, s.242.
39) Walkowitz, Judith R, Prostitution and Victorian Society, Vomen, Class and te Stane, Cambridge 1980, s.194.
40) Harrison, Fraser, The Dark Angel: Aspects of Victorian Sexuality, Londra, 1977, s.246.
41) age, s.247.
42) age, s.248-9.

Fahişeler, politikacılarla işadamlarının o pek övülen saygınlıklarının aslında bir maske olduğunu, arkasında rüşvet ve çifte standart gerçeklerinin yattığını biliyorlardı.

Dünya'nın oluşumu ve Prekambriyen devir

Güneş Sistemi'nin yaklaşık 4,6 milyar yıl önce hidrojen ve helyum gazları ile az miktarda ağır elementlerin oluşturduğu moleküler bulutun içeri doğru çökmesi sonucu oluştuğu düşünülüyor. 4,5 milyar yıllık yeryüzü tarihinin 570 milyon yıl öncesine kadar olan büyük bölümü ise "Prekambriyen devir" olarak bilinir.

Dr. Can Güngen

Bu makalede günümüzden aşağı yukarı 4,5 milyar yıl öncesine giderek "Prekambriyen devir" denilen zaman dilimi içinde var oluşumuzu borçlu olduğumuz gezegenin doğum ve gelişim sürecine bakacağız.

Güneş Sistemi ve dünyamız nasıl oluştu?

Güneş Sistemi'nin yaklaşık 4,6 milyar yıl önce hidrojen ve helyum gazları ile az miktarda ağır elementlerin oluşturduğu moleküler bulutun içeri doğru çökmesi sonucu oluştuğu düşünülüyor. Gaz bulutu içeri çökerken açısal momentumun korunabilmesi adına hızlı bir şekilde ekseni etrafında dönmeye başladı ve böylece sistemin bugünkü disk şekli ortaya çıkmış oldu.

Gezegenlerin ve göktaşlarının yapılarında yalnızca patlayan büyük yıldızların merkezinde yer alabilecek kimyasal elementlerin saptanması, içinde bulundukları yıldız kümesinde gerçekleşen bir süpernova patlamasının artıkları olduğuna işaret etmektedir. Güneş'in çevresindeki en yakın dört gezegen olan Merkür, Venüs, Dünya ve Mars'ın merkezinde demir bir çekirdek, çevresinde çeşitli madenler, yüzeyinde ise silisyum içeren bir tabaka yer almaktadır. Bu gezegenlerde demir ve diğer madenlerin bulunabilmesi yıldızlarda gerçekleşen nükleer tepkimeler zincirinin sonunda bu madenlerin ortaya çıkmasına bağlıdır. Yıldızda kütle çekimi etkisi ile merkeze doğru çöken hidrojen atomlarının çekirdeklerinin yüksek ısı ve basınç altında füzyon reaksiyonuna girmesi önce bambaşka bir atomun, helyum atomunun oluşmasına ve bu esnada muazzam miktarlarda nükleer enerjinin ortaya çıkmasına neden olur. Açığa çıkan nükleer enerji normal şartlarda atomların içeri doğru çökmesine yol açan kütle çekimine karşı koyacaktır. Böylece yıldızın sahip olduğu hidrojen yakıtı bitene kadar, kütle çekiminin yol açtığı merkeze doğru çökme ile nükleer enerjinin yarattığı merkezden dışarı doğru genişleme kuvvetleri arasında denge hali korunur. Hidrojen yakıtının tükenmesi sonrasında kütle çekiminin yeniden baskın hale gelmesi, yeni oluşan helyum atomlarının da merkeze doğru çökme sürecini başlatır. Elli milyon dereceye ulaşan bir sıcaklık ve basınç altında helyum atomlarının füzyonu gerçekleşir, ortaya çıkan ürün önce karbon, yan yoldan kararsız bir element olan berilyum ve onun kısa sürede parçalanması sonucu ortaya çıkan oksijen olur.

Atomik tepkimeler, yıldızı adeta element üreten dev bir fırına çevirmiştir. Yıldız fırınında sırasıyla neon, sodyum, kalsiyum, magnezyum, kükürt ve alüminyum elementleri ortaya çıkar. Bu evrede eğer yıldız nispeten küçük bir yıldız ise, yani kütlesi ancak güneşimiz kadar veya güneşin kütlesinin 1,44'ünden daha küçük ise daha fazla nükleer enerji üretemeyecek ve yıldız sönerek ölmeye yüz tutacaktır. Ancak sönmeden önce son bir atılım yapacak ve merkezinde tükense de yüzeye yakın kısımlarında hâlâ mevcut olan hidrojeni ve helyumu yakarak sarı-kırmızı, dev bir enerji topu haline dönüşecektir. Normal boyutunun yüz katı genişliğe ulaşan ve parlak kırmızı renginden dolayı "kırmı-

zı dev" adı verilen bu büyük yıldız, yörüngesinde bulunan bütün gezegenleri içine doğru çekerek yok edecektir. Dünyamızın da bir gün, bir kırmızı dev haline gelen Güneş'in içine çekilerek yok olacağı tahmin edilmektedir. Sonraki evrede hidrojen ve helyum yakıtı tükenen yıldızın dış katmanlarındaki helyum kabuk, yetersiz kütle çekiminden ötürü uzayda dağılıp kaybolurken, daha içteki hidrojen ve helyum kütle çekiminin etkisi altında içeri doğru çökmeye başlar. Sonunda yoğunluğu Güneş'e yakın olsa da, boyutu ancak Dünya kadar olan cüce bir yıldız haline gelir. "Beyaz cüce" tabir edilen yakıtı bitmiş böyle bir yıldız, kozmik açıdan ölü bir yapı olarak uzayın çöplüğünde ebedi istirahatgahına çekilir. Süpernova patlaması adı verilen ihtişamlı olayı yaşayamayan ve sonunda nötron yıldızı olma şansını kaybeden bu tür yıldızlar Samanyolu galaksisindeki yıldızların yaklaşık % 97'sini oluşturmaktadır.

Süpernova patlaması

Beyaz cüce denilen evreye ulaşmış, ancak ünlü Hintli gökbilimci Chandrasekhar'ın hesaplarına göre kritik kütle sınırının üzerinde bir kütleye sahip olan (kütlesi Güneş'in kütlesinin 1,44'ünden daha büyük olan) yıldızların başına daha pek çok işler gelmektedir. Şimdiye kadar olan atomik tepkimeler esnasında gerçekleşen şey elektron kayıpları ile sınırlı iken, şimdi çekirdeği oluşturan elementer parçacıkların birbirinden tamamen ayrılması gerçekleşecektir. Bir anlık gravitasyon büzüşmesi şeklinde ortaya çıkan bu durumda, gezegen büyüklüğündeki beyaz cüce saniyeler içinde kendi içerisine çökerek, sadece on beş, yirmi kilometrelik bir küre haline gelecektir. Üç milyar derecenin üzerine çıkan sıcaklığın hâkim olduğu ortamda yirmi sekiz protonlu ve yirmi sekiz nötronlu iki silis atomu birleşerek demir atomuna dönüşür. Ulaşılan bu son evrede sıcaklık Güneş'in merkezindekine göre iki yüz misli artmış, basınç çok yüksek değerlere ulaşmıştır. İşte bu safhada kürenin en iç kısmındaki atomların çekirdekleri parçalanmaya başlayacak, gerçekleşecek devasa bir patlama sonrasında yıldızın kütlesinin önemli bir kısmı saniyede 10.000 km hızla çevreye doğru saçılacaktır. Gezegenimizde mevcut olan karbon, silisyum, demir, altın, uranyum, demir elementi gibi elementlerin birçoğu geçmişteki süpernova patlamalarından bu şekilde kazanılmıştır.

Süpernova patlamasıyla birlikte yıldızın kütlesinin onda birlik kısmı uzaya savrulsa da kütlenin onda dokuzu hacim olarak en fazla yirmi kilometrelik bir çapa sıkıştırılmış halde yerinde durmaktadır. Nötronların sıkı sıkıya birbirine yapışmış olduğu, sadece atom çekirdeklerinden oluşan "Nötron Yıldızı"nın bir cm^3'ü milyonlarca ton gelir. Bu evreye ulaşan yıldız, kendi etrafında saniyede 30 defa dönmeye başlayacak, hem radyo frekansında hem de görünebilir ışık frekansında gözlenecek şekilde ışıma yapacaktır. Işınları belirli aralıklarla salındığından göz kırpar gibi yanıp sönen bu yıldızlara "Atarca" (pulsar) adı verilir. Atarcaların ışıldama aralıkları son derece dakik olduğundan bu yıldızlar uzay çalışmalarında astronomlarca uzay saati gibi kullanılmaktadır.

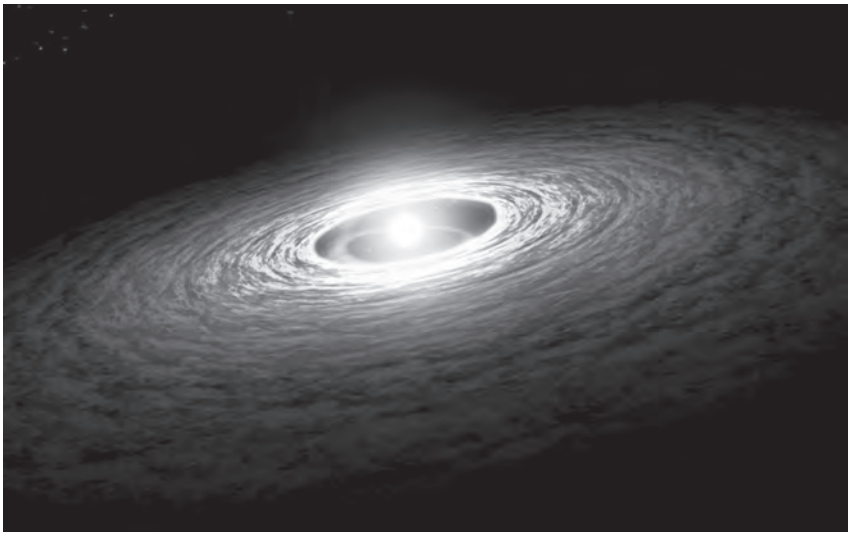
Dünya'nın yaşı ve geçmişine dair çalışmalar

Dünya'nın kaç yaşında olabileceği sorusuna Batı dünyasında verilen ilk yanıtlar eski ve yeni ahitteki hikâyelere dayandırılmaktaydı. 17. yüzyılda yaşamış İrlandalı bir piskopos olan James Ussher kutsal kitaplara ve tarihi bilgilere dayanarak yaptığı hesaplar sonucunda dünyanın tam olarak MÖ 22 Ekim 4004'de yaratılmış olması gerektiğini bildirmişti.

İsveçli Carl Linnaeus (1707-1778), yeryüzündeki canlıları ayrıntılı biçimde sınıflandırmaya kalkan ilk botanikçi ve zoolog olmuştur. Linnaeus, yaptığı sınıflandırmada (taksonomi), her bitki veya hayvanı büyük harfle başlayan Latince bir cins isim ve onu takip eden küçük harfle yazılan bir tür ismi ile adlandırıyor, bu sayede o güne değin sınıflandırılamayan türleri sınıflandırmayı başarıyordu. Luteryan bir papazın oğlu olan Linnaeus, doğanın Tanrı'nın emri ile var olduğunu düşünmesine karşın, hayvanların yumurta yoluyla ürediğini ve kendiliğinden üremeye yer olmadığını da söyleyerek çağının ilerisine geçmiştir.

Dünyanın jeolojik yapısının bugünkü halini nasıl aldığına dair ilk bilimsel teoriyi 19. yüzyıl başlarında Fransız zoolog ve paleoantropolog Georges Cuvier (1769-1832) geliştirdi. Linneaus'un yaptığı gözlemler üzerinde durarak, bugün doğada rastlayamadığımız ama fosil kayıtlarından belirli bir dönem boyunca yaşadığını bildiğimiz bazı bitki ve hayvan türlerinin soylarının nasıl tükendiğini merak etti. Çalışmaları sonunda geldiği nokta "katastrofizm" adı ile bilinen jeoloji kuramıydı. Cuvier, katastrofizm kuramı ile birlikte; Nuh tufanını refere edecek bir şekilde, tüm yeryüzü şekillerinin bir takım felaket veya felaketler dizi-

Güneş Sistemi'nin yaklaşık 4,6 milyar yıl önce hidrojen ve helyum gazları ile az miktarda ağır elementlerin oluşturduğu moleküler bulutun içeri doğru çökmesi sonucu oluştuğu düşünülüyor.

si sonucunda tek bir seferde ortaya çıktığını ve yeni bir felaket dizisi ile karşılaşıncaya değin mevcut halini koruduğunu savunuyordu. Bu felaketler esnasında kimi yaşam formları yok oluyor ve kimileri de ilk defa ortaya çıkıyordu. Cuvier zamanında Darwin'in evrim teorisi henüz gün yüzüne çıkmamıştı. (Darwin'in ünlü kitabı "Türlerin Kökeni" 1859 yılında yayınlamıştır) Cuvier'in, o zamanlar için geçerli olan Lamarck'ın ve Geoffroy Saint-Hilaire'in evrimci görüşlerine ise kati bir şekilde karşı çıktığı da bilinmektedir.

18. yüzyıl sonlarında James Hutton (1726-1797) isimli İskoç bilimadamı, Cuvier'in katastrofizm görüşüne karşı "evrimci" denebilecek bir jeoloji fikriyatı geliştirdi. "Tek biçimcilik" (uniformitarianism) adı verilen bir jeolojik görüşü savunan Hutton; vadiler, ovalar, dağlar vb. yeryüzü şekillerinin çok yavaş ilerleyen jeolojik süreçler sonunda oluştuğunu ve halen de oluşmaya devam ettiğini söylemişti. Bu görüş Cuvier'in görüşünden radikal biçimde farklıydı. Hutton'un yeryüzü tarihinin sanılandan çok daha eski olduğunu ima edişini takiben, onun tekbiçimcilik teorisinin izini süren İngiliz jeolog Charles Lyell, *Jeolojinin İlkeleri* isimli ünlü kitabında, böylesine yavaş işleyen bir jeolojik sürecin yeryüzünü şekillendirebilmesi için yüz binlerce yıl geçmesi gerektiğini ifade etti.

Jeolojik evrim teorisini takip eden çok önemli başka bir teori biyolojik evrime dair olandı. Charles Darwin (1809-1882), önceleri İngiliz Kraliyet Donanmasına ait olup sonradan araştırma gemisi olarak tahsis edilen Beagle adlı gemi ile 1831 yılında Atlantik Okyanusu'na, Galapagos adalarına doğru beş sene sürecek bir yolculuğa çıktı. Bu yolculuk esnasında canlı türleri üzerine yaptığı gözlemler, Lyell'in jeolojik süreçlerin geçmişten bu güne devamlılık gösteren karakterde olduğu tezini benimsemesini sağladı. Türlerin arasında geçişkenlik olduğunu ima eden doğa gözlemleri, kafasında evrim teorisinin temel taşı olan "doğal seçilim" düşüncesinin gelişmesine yol açtı. Ve nihayet canlıların ortak bir atadan çeşitlenerek geldiğini ileri sürdüğü *Türlerin Kökeni* isimli eseri 1859 yılında yayınlandı. Darwin 1871 yılında yazdığı *İnsanın Türeyişi* adlı ikinci kitabında, insan ile maymunların geçmişte aynı ortak atadan evrilmiş olabileceklerini ileri sürdü. Darwin'in evrim ve doğal seçilim ile ilgili düşüncelerini ileri sürdüğü tarihlerde, ileride bu düşüncelerin alt yapısını oluşturacak olan genetik ilkelerin henüz ortaya konulmuş olmadığına dikkat çekmemiz gerekir. Avusturyalı bir rahip olan Mendel'in genetik bilimi üzerine yaptığı çalışmalar 1866 yılında yayınlanabildiyse de, bu çalışmalardan Darwin'in haberi olmadığı bilinmektedir.

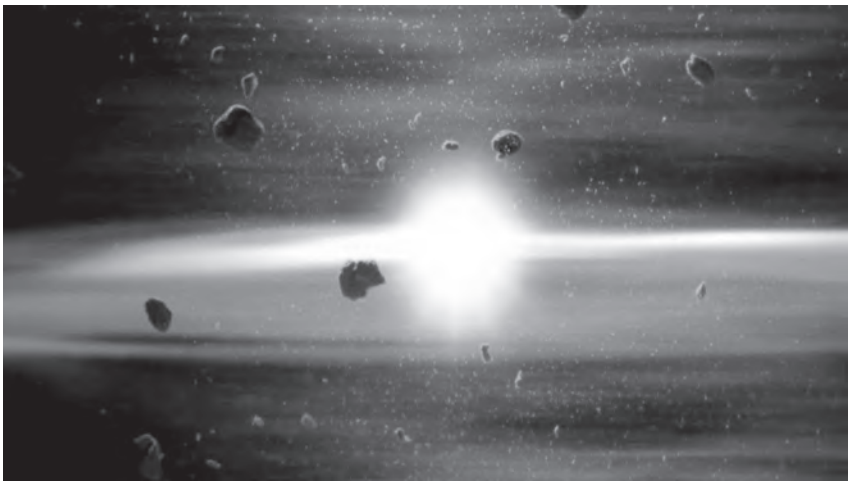
Dünyanın yaşının bilimsel metotlarla belirlenebilmesi ancak radyoaktivitenin keşfinden sonra mümkün olmuştur. 1895'te Alman fizikçi Wilhelm Conrad Röntgen, X Işını'nı bularak bu yönde ilk adımı attı. Fransız fizikçi Henri Becquerel, film kâğıdına sarılı uranyum tuzunu tesadüfen çekmecesinde birkaç gün beklettikten sonra gün ışığına çıkarttığında beklemediği bir durumla karşılaştı. Filmde gördüğü tuhaf bir takım izler uranyum tuzunun yaptığı ışımayı belgeliyordu. X ışınlarına benzer fakat ondan farklı bir ışınım keşfettiğini anlayan Becquerel'in önce kendi adını verdiği ışınımın ismi, Marie Curie tarafından 1898'de radyoaktivite olarak değiştirildi. Yeni Zelandalı bilimadamı Ernest Rutherford'un (1871 - 1937), elektronları keşfeden ünlü fizikçi J. J. Thomson ile birlikte yaptığı çalışmalar radyoaktif ışınımın o güne değin bilinmeyen başka bir yönünü ortaya çıkarttı. Radyoaktivite, kararsız bir çekirdeğe sahip atomun kendiliğinden bozunarak başka bir atoma dönüşebildiğini ve bu esnada kimi parçacıklar ile birlikte bir miktar elektromanyetik enerjinin çekirdeğin dışına salındığını gösterirken, o zamana değin inanılan "maddenin değişmezliği" ilkesini yürürlükten kaldırıyordu.

Marie Curie ve takipçilerinin yaptığı çalışmalar sonucunda kayaların içerisindeki radyoaktif elementlerin ölçülebilir bir hızla parçalandığı, dolayısıyla doğada gerçekleşen olayların tarihlerini saptamamıza yardımcı olacak bir saat görevi yaptıkları ortaya çıkıyordu. 1907'de fizikçiler Boltwood ve Rutherford bir dizi kaya örneğinde, rad-

İrlandalı bir piskopos olan James Ussher (1581-1656) kutsal kitaplara ve tarihi bilgilere dayanarak yaptığı hesaplar sonucunda dünyanın tam olarak MÖ 22 Ekim 4004'de yaratılmış olması gerektiğini bildirmişti.

Süpernova patlamasıyla birlikte yıldızın kütlesinin onda birlik kısmı uzaya savrulsa da kütlenin onda dokuzu hacim olarak en fazla yirmi kilometrelik bir çapa sıkıştırılmış halde yerinde durmaktadır.

James Hutton (1726-1797) isimli İskoç bilimadamı, ilk kez, vadiler, ovalar, dağlar vb. yeryüzü şekillerinin çok yavaş ilerleyen jeolojik süreçler sonunda oluştuğunu ve halen de oluşmaya devam ettiğini söylemişti.

yoaktif radyum elementinin kararlı bir element olan kurşuna dönüşme oranını hesaplayarak dünyanın yaşının milyarlarca yıl olabileceğini gösterdiler. Ne var ki incelenen en eski kaya örnekleri bile levha hareketleri sonrasında nispeten yakın bir tarihte oluştuğundan, gezegenin doğum tarihini tam olarak saptamak bir türlü mümkün olmuyordu. Oysa ilkel atmosferin koruyucu etkisinin zayıf olması nedeniyle sürekli yeryüzüne düşen meteor kalıntılarının üzerinde yapılacak tarihlendirme çalışmaları dünyanın yaşını gerçeğe en yakın bir şekilde verebilecekti. Amerikalı fizikçi Clair Patterson'un, 1953 yılında, Arizona'daki Diablo kanyonuna düşen dev bir meteoridin kalıntıları üzerinde yaptığı incelemeler, sonunda dünyanın yaşını kesin bir biçimde ortaya çıkarmayı başardı. Patterson, Diablo'daki meteor çukurundan aldığı örneklerde uranyumun, kurşun izotopuna dönüşüm oranını hesapladığında bulduğu tarih, bugün de dünyanın yaşı olarak bilinen tarih olmuştur: Gezegenimiz günümüzden tam 4,5 milyar yıl önce ortaya çıkmıştı.

Jeoloji biliminin gelişimi

Dünyanın yaşı, jeolojik unsurların ve flora ve faunanın gelişimi ile ilgili çalışmalar esasen kayaç tabakaların yüzeyden derine doğru incelenmesi, bu esnada ayırt edilen farklı katmanların kimyasal analizi ve katmanlarda bulunan fosillerin sınıflandırılarak yaşlarının tespit edilmesi suretiyle yapılır. Zamanda geriye gidemez, tarihsel süreçte dünya üzerinde neler olup bittiğini gözlerimizle göremeyiz ama doğada meydana gelen değişiklikler ile ilgili ipuçlarını toprağın derinliklerini kazarak, onu oluşturan katmanların organik ve inorganik özelliklerini inceleyerek, katmanlarda tespit ettiğimiz bitki ve hayvan fosillerini kaydederek (Bulunan fosiller bulunduğu katmanın tarihsel olarak flora ve faunasının özelliklerini yansıtırlar), canlı ve cansız doğadaki gelişmelerin kronolojik düzlemde gerçekçi bir haritasını çıkarabiliriz.

Toprağı, kayaçları bilimsel olarak incelemeye başlayarak jeoloji biliminin temellerini atan ilk biliminsanı muhtemelen Alman jeolog Abraham Werner olsa gerektir (1749-1817). Werner'in okyanuslar tanrısı Neptün'e atıfla Neptünizm adı ile anılan teorisine göre, eski çağlarda var olduğu sanılan devasa genişlikte bir okyanusun suları zamanla çekildikçe karalar ortaya çıkmış ve bu esnada okyanus suları tarafından sürüklenen kayaçlar bugünkü yeryüzü topografyasını oluşturmuştur. İngiliz jeolog William Smith (1769-1839) jeolojik haritaları ilk kez çizmesi, kayaçları barındırdıkları fosillere göre sıralandırmaya başlaması, farklı yerlerdeki kayaç katmanları aynı fosilleri içeriyorsa aynı yaşta olmaları gerektiğini söylemesi ile jeolojide çığır açmıştır.

Georges Cuvier'in yeryüzündeki coğrafi oluşumların bir dizi aralıklı felaketler sonucu ortaya çıktığına ilişkin kuramından söz etmiştik. Cuvier'in Avrupa'nın bilim çevrelerinde birkaç on yıl boyunca kabul gören "katastrofizm" teorisi, hem doğada aniden kaybolan canlı türlerini açıklıyor hem de *İncil*'de anlatılan Nuh tufanı gibi hikâyeleri destekleyerek bilim ile kilisenin arasını buluyordu. Ancak modern jeoloji biliminin kurucusu olarak kabul edilen James Hutton'a göre katastrofizm kuramı gerçekleri yansıtmıyordu. Hutton, sonradan yeraltı tanrısı Pluton'a atfen "Plutonizm" adı verilecek olan kuramında; dağların yeraltındaki sıcaklık ve güçlerin etkisi ile yavaşça oluştuğunu, volkanik aktiviteler sonucunda yeni toprak ve kayaç yüzeyleri meydana geldiğini, denizlerin karaları aşındırması sonucu deniz altına sürüklenen toprağın yeni kayaçların oluşumuna neden olduğunu ve bunların zamanla yükselerek yeni karaları meydana getirdiğini ileri sürdü. Hutton dünyanın sanıldığından çok daha yaşlı olabileceğini ileri süren ilk biliminsanıdır. Charles Lyell (1797-1875), Hutton'un "tekbiçimcilik" adı verilen teorisini destekledi. Jeolojik değişimlerin dünyanın içindeki güçlerce başlatıldığını ve günümüzde de devam ettiğini söyleyerek dünyanın yaşının 300 milyon yıldan fazla olması gerektiğini ifade etti. Lyell, günümüzde jeolojik zaman skalasında kullanılan Paleozoik, Mezozoik ve Senozoik dönemlerin isim babalarındandır. Darwin'in, yakın arkadaşı olan Lyell'in fikirlerinden çokça etkilendiği de bilinir.

Alfred Wegener (1880-1930), bugünkü kıtaların, eski bir zamanda bütün halinde görünüm veren bir kıtanın parçalarının birbirinden ayrılıp uzaklaşmasıyla oluştuğunu ileri sürdü.

Kıta kayma teorisi ve levha hareketleri

Yeryüzünün üzerinde zamanla soğuyarak oluşan sert kabuk tabakası daha derinde bulunan akışkan ve sıcak manto tabakasının üzerinde yüzer halde bulunmaktadır. Platolarda 70 km'ye kadar çıkan, okyanus tabanlarında 10 km'ye kadar incelen, ortalama kalınlığı ise 33 km kadar olan yer kabuğu, birbirine yapboz tarzında eklemlenmiş on iki farklı levha parçasından oluşur. Birbirleri ile temas halinde bulunan levhalar gayet yavaş bir biçimde, yılda on, on beş santim kadar hareket edebilme kapasitesine sahiptirler. Levhaların çarpıştığı yerlerde bir levha diğerinin altına doğru kayabilmekte (dalma-batma hareketi) ve bu esnada batan parçanın mantonun sıcağıyla ısınarak yerkabuğuna doğru yükselmesi ile yanardağlar ortaya çıkmaktadır. Manto içine batmayacak kadar hafif levhaların çarpışmaları ile gerçekleşecek yerkabuğu hareketleri ise Himalayalar gibi sıradağları oluşmaktadır.

Levhaların jeolojik zaman süreçleri boyunca devam eden hareketleri, kıtaların bugünkü hallerini almalarıyla sonuçlanmıştır. 19. yüzyılın hemen başında Alman doğa bilimci Alexander von Humboldt, Güney Amerika kıtasının doğusundaki çıkıntılı kıyı yapısının, Afrika kıtasının batısındaki girintili kıyı yapısına tam olarak oturabilecek bir şekle sahip olduğunu fark etmiş ve Atlas Okyanusu'nun iki yakasındaki bu iki kıtanın çok eskiden birleşik halde bulunmuş olabileceğini ileri sürmüştü. Alfred Wegener, 1912'de yayımlanan *Kıtaların ve Okyanusların Doğuşu* adlı kitabında ise bugünkü kıtaların, eski bir zamanda bütün halinde görünüm veren bir kıtanın parçalarının birbirinden ayrılıp uzaklaşmasıyla oluştuğunu ileri sürdü. Wegener'in teorisi 1960'larda levha tektoniği bilimi gelişmeye başlayana kadar yeterince kabul görmemişti. Bugün Wegener'in teorisinde söz ettiği tek kıtaya Pangea, çevresindeki okyanusa ise Panthalassa adı verilmektedir. 300 milyon yıl önce en erken kıta parçalarının bir araya gelmesi ile oluşan Pangea, 175 milyon yıl önce ayrışmaya başlamış ve parçalar günümüzde kıtaların bulunduğu lokasyonlara doğru hareket geçmişlerdi.

Prekambriyen devirin ilk dönemi olan Hadeyan'da (4,5 milyar yıl - 3,8 milyar yıl arası) yerküre tabakaları arasında gerçekleşen yoğun konveksiyon hareketleri nedeniyle kuvvetli bir volkanik aktivite vardı.

Dünyanın doğuşu ve ilk zaman: Prekambriyen devir

Dünyanın jeolojik tarihini gösteren zaman ölçeği son 200 yıl içinde geliştirildi. 4,5 milyar yıllık yeryüzü tarihinin 570 milyon yıl öncesine kadar olan büyük bölümü "Prekambriyen devir" olarak bilinir. Canlı yaşamın adeta bir yanardağ gibi patladığı, bugünkü hayvan ve bitki şubelerinin neredeyse hepsinin kısa bir zaman dilimi içinde yerkürenin dört bir yanına saçıldığı "Kambriyen devri"ni önceleyen bu uzun devir, üç temel zaman bölümüne ayrılır:

1) **Pre-Arkeyan (Hadeyan) zaman** (4,5 milyar yıl - 3,8 milyar yıl arası): Dünyanın oluşumu ile başlamaktadır.

2) **Arkeyan zaman** (3,8 milyar yıl - 2,5 milyar yıl arası): Bulunan en eski kayanın yaşı olan 3,8 milyar yıl bu zamanın başlangıcıdır. 3,5 milyar yıl önce bu zamanda çekirdek içermeyen ilk prokaryotik hücrelere ait fosiller bulunmuştur.

3) **Protozoik zaman** (2,5 milyar yıl - 570 milyon yıl): 1,5 milyar yıl önce ökaryotik (çekirdek içeren) hücrelerin ve 900-600 milyon yıl önce alglerin (yosunların) ortaya çıktığı dönemdir.

Şimdi 4,5 milyar yıl öncesine, prekambriyen devrin başlangıcına gidelim. Dünya gezegeni toz bulutlarının yoğunlaşmasıyla oluşmuş ve açısal momentumunu korumak üzere kendi ekseni etrafında dönmeye başlamış. Mars büyüklüğünde bir gökcisminin dünyaya hızla çarparak kopardığı parçalardan oluştuğu sanılan Ay, çekim gücü ile Dünya'nın dönüş hızını azaltıcı yönde fren etkisi uygulamaya başlayalı ise az bir zaman geçmiş. Ay'ın frenleyici etkisinin zayıf olması nedeniyle Dünya kendi çevresinde bugünkünden daha hızlı dönüyor ve hesap edildiğinde bir günün yalnızca 15 saat aldığı anlaşılıyor. Üstelik Ay Dünya'ya daha yakın ve yerküreden baktığımızda alıştığımızdan çok daha büyük görünüyor.

Yer kabuğu ile çekirdek arasında yer alan manto tabakası bugünkünden daha sıcak ve yerküre tabakaları arasında gerçekleşen yoğun

konveksiyon hareketleri nedeniyle kuvvetli bir volkanik aktivite devam ediyor. Volkanik faaliyetler sonucu çıkan gazlar ve su buharı ilk atmosferi ve okyanusları oluşturuyor. Aşağı yukarı Dünya ile aynı tarihlerde oluşan Güneş'imiz henüz genç bir yıldız ve Dünya'yı günümüze nazaran daha az ısıtıyor. Buna rağmen yeryüzünde sıcaklık atmosferdeki yoğun sera etkisi ve volkanik faaliyetler dolayısıyla 50-100 C° arasında seyrediyor. Su sürekli buhar halinde ve yoğunlaşıp yağmur halinde yeryüzüne düşer düşmez yeniden buharlaşıyor. Atmosferin yoğunluğu, gaz bulutlarının Güneş ışığını perdelemesi nedeni ile yeryüzü çok az miktarda ışık alabiliyor. Gökyüzünde çakan şimşekler sık sık ortalığı aydınlatırken, ilkel okyanusların üzerinde az sayıda kara parçası olduğu gözleniyor. Dünya'nın merkezinde cereyan eden radyoaktif faaliyetler dolayısıyla oluşan yüksek ısı, yerkabuğuna volkanlardan yükselen lavlar ile ulaşıyor. Okyanusların üzerinde belirmiş volkanik bacalar püskürttükleri kızgın lavlarla suları ısıtıyor. Atmosferde volkanik aktiviteye bağlı olarak bol miktarda karbondioksit, azot, metan gazı, amonyak ve su buharı mevcut olmasına karşın serbest halde oksijen hiç bulunmuyor. Oksijenin Dünyanın oluşumundan itibaren 2,8 milyar yıl boyunca serbest halde atmosferde bulunmadığı, normalde demir madeni içeren tortullarda ve fosil örneklerinde demirin ve organik maddelerin oksidasyon izine rastlanmayışından anlaşılmaktadır. Günümüzden 1,7 milyar yıl öncesinden başlayarak demire artık pas, yani demir oksit halinde rastlanması ise atmosferin oksijen içeriğinde zamanla gerçekleşen artışı göstermektedir. Pas şeklindeki demir, Avustralya ve Güney Afrika'da sıklıkla rastlandığı biçimde okyanus tabanlarında silisyumla karışık büyük tortullar meydana getirmiş halde bulunur.

Dünya'nın 4,5 milyar yaşında olduğu bugün kesin biçimde anlaşılmıştır. Ancak bu tarihlendirme dünyanın oluştuğu ilk 500 milyon yıla ait kaya örneklerine henüz rastlanamadığından yeryüzündeki kaya örnekleri temelinde yapılamamaktadır. Kuzeybatı Kanada'da "Yellowknife" bölgesinde rastlanan deforme olmuş granit bir kayaç 4 milyar yaşında olup bugüne değin rastlanan en eski kayaç olarak kabul edilmektedir (Uranyum-238 izotopunun kurşun-206, uranyum-235 izotopunun kurşun-207 izotopuna bozunma hızına dayalı radyoaktif tarihlendirme metoduna göre tahmin edilen yaştır). Dünya'nın gerçek yaşına ilişkin tahminler ise Ay'dan getirilen bazı taşların ve yeryüzüne düşen meteor kalıntılarının tarihlendirilmesine dayandırılmaktadır.

Bulunan en eski kayanın yaşı olan 3,8 milyar yıl Arkeyan zamanın başlangıcıdır. 3,5 milyar yıl önce bu zamanda çekirdek içermeyen ilk prokaryotik hücrelere ait fosiller bulunmuştur.

Yaşama elveren ortam

Peki, canlı yaşam dünyada ilk kez ortaya çıkmayı nasıl başardı? Yukarıda bahsedilen şartlar altında canlı yaşamın ortaya çıkışı hiç de kolay olmuşa benzemiyor. Öncelikle atmosfer ve iklim şartlarında canlı yaşama uygun değişiklikler gerçekleşmesi gerekmekteydi. Bilindiği gibi atmosferde bulunan karbondioksit, sera etkisi denilen mekanizmayla yer kabuğundaki ısıyı önemli ölçüde absorbe ederek uzaya kaçmasına engel olur ve yeryüzü sıcaklığını artırır. Karbondioksitin kayaçlarla reaksiyona girerek karbonat minerallerini oluşturması, bir kısmınınsa ilkel okyanus içinde çözünerek sıvı hale geçmesi sera etkisini hafifleterek yerkürenin zamanla soğumasını sağlamıştır. Dünya ısısının düşmesini takiben su buharı yoğunlaşma imkânı buldu ve yağışlar okyanus hacmini artırdı.

Yaşamın ortaya çıkmasında önemli bir etken de atmosfer tabakasının ince olduğu ilk 500 milyon yıl içinde başladığı sanılan asteroit ve kuyrukluyıldız bombardımanının sona ermesidir. Söz konusu bombardıman o denli şiddetli idi ki, çarpışmalar olağanüstü enerjilerin ortaya çıkmasına, okyanus sularının sürekli buharlaşmasına neden olmaktaydı. Canlı yaşam için gereksinim duyulan güçlü bir atmosferin gelişimi yanardağ faaliyetleri sonucunda oldu. Yerküre oluştuğu sırada kütlesinin hafif gazları fazlasıyla tutacak kadar büyük olmaması nedeniyle, hafif gazlardan ağır madenlerle bileşik yapanları yapmış, yapamayan çoğu ise uzaya kaçmıştı. Volkanik faaliyetler burada devreye girerek, yerkabuğunun terlemeye benzer bir eylemle atmosfer oluşumu için gerekli elementleri yeniden kazanmasını sağlamıştır. Atmosfer belli bir olgunluğa eriştiğinde ise meteorit bombardımanının durduğu anlaşılıyor. Yaşamın ortaya çıkışını gösteren ilk fosil kayıtlarının tarihi bu bombardımanın kesilmesinden kısa bir süre sonraki zaman dilimine, 3,8 milyar yıl öncesine aittir.

3,8 milyar yıl önce tek hücreli ilk yaşam formları ortaya çıktı. Çekirdekli ve fotosentez yapabilen gelişmiş ökaryotik hücrelere ait fosil kalıntılarının en eskisi ise ancak 1,5 milyar yıl yaşındadır. Bu durum tek hücreli çekirdeksiz canlılardan çok hücreli ve çekirdekli canlılara geçişin, 2 milyar yıl gibi oldukça uzun bir sürede gerçekleşebildiğini gösteriyor.

Fatih Sultan Mehmet'in avukatı Namık Kemal

Fatih kan dökücü bir zalim miydi?

Fatih Sultan Mehmet bazı tarihçilerce kan dökücülükle, zorbalıkla, şiddet yanlılığıyla suçlanır. Şehzade öldürdüğü, hatta şehzade katlini yasalaştırdığı, fethettiği ülkelerin hükümdar ve askerlerini idam ettirdiği, antlaşmalara sadık kalmadığı, iki vezirini idam ettirdiği söylenir. Bu suçlamalardan bazıları yanlış, bazıları ise dönemin gereği üzerinedir.

Okuyacağınız yazı, büyük hürriyet şairimiz Namık Kemal'in *Evrak-ı Perişan* adlı kitabından (Tercüman 1001 Temel Eser Dizisi bünyesinde yayımlanmış) alındı. Namık Kemal bu kitapta Osmanlı'nın kuruluş dönemi, Salâhaddin-i Eyyubi, Fatih ve Yavuz Sultan Selim hakkında yazmış. Namık Kemal "Fatih" bölümünün son kısmında Fatih Sultan Mehmet'e yönelik "kan dökücülük" ve "zorbalık" suçlamalarını ele alıp yanıt veriyor, Fatih'in bir tür avukatlığını yapıyor. Elbette Namık Kemal döneminden günümüze, uzmanların kaleminden çok daha derinlikli Fatih Sultan Mehmet değerlendirmeleri yapılmıştır. Fakat bu yazının değeri içeriğinin bilimsellik düzeyinde değil, Namık Kemal tarafından kaleme alınmış olmasıdır. Bu yönüyle bir belge niteliği taşıyor. Yazı doğal olarak Osmanlıca birçok sözcük barındırıyor. Üslubu bozmamak için Türkçeleştirmedik, fakat pek bilinmeyen sözcüklerin yanına parantez içinde Türkçelerini italik olarak koyduk. Başlık ve ara başlıklar bize ait.

Namık Kemal

Fatih bu kadar üstün hasletleri (*nitelik, huy*) kendinde toplamakla beraber yine de bazı tarihçilerin nazarında kan dökücülük töhmetinden kurtulamamış olduğundan bu hususta bazı mülâhazaları (*düşünceleri*) açıklamaya lüzum görüyoruz:

Fatih, şehzade katletti mi?

Padişaha zulüm isnat edenlerin en büyük delilleri, tahta cülûs ettiğinde (*tahta geçtiğinde*), daha süt emen bir kardeşini idam ettirdiğine dair bazı Rum tarihlerinin yazdığı rivayettir.

Vakıa, bir mazlumun haksız yere dökülen kanı, değil bir padişahın, koskoca bir milletin bile şan ve şerefini kıyamete kadar lekeler. Hatta haksız yere şehzade idam etmek merhametsizliği, ta Yıldırım Bayezid devrinden beri bir kaide halinde kabul edilmişti ve sadrazam Halil Paşa'nın Fatih'e olan husumetine ve kendi ikbali (*yüksek makama erişme*) uğrunda hiçbir vasıtaya başvurmaktan çekinmeyeceğine bakılarak, öyle bir padişaha gerçekten rakip olabilecek bir saltanat varisinin elde bulunması Paşa'ya pek büyük bir fesat bahanesi olurdu diye söylenebilecek, zamanın gerektirdiği ve siyasi durumun zaruretlerindendir tarzındaki ifadeler bile böyle bir zulüm için hafifletici sebepler sayılamaz.

Ancak şuraya dikkat etmek gerekir ki bu vak'a Fatih zamanında veya ona yakın vakitlerde yaşamış olan İslam tarihlerinin hiçbirinde görünmüyor. Bu rivayeti yazan kitapların, sözlerinde ise hiçbir tutarlılık yoktur. Meselâ bir kısmına göre bu şehzade Ahmet imiş. Hâlbuki İkinci Murat'ın Hasan ve Ahmet ismindeki çocuklarının, hayatta iken ölmüş olduklarını yine aynı tarihler yazıyor.

Bir başka husus da; Şehzade'nin validesi kiminin rivayetine göre İsfendiyar oğullarından, kiminin iddiasına göre de Sırp hükümdar hanedanındanmış. Ve güyâ Fatih, bu çocuğu Evranos-zadelerden Ali Bey'e idam ettirmiş ve sonra kendisinin öldürdüğünü inkâr ederek Ali Bey'i de katlettirmişti.

Bu kadar tenakuzlar (*çelişkiler*) ve akla, mantığa aykırı misallerle dolu olan ve asıl bahsedilmesi gereken kitaplarda hiç bulunmayan vak'anın doğruluğuna itimat edilir mi?

Fatih fıtrî (*doğuştan gelen*) kuvvetinin ilk galeyan devri olan gençlik çağlarında bir kere saltanat lezzetini tattıktan sonra başkasının namına ve kendi yerine devleti idare etmek isteyenlerin aldatması sonucu, sekiz seneden fazla bir zaman bir eyalette kapanıp kalmaya mecbur olduğundan tam bir sabır ve sükûnetle itaate devam ederek babasının saltanatına değil, onun göklere çıkan tahttan çekilme arzusuna rekabet etmişti. Bu hareketle de

mevki hırsından berî (*kurtulmuş, temiz*) olduğuna reddi imkânsız bir delil göstermişti. Böyleyken, makamı hususunda bir tehlikeden korkarak, yırtıcı hayvanların bile dokunamayacağı bir masum yavruya kıymış olmasına nasıl ihtimal verilebilir.

Diyelim ki padişahın halka emniyeti yoktu. Şehzade o zaman İstanbul'da durdukça, berideki çocuğu idam etmekle düşmanlarını fesat çıkarma vasıtalarını hazırlamaktan aciz bırakmayacağını, hak bilirlikteki olgunluğu dost ve düşman yanında kabul edilmiş olan padişah idrak edemez miydi?

Bu iftiraları çıkaranlar, Fatih'in şiddetini kardeşinden, çocuklarına dahi naklederek Şehzade Sultan Mustafa'yı da İstanbul'da Gedik Ahmet Paşa'nın haremine saldırdığı için idam ettirdiğinden bahsederler. Hâlbuki Sultan Mustafa'nın, sancağı olan Karaman'da vefat ettiğinde ve padişahın bu musibetin tesiri ile senelerce yas tuttuğunda Osmanlı tarihlerinin hepsi müttefiktirler.

Bu doğru olmuş olsa bile, kan dökücülüğünden ziyade adalet sevgisini ispat edecek böyle belânın icadından çekinmeyenler için, padişaha, masum kardeşinin idamı gibi gerçekte onu ayıplamayı gerektirecek mevhum (sanal) bir zulüm isnat etmek (*suç yüklemek*) hiç de zor değildir.

Bazı saçma suçlamalar

Bundan başka güya Fatih, bir kocakarının kavununu hangisinin yediğini anlamak için on iki içoğlanın karnını yardırmış. Bir ressama boyundaki sinirlerin şeklini göstermek için bir günahsızın boynunu vurdurmuş. Hoşuna giden âşık olduğu bir cariyeyi yeniçerileri memnun etmek için idam ettirmiş.

Biraz İslami kurallara vukufu ve biraz da idraki olanlara göre bu kıssalar, apaçık batıl ve yanlış şeyler değil midir?

Bir kocakarının bir kavun davasını kendi huzurunda görecek kadar adaletli olan bir padişah, kabil midir ki bir kavun için on iki kişinin karnını yarmak gibi bir vahşi hayvan muamelesi yapsın?

Ressama boyun sinirlerini göstermek istediyse, ölüme mahkûm hiçbir adam bulamadı mı ki suçsuz bir biçareyi idam ettirsin?

Yeniçerilerin, padişahın harem işlerine müdahalesi olabiliyor mu ki, cariye idam etmesine ihtimal verilebilsin?

Bu saçma sapan sözleri bir tarafa bırakalım da padişahın tarihçe sabit olan bir takım şedit (*şiddetli*) muamelelerine bakalım.

Fatih'in bazı hükümdarları ve askerlerini idam ettirmesi üzerine

Fatih zapt ettiği ülkelerden bazısının hükümdarını ve askerlerini idam ettirmişti. Avrupa tarihçileri bunu lânetle zikrederler. Vakıa bu muameleler İslâm'ın ilk ortaya çıktığı devir gibi bir vakt-i saadette ve yahut Avrupa'nın şimdiki hali gibi bir devir-i medeniyette vuku bulmuş olsaydı tenkît edilebilirdi. Fakat Fatih'in ortaya çıkışından iki asır önce, şarkta Cengiz katliam ve zorla ülke alma felâketlerini yeniliyor ve garpta da Üçüncü İnnosan namındaki Papa, Engizisyon denilen ve manası Katolik mezhebinin haricinde bulunanları, büyük bir dikkatle araştırarak ele geçirdiklerini işkence ile yok etmekten ibaret olan belâyı icat ediyordu. Bu sebeple de her tarafın ahlâkında küllî bir değişme meydana gelmişti. İnsanlık kana susamış, intikam kılıcı çekilmiş, saldırganlık ateşi alevlenmişti.

O öyle bir zamandı ki papazlar, ele geçirdikleri Müslümanları, akla hayale gelmeyen eziyetlerle din değiştirmeye zorluyorlar ve "Ruhu ahirete temiz olarak gitsin" diye ateşe atıyorlardı. Öyle bir zamandı ki Macaristan'da Hunyad, yemek yedikten sonra Müslüman esirlerini karşısında idam ettiriyor ve çalgı yerine onların inlemeleriyle eğleniyordu.

Yine öyle bir zaman idi ki Arnavutluk'ta İskender Bey, eline ne kadar Osmanlı esiri geçirirse hepsini çengele asıyordu. Aynı devirde Eflâk'ta Şeytan Voyvoda, Türklerden tutabildiklerinin hepsini kazıklara geçirterek büyük bir ovayı bunlarla donatıyordu. Temaşvar hakimi askerine, şarap ile Müslüman kanı içeriyordu. Ve Osmanlı yaralılarının yarasından dişi ile et koparıyor, kopardığı parça ağzında olduğu halde kalkıp oynuyordu. O asırda, yalnız ayrı iki dinde olanların değil, Hıristiyanlarla Hıristiyanların ve Müslümanlarla Müslümanların savaşlarında bile yağma, esir alma, hatta katliam ve ülkeleri tahrip etme tabii sayılıyordu. Fatih'ten (hâlâ şimdi bile Avrupa'da, galip bir devletin pek de rivayet etmediği) milletler hukuku kurallarına tamamıyla tabi olmasını beklemek nasıl caiz olabilir?

Bize kalırsa padişahın ahlâkını inceleyip hakkında iyi ve kötüdür diye doğru bir hüküm verebilmek için her şeyden evvel bir meseleye dikkat etmek gerekir. O da şudur: Fatih, hareketlerinde taassubu (*bağnazlığı*) veya tabii temayüllerini (eğilimlerini) mi rehber edindi? Yoksa zamanının gidişatına ve politikasının icaplarına mı tabi oldu? Şeriat kılıcını -Sultan Mehmet gibi ahkâm-ı dininyenin

Hürriyet şairimiz Namık Kemal ve eseri *Evrak-ı Perişan*.

künhüne (*din yargılarının özüne*) vakıf bir üstün şahsiyeti- haksız olarak bir fert üzerine kaldıramayacağından, taassup fikrinin tasavvuruna bile aklen imkân yoktur. Bundan başka Fatih mutaassıp (*bağnaz*) değilmiş ki İstanbul'u zapt ettiği zaman mahvetmeye lüzum görmediğinden Rumların dinlerine dokunmadı ve olduğu gibi bıraktı. Patrikhaneye bu kadar çok müsaade verdi. Hâlâ onun şükran nişanesi olmak üzere, resminin olduğu ve Rumların imal ettikleri madalyalar elde mevcuttur.

Fatih'in esirleri cezalandırması yalnız Hıristiyan memleketlerine münhasır (*sınırlı*) değildi ki ona mutaassıp denilsin. Karaman'ı zapt ettiği zaman Varsak Tatarlarını ve Uzun Hasan'ı yendiği vakit aldığı Türkmen esirlerini de idam ettirmişti.

Hele bir de padişahın tabiatında kan dökmeye öyle bir meyil olsaydı, İstanbul'u zapt ettiği sırada, şehirde hiçbir adam sağ bırakmaması gerekirdi. Çünkü oranın fethine, en güzide askerlerinin naşı üzerinden yürüyerek muvaffak olabilmişti. Bir de ceddi Yıldırım Bayezid'in Timur'a yenildiğini duyan Rumlar, onun İstanbul'da yaptırmış olduğu Müslüman mahallesini, oturanlarla beraber mahvetmişlerdi. Binaenaleyh (*dolayısıyla*) ortada böyle iki büyük intikam vesilesi mevcuttu.

Antlaşmaya sadık kalmama suçlaması üzerine

Padişah hakkında Rum tarihçilerinin büyük bir isnatları da muahedeye (*antlaşmaya*) sadık kalmaması, ahdini tutmamasıdır. Bu hususta onların gösterdikleri deliller arasında kabul edilebilen tek bir tane vardır. O da Mahmut Paşa'nın Bosna Kralına verdiği, teminat ve himayeyi reddetmesidir. Diyelim ki diğer rivayetler de doğrudur. Avrupa tarihlerinin hepsinde, kabul edilir ki, Orta Çağa, ahdini bozma, Hıristiyanların yadigârıdır. Devlet-i Aliye'nin verdiği ahdi bozması işine gelince, iş o dereceye gelmişti ki Hıristiyan devletlerince, kendi dininden olmayanlarla muahede yapmak, harp hilelerinden, onu, fırsat düşünce bozmak da siyasi yönden en büyük maharetlerden sayılırdı. (Hatta meşhur Voltaire'in "Ahlâka Dair Mülâhazat" isimli tarihi muhakemelerinde açıkça yazıldığı gibi İkinci Murad'ın Macaristan Kralıyla yaptığı anlaşmayı, Papa'nın Almanya'da vekili bulunan Solin Sezau beğenmemişti. Padişah tarafından ise muahedeyi bozmaya ilişkin hiçbir fırsat verilmediğinden Hıristiyan olmayanlara karşı vuku bulan muahedelerin hükmü olmadığını ilan etmişti. O zamandan beri de ahdini bozmak, Osmanlılara komşu olan devletler tarafından meşru bir kaide addolunmuştur.)

Fatih, böyle olan düşmanlarına karşılık olarak ceza ile mukabele etmişse hiçbir zaman kınanamaz. Bilakis şundan dolayı daha övülmesi gerekir ki, o zaman dünyadaki hükümetlerin cümlesi eline geçen mülkü gasp etmeye alışmış olduğu halde, kendisi devletine tabii bir hudut çizmekle uğraşarak, bunun dışında, mevcut hükümetlerle güzel geçinmeye çalışıyordu. Nitekim Mısır Devleti Haremeyn'in su yollarını tamir için Fatih'in arzusunu, kibirlenerek ret etmiş ve vezir himayesinde bulunan Zülkadiroğulları'nın bazı işlerinde adeta tahakküme kalkışmış iken sabır ve tahammül gösterdi.

"Fatih'in tabiatında kan dökmeye öyle bir meyil olsaydı, İstanbul'u zapt ettiği sırada, şehirde hiçbir adam sağ bırakmaması gerekirdi."

Ta Maveraünnehir'de bulunan Hüseyin Baykara ile kardeşçe münasebete başladı. Venedik Devleti ile Sicilya Hükümeti sözüne güvenerek kendisiyle anlaşma imzaladılar. O da verdiği söze samimiyetle bağlı kaldı. Uzun Hasan, Tokat'ı tamamıyla tahrip etmişken savaşta onu yenince intikamını sadece askerinden aldı. Halkın kılına bile dokunmadı. Hatta Sadrazam Mahmut Paşa, Fatih'i düşmanı takipten men etmeye "Burası İslâm toprağıdır. Yağma edemeyiz ya" diyerek muvaffak olmuştu.

Halil Paşa ve Mahmut Paşa'nın idamları

Fatih'in kan dökücülüğüne Halil Paşa ve Mahmut Paşa'nın idamını da delil olarak göstermek isterler. Halil Paşa bir defa, padişahını saltanattan çeşitli desiselerle (*aldatma, oyun*) uzaklaştırdığı halde yine de affına mazhar olmuşken, devlet içinde istediği gibi hükmetme arzusundan vazgeçmemişti. Fatih'i aciz bırakarak, bütün işleri kendine teslim ettirmek maksadıyla bir taraftan şehzade Orhan'ı, Anadolu'ya salıverip de bir ihtilâl çıkarması ve mukavemette ısrar etmesi için Bizans İmparatoru'nu el altından tahrik ediyordu. Bir taraftan da padişahı, devamlı olarak muhasarasından (*kuşatma*) menetmeye çalışıyordu. İstanbul'un fethinden sonra ele geçen Rum büyükleri, Halil Paşa'nın, imparatorla olan gizli haberleşmelerini ispat ettiklerinden, cezası verildi. Bugün bile hangi devlet vardır ki en yüksek mertebeye çıkmışken, düşmana casusluk eden böyle bir haini idam etmesin.

Fatih, Halil Paşa'yı öldürtmekle bir zulüm işlemek bir yana hem memleketi öyle bir iç düşmanın vücudundan temizledi, hem de ileride vuku bulması muhakkak olan bir büyük tehlikenin önünü almış oldu. Çünkü Alaaddin Paşa'nın vefatından sonra vezaret (*vezirlik, sadrazamlık*) uzun zaman Çandarlılarda kalmıştı. Bu suretle saltanata, adeta verasetle, büyük mevkie ulaşan bir ortak peyda olmuştu. Eğer bu hal devam etseydi ya çocuk veya iktidarsız bir padişah geldiği

zaman Çandarlılar da Atabek şekline girecekler ve hasıl olan ayrılıklar ile de neticede devlet elden gidecekti.

Mahmut Paşa'ya gelince, tarihlerden anlaşıldığına göre o, Fatih'in yardımı ile büyüyüp, ondan ilim aldıktan sonra devlete birçok hizmetler yapmıştı. Fakat gördüğü iltifat ve takdirlerle gururlanmış, kendi görüşüne çok güvendiğinden birçok defalar padişahın işini bile bozmaya kalkışmıştı. Mahmut Paşa'nın gözden düşmeye başlaması Bosna seferinde olmuştur. Çünkü o, bu savaşa gönderildiği zaman memleketin tamamen zaptına, hükümdarın işlediği, muahedeyi bozma suçuna karşılık ceza olarak da vücudunun yok edilmesine dair kesin talimat alınmıştı. Hal böyleyken o, savaş neticesi krala aman vermişti. Aslında kendisi Hırvat olduğu gibi kardeşi de Bosna kralının kumandanlarından olduğundan, Kral hakkında, böyle verilen talimata aykırı olarak yaptığı inatçı hareketi, padişahın zihninde bir şüphe izi bıraktı.

Sonraları Paşa, Karaman'dan İstanbul'a yapılan göçleri tanzime memur olduğunda, bu işte de ihmali görüldüğünden memuriyetten azledildi. İkinci defa sadrazam olduğunda, padişah'ı, o kış, Uzun Hasan'ın üzerine yürümekten menetti. Sonra yolculuk esnasında, Şebinkarahisar'ın zaptını, düşman üzerine yürümeğe tercih ettirmişti ki o zaman padişah: "Biz buraya düşman için geldik. Kale fethine gelmedik" diyerek onun bu görüşünü kabul etmemişti. Daha sonra Has Murad olayı da Paşa'nın imdat yardımında ağır davranmasına bağlandı. Nihayet Uzun Hasan'ı takibe mani olması bütün bu sebeplere ilâve edildi. Ve ikinci defa olarak makamından uzaklaştırıldı.

Azledildiği sırada, Fatih'in en sevgili şehzadesi olan Sultan Mustafa vefat ettiğinden Mahmut Paşa da diğer ileri gelenler gibi taziye için gelmişti. Hâlbuki sadarette (*vezirlikte*) bulunduğu sıralarda merhum şehzadeyi hiçe sayacak kadar şımartmış olduğundan, düşmanları şehzade ile arasında geçen hadiseleri padişaha söylediler. Ve şehzadenin vefatından dolayı Paşa "büyük sevinç içindedir" dediler. Bunun üzerine durumu incelettirildi. Bütün memleket, şehzadenin ölü-

1439-1453 tarihleri arasında sadrazamlık yapan Çandarlı Halil Paşa, İstanbul'un fethinden hemen sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından idam ettirildi.

münden dolayı matemde iken, Mahmut Paşa'nın halvethanesinde beyaz elbiseler içinde satranç oynamakla meşgul olduğu anlaşıldı. Velinimeti olan Fatih, ciğerparesini kaybetmek gibi takat getirilemeyecek kadar büyük bir felâkete uğradığı halde, onun sevinçli olacak kadar nimetin kadrini bilmediğine bakarak ve o teessürüyle, Bosna, Karaman, Uzun Hasan vakalarındaki durumlarını hainliğe hamlederek idamını emretti. İhtimal ki Paşa'nın Bosna Kralı'na aman vermesi sırf insaniyeti sebebiyledir. Yine muhtemeldir ki Karaman halkını İstanbul'a sevk etmekte şiddet göstermemesi merhametindendir. Ve yine muhtemeldir ki Uzun Hasan'ın önce kış vakti üzerine yürümeye, daha sonra da düşmanı takip etmeye muhalefet etmesi sırf hayırhahlığından ve basiretli oluşundandır. Yine diyelim ki şehzade için matem tutmaması, ona düşmanlığından değil, matem gibi hem aklen, hem de naklen reddedilmiş olan, münasebetleri kabul etmekteki, dine bağlılığındandır.

Ancak esaretin en alt noktasından, vezirlik gibi yüksek bir dereceye çıkardığı adamı, dinine, devletine ve maksadına ve milletine hain zannettirecek emareleri bulan gayretli bir padişaha ve kendine evlâdından ziyade kudret, nüfuz verdiği bir kölesini, evlâdını yitirmenin verdiği üzüntü içinde bulunduğu bir sırada, meclisinde gizlice sevinç alâmetleri göstermekte olduğunu gören bir babaya, en kederli zamanında bütün bu ihtimallerin de tesiri olabilir.

İşte paşaların idamı, yukarıda açıklanan sebeplerden dolayıdır. Yoksa padişah, Yunan Tarihlerinin söyledikleri gibi istediği şekilde zulüm etmedikleri için onların vücutlarını ortadan kaldırmış olsaydı, Rum Mehmet Paşa'yı Karaman memuriyetindeki tecavüz ve zulümlerinden dolayı azledip kovacağına, ebediyen sadaret makamında bırakması gerekirdi.

Eğer Fatih zalim ve mağrur bir hükümdar olsaydı, Molla Gürani, Bursa kadısı iken gönderdiği fermanı "şer'a mugayirdir" (*kurallara aykırı*) diyerek parça parça edip mübaşirin yüzüne attıktan sonra hiddetle tâ Mısır'a kadar gidince -İslâm devletleriyle savaşmak en çok nefret ettiği şeyken- hocanın geri verilmesi için Mısır Melik'i ile harbe girişecek kadar ısrarı hiç de istemezdi.

Fatih 'şehzade katli' kanunu çıkardı mı?

Fatih'e isnat olunan suçların en büyüğü şudur: Güya memleketin asayişini temin etmek için Kanun-ı Muhammediyye'ye, her cülus (*tahta çıkma*) vuku bulunca, fitneyi yok etmek için, mevcut olan şehzadelerin idamının lüzumuna dair bir fıkra ilâve etmiştir. Kanun-ı Muhammedi -ağızdan ağza işitilip gelmekte olan rivayetler gibi içinde saltanatın vazifeleri hususunda pek ağır bazı kayıtlar olduğundan dolayı IV. Murad tarafından yaktırıldığından mıdır? Yoksa başka bir sebep mi vardır? Her nedense- ortadan kaybolduğundan bu maddenin vücudunu, incele-

Fatih'ten pek çok latife ve nükteler de rivayet edilir.

yip de ret veya kabul etmek mümkün değildir. Şu kadar var ki vakıa Fatih kanunnameyi bizzat kendisi tayin etmişti. Fakat zamanının ulemasına arz ederek, her meselesine dair ayrı ayrı fetvalar almıştı. Fatih devrinin uleması gibi, dine bağlılıkları, metanetleri darb-ı mesel (*örnek alınacak söz*) haline gelmiş olan büyüklerin, böyle Cengiz'e lâyık bir zulme, Şeriat-ı Muhammediye namına fetva vermiş olmalarını akıl nasıl kabul eder?

Bundan başka Fatih, bekası için düşman olan Rumların, ölümle, İslâmiyet'i kabul arasında serbest bırakılmalarına dair kendine arzulanan tedbiri büyük bir nefretle reddetmişken, ciğerparesi olan evlât ve torunlarının fitne çıkmasına ihtimal bırakmamak vehmiyle, nihayete kadar birbirinin saldırgan kılıçları altında durmalarını mucip olacak bir kötülüğü kaide haline koymuş olması kabil midir?

Fatih'in tarihsel yeri

Sözü bitirmeden önce şurasını da ilâve etmeye lüzum görüyoruz ki Fatih, fevkalâde bir şecaat (*yürekli-lik*) ve metanetle (*dayanıklılık*), ilim, irfani düşünebilme ve icat edebilme gibi nice nadir meziyetleri kendisinde toplamıştı. Hele bilhassa ansızın zuhur eden güçlüklere karşı tedbirli olmaktaki kuvveti adeta mucize derecesine vardığından dünyaya gelen kahramanların en büyüklerinden olmakla beraber, Timur gibi dünyayı istilâ etme iddiasında bulunmayı veya Cengiz gibi yaratılıştan harp etmeyi ve tahrip etmeyi sevmek bir tarafa, hattı zatında ilim, hikmet, âdâb ve letâife, fetihten ziyade imar etmeye meyilli bir şahıstı. Fatih, başına geçtiği devleti öyle bir halde buldu ki Osmanlılar için Anadolu ile Rumeli'nin her tarafını istilâ etmekten veya elde bulunan ve yalnız milletin gençlik kuvvetiyle korunabilen yerlerden dahi tamamıyla ümit kesmek gerekiyordu. Bu ihtiyaç üzerinde girdiği, ülkeler fethetme yolunda dâhi silah ateşinden çok, ilim, irfan şimşeği ile iş görmeyi tercih ediyordu.

Vakıa (*gerçi*) kendisi Hazreti Ömer ve Ömer b. Abdülaziz gibi nefsî arzu ve temayüllerini vazifeye mağlup etmiş veya Salahaddin-i Eyyûbî gibi düşmanlarının her kötülüğüne iyilikle mukabele edecek kadar cömert olmuş değildi. Ancak ekseriyetle idaresinde adaleti esas tutmak ve şiddeti, maksadının gösterdiği ihtiyaca hasretmek gibi devlet kurmaya ve medeniyete teşvik etmeye çalışanlar için yapılması gerekli olan hikmet kaidesinden bir an bile ayrılmadı. Yalnız gördüğü zaruret üzerine kan döker ve asker telef ederdi. Hükümdar öldürür ve kölelerine ceza verirdi. Lâkin tebaasını esir gibi kullanmak ve aldığı yerlerin halkını katlettirmek, mahkûmları işkence altında telef etmek gibi o zamanların inancınca normal işlerden sayılan zulümlere asla tenezzül etmezdi.

Sırf şahsına ait olan hususlardaki şiddeti, sürgün etmek ve tahkir etmekten ibaretti. Nitekim Sinan Paşa ve Ahmet Paşa hakkında olan muameleleri -ki Şakayık'ta tafsilâtla yazılmıştır- bu hususa şahittir.

Meşhurlar içinde kendine özel bir yer ayıran hususiyet ise umumî hareketlerinden hâsıl olan bir neticedir.

Şöyle ki bir ordu halinden medeni bir toplum haline geçirdiği **devlet**, onun mucit eliyle düşmanların galebeleriyle yok olmaktan kurtulmuştur. Aynı zamanda iç isyanlardan -mahvolma tehlikesine düşmek şöyle dursun- çoğu zaman istifadeye bile muktedir olmuş ve zamanın gerektirdiği her türlü şeye ve medenî inkılâpları alma imkânını elde etmiş olmak cihetiyle (*yönüyle*), ölümsüz hayat istidadını (*yetenek*) haiz bir halde ortaya çıkmıştı. O istidat sayesindedir ki altı yüz seneden beri tek bir hanedanın idaresinde devam edip gidiyor. Yükselişin zirvesine çıktığı zamanlarında malik olduğu yerlerin, gerileme ve çökme devirlerinde dahi sekizde birini kaybetmemişti.

Büyük devletler içinde bu kadar uzun müddet ayakta kalabilmek yalnız Roma'ya nasip olmuştu. Bu kadar müddet bir hanedanın idaresinde kalmak ve böyle, dünyanın en şiddetli sadmelerinden (*çatışma*), en hafif zayiat ile kendini kurtarmak ise hiçbirine müyesser (*nasip*) olmamıştır.

Hele bir milletin, kılıç sayesinde zapt ettiği toprağa yerleşip, tabii hududuna kadar yayılarak, zamanında tatbik edilen kaide ve nizamları tamamlaması ve ilim yönünden vaktinin önderi olacak derecede üstünlük elde etmesi, normal olarak asırlar gerektiren bir iş iken, sanki Fatih, ilim ve irfanının kerametiyle asırları bir araya toplayarak bütün bu gayeleri otuz sene içinde tamamlamıştır. Aynı zamanda milletinde, gençliğin şecaat ve tazeliğiyle olgun yaşın fazilet ve dayanıklılığını himmet ve gayret eliyle bir araya getirdiğinden, medeni gelişmelerin maruf (*bilinen*) kuralları içinde bir şan ve şeref almaya muvaffak olmuştur.

İşte bu cihetlerle Fatih, içinde bulunduğumuz medeniyet asırlarının - İngiltere Hamî-î Cumhuru olan meşhur Oliver Cromwell ve Rus İmparatoru Büyük Petro, Prusya Kralı Büyük Frederic gibi hiç kimseyi taklit etmeyerek ve hiç kimsenin taklit edemeyeceği özel tavırlar takınarak, bir devletin beka ve saadetine hakikaten çalışan ve -dört-beş asır içinde sayıları dört beşe ancak varan- ortaya çıkardığı büyük şahsiyetlerden biri hatta birincisidir. Ekseri bütün şahsiyetleri, bulundukları mertebeye zamanının tesiri çıkarır. Ancak Fatih, zamanını, elde ettiği büyük mertebeye, bilakis kendi himmetinin (*çaba, emek*) tesiriyle ulaştırmıştır.

Köy Enstitülerine doğru...

Köy Enstitülerine doğru gelirken, İlk Öğretmen Okulunun, Mıntıka Okullarının ve Eğitmen Kurslarının açılışına dek süren süreç sosyolojik bir laboratuvar gibidir. 1938'de Milli Eğitim Bakanı olan Hasan Âli Yücel ve Köy Enstitülerinin babası olarak anılan İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç bu deneyleri "Köy Enstitüleri" ile taçlandırdı. O nedenle diyoruz ki öncesiyle var olan Köy Enstitüleri sonrası ile de var olmaya devam edecektir.

Ahmet Nuri Doğan

Matematik öğretmeni, yazar ve aynı zamanda Bilim ve Gelecek'in Büyükçekmece Temsilcisi olan Ahmet Nuri Doğan'ın okuyacağınız makalesi *Adabelen* dergisinin 48. sayısında yayımlanmıştı. Bazı düzeltmelerle okurlarımıza sunuyoruz.

Avrupa Aydınlanması Osmanlı için hem şans hem de şanssızlıktı. Aydınlanmaya dek işler iyi gidiyordu. Osmanlı vergilerini alıyor, gerektiğinde salma salıyor gül gibi geçinip duruyordu. Aydınlanma ile Avrupa'da milli devletler kuruldu, başkaldırılar başladı. İşler tersine döndü. Osmanlı vergileri alamaz oldu. Dişe dokunur üretim de yoktu zaten. Ekonomi kötüydü. Ekonomi iyi değilse hiçbir şey iyi olamazdı. Düzenin böyle gitmeyeceği anlaşıldı. Yenilenme gerekiyordu.

1800'lü yıllarda III. Selim ile başlayan yenileşme adımları II. Mahmut döneminde hız kazandı. Geleneksel padişahlık yönetimi ve Yeniçeri kökenli ordu günün koşullarının gerisinde kalmıştı. Devlet kadrolarının ve ordunun yenilenmesi zorunluydu. Bir yandan Avrupa'dan da her iki alanda uzmanlar getirilirken diğer yandan Avrupa'ya eğitilmek üzere asker-sivil öğrenciler gönderildi. Ancak eğitim için gönderilecek insan kaynağı yetersizdi. Çünkü eğitim medreseler ve dini kurumlarda yapılıyor, gelenekçi geri yapı devam ediyordu. O nedenle eğitimde de yenileşme kaçınılmazdı. Bu kaçınılmazlığın bir nedeni de Avrupa'ya eğitim için gidenlerin oradan aydınlanmış olarak dönmesi ve gidişata direnme eğilimlerinin güçlü olmasıdır. Aslında bu eğilim Türk Aydınlanmasının başlangıcı sayılabilir.

Tanzimat'a dek süren bu dönemde medreselerden bağımsız ilk sivil ilkokullar ve ortaokul düzeyinde Rüştiyeler açıldı. O güne dek ilkokul çağındaki çocuklar camilerde eğitim görüyordu. Ortaokul ve lise çağındaki çocukların eğitim alanı da medreselerdi. Eğitim din öğrenmek ve kuran ezberlemekle sınırlıydı. Hedef hafız yetiştirmekti. Sivil ilkokullar açıldı açılmasına ama bu okullarda öğretmenlik yapacak öğretmen yoktu. Öğretmenlik cami imamlarına ve medrese kökenlilere kalıyordu

ki bunlar yetersizlikleri dışında çoğunlukla okuma yazma da bilmiyordu. Bu önemli bir sorundu.

O yıllarda Türk aydınlarının ülkenin padişahlığın tek adam yönetimine karşı mücadelesi giderek artar. Asker/sivil aydınların mücadelesi sonucunda Tanzimat Fermanı yayınlanır. Artık ülke, halkın değişik kesimlerinin temsilcisi olan bir meclisle yönetilecektir. Bu 600 yıllık Osmanlı için bir dönüm noktasıdır.

Tanzimat dönemi (1839-1876)

Padişah Abdülmecit'tir ve ülkenin artık bir meclisi vardır. Ve bu dönem yenileşme adına birçok adımın atıldığı dönemdir. Eğitim yine en önemli atılımların yapıldığı alanlardan biridir. Çünkü yeniliklere uygun insan tipini yaratacak olan eğitimdir. Yenilikçilerle gelenekçiler arasındaki çatışmalar üst seviyeye çıkar. Aslında bu çelişme bugün de varlığını sürdüren Cumhuriyet ile cumhuriyet karşıtlığının temel çelişmesidir. Son tahlilde tam bağımsızlıkçı, emeğin özgürleştiği düzenle işbirlikçiliğin ve eşitsizliğin sürdürülmesinden yana olan düzenin uzlaşmaz çelişmesidir.

Tanzimat döneminde sivil okullar yaygınlaşır. Ama öğretmen sorunu devam etmektedir. Öğretmenlik için zaman zaman subaylardan yararlanılır. Ancak onların da öğretmenlik eğitimi yoktur. Öğretmenlik gereksinimini karşılamak üzere ilk kez öğretmen okulu açılır. 16 Mart 1848'de Darülmuallimin olarak açılan bu okulda eğitbilimin ilkeleri ve öğretim yöntemleri ders olarak okutulmaktadır. Gelişmeler devam eder, 15 Kasım 1868'de ilkokullara öğretmen yetiştiren Darülmuallimin-i Sıbyan açılır. Bu okullar daha da önemlidir. Çünkü ilkokul çağındaki çocukların eğitimi daha da özel yöntemleri gerekli kılmaktadır. Bu okullarda da Usul-i Tedris (öğretim metodu) dersleri okutulur. Hemen ardından da Darülmuallimat adıyla 26 Nisan 1870'de Kız Öğretmen Okulu açılır.

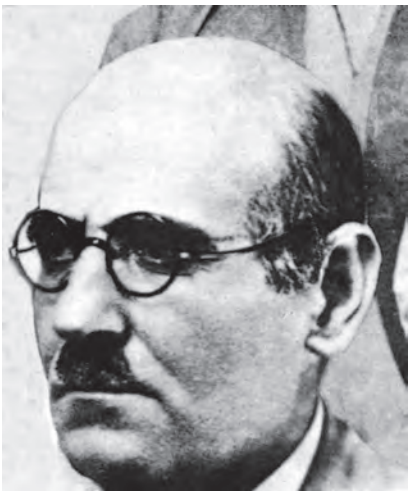
Kız Öğretmen Okullarının açılması kadınların toplum hayatına katılması yönüyle önemli bir adımdır. Ama çelişmeler devam etmektedir. Kız ve erkek çocuklarının aynı sınıflarda hatta aynı okulda okumasına tepkiler güçlüdür. Kız öğrencilerin erkek, erkek öğrencilerin kadın öğretmence okutulması kabul edilir şey değildir. Erkek okullarında öğretmenlik yapacak kadın öğretmenlerin yaşlı ve çirkin olması gibi "tedbirlere" başvurulur. Benzer tedbirler Kız Öğretmen Okulu'na alınacak öğretmen adayları için de geçerlidir. Öğretmen olmak için öğretmen okulu mezunu olmak koşulu da yoktur. Neredeyse herkes öğretmen olabilir.

Meslekleşme

Öğretmenliğin herkesin yapabileceği iş olmaktan çıkarılması II. Abdülhamid dönemine rastlar. Tanzimatçıların zorlaması ile 1876'da ilk anayasa (Kanun-i Esasi) kabul edilir. Çok sürmez… Abdülhamit 1868'de anayasayı askıya alır ve istibdat dönemi denilen baskıcı bir dönem başlar. Hani şu herkesin izlendiği, muhbirliğin, kovuşturmaların, zindanların, sürgünlerin gırla gittiği dönem... Ama zıtların birliği

16 Mart 1848'de öğretmenlik gereksinimini karşılamak üzere ilk kez Darülmuallimin adı altında bir öğretmen okulu açıldı.

1909-1913 yıllarında Erkek Öğretmen Okulu Müdürü olan Satı Bey öğretmenliğin meslek olması yönünde radikal adımlar attı.

ilkesi toplumsal ağırlığını hissettirir. Yenileşme eğilimleri, baskılara karşın devam etmektedir.

İlk Yüksek Öğretmen Okulunun (Darülmuallimin-i Aliye) kurulduğu 3 Kasım 1891 yılı bu dönemdedir. Onun gereksinimi ve gerekçesi öğretmen okullarına ve üniversitelere öğretmen yetiştirmektir.

Bu dönemin en önemli adımlarından biri ise "Muallimlikte Meslek-i İhtisas Tesisine Dair Talimat" adıyla yayınlanan talimattır. Bu talimatla öğretmen olmak için, 1) İyi ahlaklı olmak, 2) Başka bir meslekle uğraşmamak, 3) Kendisine verilen ihtisasa uymak şartları aranacaktır. Özellikle son iki madde öğretmenliğin meslek olarak tescil edilmesinin kayda geçmesidir. Nitekim İkinci Meşrutiyet (1908-1914) döneminde bunun somut adımları atılır. İkinci Meşrutiyet dönemi Hürriyet fikirlerinin hızla yayıldığı, devrimci adımların atıldığı dönemdir. 1909-1913 yıllarında Erkek Öğretmen Okulu Müdürü olan Satı Bey öğretmenliğin meslek olması yönünde radikal adımlar atar. Medrese kökenli eğitbilimden uzak öğretmenleri meslekten çıkarır. Öğretmen Okullarında mesleki derslerin ağırlığını artırır. Bunların ötesinde anaokulu öğretmenliği için özel eğitimden geçmiş kadın öğretmenlerin yetiştirilmesi, halk eğitimi, karma eğitim… gibi önemli adımların atılmasını sağlar. Ama tüm bu olumlu gelişmeler şehir merkezlidir. Oysa Türkiye bir köylü ülkesidir. Köylerdeki yaşantı çağın çok gerisindedir.

Yeni bir ülke yaratma fikri aydınlarda giderek artar. Bunun için de köylerin kalkınması şarttır. Bunun yolu da köylülerin büyük toprak sahiplerinin baskısından kurtulması, toprağın işleyenlere dağıtılması ve köylülerin eğitilmesidir.

Köy eğitimi - Mıntıka öğretmen okulları

Köylerde eğitimi sahiplenecek öğretmen sorunu gündeme gelir. Öğretmen Okullarından mezun olanlar genellikle şehir kökenlidir ve bunlar köylere gitmek istememektedir. Gitseler bile köyü ve köylüyü tanımadıkları için verimli olamamaktadırlar. Daha sonra başbakanlık da yapan Şemsettin Günaltay'ın 1914 yılında eğitimle ilgili saptamaları, *Türk Eğitim Tarihi* adlı kitabında Yahya Akyüz tarafından şöyle aktarılır:

"Birkaç yerdeki köhne İdadilerin ismini değiştirmek veya şehirlerde memur çocukları için her şeyi okutmak fakat hiçbir şeyi öğretmemek şartıyla faydasız birkaç mektep açmakla Anadolu uyandırılamaz. Yazara göre, köylünün durumunu iyileştirecek en acil tedbirlerden biri mıntıka (bölge) okulları açılmasıdır. Bunlar birkaç köyün çocuklarına yatılı ilkokul eğitimi verecek, ziraat öğretecektir… Her mıntıka mektebinde bir Darülmualliminden, bir ziraat mektebinden mezun iki esaslı muallim bulunmalıdır. Öteki muallimler başka mektep mezunu olabilir… Maarif Nezareti ile beraber hepimiz âlim yetiştirmek nazariyesini bırakıp adam yetiştirmek esasını kabul etmeliyiz. Nazariyeci âlim yamaklarından memlekete hayır ve kurtuluş gelmez. Memleket sözcü değil işçi, tüketici değil üretici unsurlara muhtaçtır."

Bu tespit çok net ve devrimci bir tespittir ve Cumhuriyet dönemi eğitim atılımlarına ışık tutmaktadır. Benzer düşünceler sıkça dile getirilir. Köylerde eğitim nasıl ve hangi öğretmenlerce yapılmalıdır; bunun yanıtı 1914 yılında şöyle verilmektedir.

"… İsmail Mahir Efendi, Kastamonu mebusu olarak girdiği Meclis'te köy eğitimi fikirlerini şöyle açıklamıştır (Temmuz 1914): 'Aşağı yukarı yetmiş tane sancağımız var. Bunların çiftlik olan bir yerinde, yahut araz-i emirîye (devlet toprağı)'den bir yere, bir erkeklere bir kızlara mahsus gayet geniş leyli iptidai mektepler yaparız. O sancakta kaç köy varsa hesaplarsınız. Nerelerde mektep yapacaksak oralardan bir kız çocuğu bir erkek çocuğu alıp mektebe koruz. Kız mektebinin birçok tertibatı olacak: Dokumacılık, aşçılık, dikişçilik, kadınların ziraattan yapabilecekleri tavukçuluk vs. Erkek mekteplerinde de tamamiyle ziraat işleri. Bunlara dört sene tahsil-i iptidaiye gösterelim. Türk çocukları gayet zeki olur. Üç sene de Darülmuallimin-i iptidaiyenin programını bunlara gösteririm. Bir sene de mükemmel tatbikat görürler. Sekiz sene oldu mu? Sekiz seneye kadar o köylüleri mecbur edersiniz, muallim evlerini ve mekteplerini yapsınlar. Sonra o erkek ve kızı evlendirirsiniz. İki lira maaşla köylerine sevinerek giderler. Çünkü köyün yanı başında yapılacak örnek tarlanın gelirini o muallim ve muallime alır. Bundan başka çaremiz yoktur. Bu suretle Osmanlı ülkesinde yapılmadık köy mektebi kalmaz… Böyle yapılmazsa, Darülmuallimim ve Darülmuallimattan talebe çıksın derseniz, ancak üç yüz senede bu muallim ve muallimeler meydana gelir…" (Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi).

Bu tartışmalar 15 Temmuz 1921'de yapılan Maarif Kongresinde de gündemdedir (Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği koşullarda yapılan bu kongre eğitime ne denli önem verildiğinin en önemli belgelerindendir). Maarif Kongresinde "Köy Öğretmeni Yetiştirme" vurgusu yapıldıktan sonra aynı yıl Giresun, Ordu, Burdur, Diyarbakır, Çorum, Malatya illerinde (Livalar) öğretmen okulları açılır. Bir yandan bu okullar açılırken diğer yandan hemen gerçekleşmese de Mıntıka (bölge) okulları ısrarla tartışılmaya devam etmektedir. Ertesi yıl yani 1922'de öncekilerin devamı olarak Samsun, Kayseri (kız ve erkek ayrı), Elbistan, Siirt, Gümüşhane, Silifke'de yeni erkek öğretmen okulları açılır. Ayrıca işgal altında olup kapalı olan öğretmen okulları da yeniden açılmaya başlanır. Öğretmen okullarının sayısı 40'a ulaşır.

Savaşın henüz bittiği/bitmediği bu koşullarda bu sayıda öğretmen okulunu açmak elbette kolay değildi. Bunların bir kısmı devlet-millet işbirliği ile açıldı. Okul araç gereçleri de yine yörenin desteği ve işbirliği ile yapıldı. İşte bu noktada savaşın iki yüzü bütün çıplaklığı ile ortaya çıkmaktadır. Bir yüzü yok etmek, talan ve acımasızlık iken, diğer yüzü direniş ve insanlıktır. İnsanlığın kazandığı bu savaşta da halkın mutluluğu, hakları ön plandadır. O nedenle savaşta bile ihmal edilmeyen eğitim sorunu savaştan sonra da hız kesmeden devam eder.

3 Mart 1924 yılında yapılan ve

Temmuz 1921'de yapılan Maarif Kongresinde "Köy Öğretmeni Yetiştirme" vurgusu yapılır.

yeni eğitim-öğretim politikalarının belirlendiği kongrenin de en önemli saptamalarından biri köy öğretmenliği - köy eğitimidir. Adım adım Köy Enstitülerine giden yolun taşları döşenmektedir.

1926 yılında Milli Eğitim Bakanı olan ve öldüğü 1929 yılına kadar bu görevi sürdüren Mustafa Necati inancın ve bilincin olmadığı yerde köy öğretmeni sorununun çözümlenemeyeceğini bilmektedir. Mecliste sorunun hem niceliksel hem de niteliksel yönünü ortaya koyar. Daha 1920'lerde Mustafa Kemal'in söylemlerinde de kullandığı muallim ordusu deyimini gündeme getirerek…

"…Necati Bey, 22 Nisan 1926'da TBMM'de Muallim Mekteplerine Muavenat Hakkında Kanun tasarısı görüşülürken yaptığı konuşmada da, ülkede eğitimin gelişmesi için her şeyden önce bir muallim ordusuna sahip olmak gerektiğini, muallim yokluğundan ülkedeki bir buçuk milyon okuma-yazma çağındaki çocuğun yarısının bile okula gidemediğini ifade ettikten sonra şöyle devam ediyordu:

"… Behemehâl bir muallim ordusuna ihtiyaç vardır ve bu muallim ordusunu vücuda getirmek lazımdır. Eğer Türkiye'de muallim ordusu teşekkül etmezse, orta tahsil, yüksek tahsil kalmaz. O vakit memleket, birinci sınıf adamlardan mahrum kalır. Türkiye'de maarif hayatının temeli ilk muallim mekteplerinden başlar… Binaenaleyh muallim mektepleri yapmak lazımdır. Bunu verdiği neticeden anlıyoruz. Her sene iki yüz muallim çıkarıyor ve Türkiye'nin ihtiyacı olan üç bin muallimi çıkaramıyor…" (Cemil Öztürk, Atatürk Dönemi Öğretmen Yetiştirme Politikası).

1929 yılı dünyada Avrupalı emperyalistleri kasıp kavuran ekonomik krizin yükseldiği ve 1931'lere dek devam ettiği dönemdir. Avrupa için yıkım olan bu krizi Yeni Türkiye fırsata dönüştürmesini bilir. Ekonomik durumu düzeltmek için devletçi/millici ekonomik seferberlik başlatılmış; limanlar demiryolları millîleştirilmiş, yeraltı kaynaklarına sahip çıkılmış, fabrikalar açılmıştır. Hatta öyle ki Avrupa ülkelerinin paralarının değeri düşmüş, Türk parası değerini korumuş, bu sayede Osmanlı'dan kalan borçlar ödenmiştir.

Ekonomik alandaki bu seferberliğe koşut olarak eğitim alanındaki seferberlik de hız kesmez. Ekonomik zorluklar nedeniyle yeni öğretmen okullarının açılması durdurulsa da nitelik yönüyle yenileşmeler devam etmiştir. 1932 reformu gibi…

"1932 reformu ile, ilk öğretmen okullarının özellikle Riyaziye, Fizik, Kimya ve Felsefe derslerinin lise programlarına göre eksik olan müfredatları, bu eksiklikler giderilecek şekilde tamamlanmış… Ayrıca, Ruhiyat ve Terbiye gibi mesleki derslerin ders saatleri arttırılmış; bütün derslerin, ilkokul müfredat programı göz önünde bulundurularak ve uygulamalı bir biçimde verilmesi öngörülmüştür. Bu arada din dersleri, 1931 programıyla ilk öğretmen okullarının müfredatından tamamen çıkarılmış; bunların yerine, Askerlik ve Yurt Bilgisi dersleri konulmuştur…

"Yukarıda sözü edilen 'Muallim Mekteplerine Muavenat Hakkında Kanun' bir başka yönüyle de çok önemlidir. Milli Eğitim Bakanlığı'nın bütçesi, açılacak okullar ve faaliyette bulunan öğretmen okullarını iyileştirme çalışmaları için yetersizdir. Bu kanun ile, her ilin kendi bütçesinin yüzde 10'unun bu okullar için Milli Eğitim Bakanlığı'na gönderilmesi karar altına alınır. Bu sayededir ki yeni okullar açılmış, köhne durumda olan okulların ihtiyaçları önemli ölçüde karşılanmıştır." (Cemil Öztürk, Atatürk Dönemi Öğretmen Yetiştirme Politikası)

Dediğimiz gibi eğitim atılımları hız kesmeden devam eder. Deyim yerindeyse "artık cin şişeden çıkmıştır". 1936'da Saffet Arıkan Milli Eğitim Bakanı olur ve İlköğretim Genel Müdürlüğüne İsmail Hakkı Tonguç'u getirir.

Cumhuriyet'in kuruluşunda düşünülen köylüye toprak dağıtma ve toprak reformu hedefi bu dönemde yeniden gündemdedir. Bunun için, köylerde eğitim ve bu eğitimi yürütecek öğretmen sorununu çözmek zorunludur. Hem de hızlı bir biçimde. Mustafa Kemal'in de öteden beri düşündüğü çözüm "eğitmen" yetiştirmektir.

Eğitmen kursları

Nüfusu 400'den az köylere öğretmen yetiştirme amacıyla Eskişehir-Mahmudiye köyüne 1936'da Saffet Arıkan'ın Milli Eğitim Bakanlığı döneminde "Eğitmen Kursu" açılır. Atatürk'ün önerisiyle ilk kez açılan bu okulda, askerliğini onbaşı/çavuş olarak yapan yetenekli kişiler seçilerek eğitilecek, kısa bir kurstan geçirilerek 3 yıllık köy okullarında okuma yazmayı ve basit hesap bilgilerini öğreten "eğitmen" adıyla görev yapan köy öğretmeni olacaklardır. Bu proje hayata geçer.

Nüfusu 400'den az köylere öğretmen yetiştirme amacıyla Eskişehir-Mahmudiye köyüne 1936'da "Eğitmen Kursu" açıldı.

Askerler içinden seçilen yetenekli ve istekli olan köylü çocukları, 7-8 aylık bir kurstan sonra köylere eğitmen (bir anlamda öğretmen yardımcısı) olarak gönderilir. Eğitmenlerin eğitimi 7-8 aylık kurslarla sınırlı değildir. Onlar köydeki öğretim dönemi bitiminde yeniden kursa alınır, daha ileri yöntemlerle eğitimlerine devam edilir. 3 yıl süren eğitmen eğitimleri bununla da sınırlı kalmaz. On tanesi bir bölge olarak planlanan her bölgeye gezici bir başöğretmen atanır, bu başöğretmenler sorumlu oldukları köyleri gezerek eğitmenlerin eğitimlerini hizmet döneminde de sürdürürler. Eğitmenlerin görevi okulda öğretmenlikle de sınırlı değildir. Modern tarım konusunda da eğitilirler. Onlara atandıkları köyde tarım arazisi verilir. Bu yolla hem geçimlerine katkı sağlanır hem de köylüye modern tarım yapmak konusunda da öncülük etmeleri gerçekleştirilir. Çok yararlı olduğu görülen eğitmen kurslarının sayısı hızla artırılır.

1948 yılına dek her yıl açılan Köy Eğitmen Kursları hem öğretmen açığını kapatmak hem de Köy Enstitülerine laboratuvar olmak yönleriyle eğitim tarihimiz için önemli bir deneydir. Nitekim aynı yıl 5 yıllık köy okullarına öğretmen yetiştirmek üzere Eskişehir Çifteler ve İzmir Kızılçullu'da iki "Köy Öğretmen Okulu" açılır.

Köy Enstitülerinin babası olarak anılan İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç.

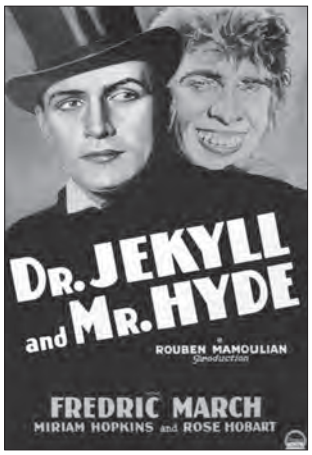
"Eğitmen kursları, 1948'e kadar her yıl açılmış, yaklaşık 9 bin eğitmen yetiştirilmiştir. Bunların 30'u kadındır. Kadın eğitmenlerin 29'u İzmir-Kızılçullu, 1'i 1944 yılında Konya-İvriz Köy Enstitüsü Eğitmen Kursu'nda yetiştirilmiştir. Kızılçullu Kursunu bitirenlerden yaşı küçük olan kız eğitmenler Köy Enstitüsü'ne öğrenci olarak aktarıldı…" (Tonguç, 1952 - Niyazi Altunya'nın Köy Enstitülerine Toplu Bakış, 2009 araştırmasından aktarım)

Yukarıda anlattıklarımız Türk Aydınlanmasının eğitim ayağının aşağı yukarı 100 yılının özetidir. İlk Öğretmen Okulunun, Mıntıka Okullarının ve Eğitmen Kurslarının açılışına dek süren bu süreç sosyolojik bir laboratuvar gibidir. 1938'de Milli Eğitim Bakanı olan Hasan Âli Yücel ve Köy Enstitülerinin babası olarak anılan İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç bu deneyleri "Köy Enstitüleri" ile taçlandırdı. O nedenle diyoruz ki öncesiyle var olan Köy Enstitüleri sonrası ile de var olmuştur. Ve olmaya devam edecektir.

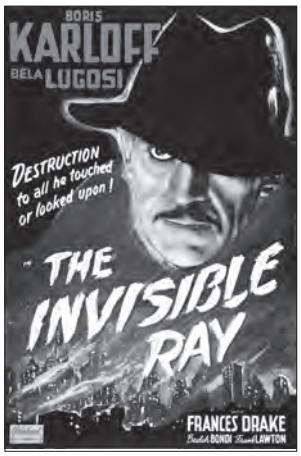

Erken dönem bilimkurgu sineması

Erken dönem bilimkurgu sinemasında vurgu daha ziyade gösteriye, izleyiciye çarpıcı görsel yenilikler vermeye yapılıyordu. 1920'lerde çarpıcı hikâyeler arayan bilimkurgu film yapımcıları, daha iddialı sinematik anlatıların kaynağı olarak bu türe ait nesir klasiklere yöneldiler. 1930'lara gelindiğinde ses, sinemanın işleyiş şeklini, görselliğe eklenen işitsel bakış açısının ötesinde değiştirdi.

Adam Roberts / Çeviren: Duygu Dölek

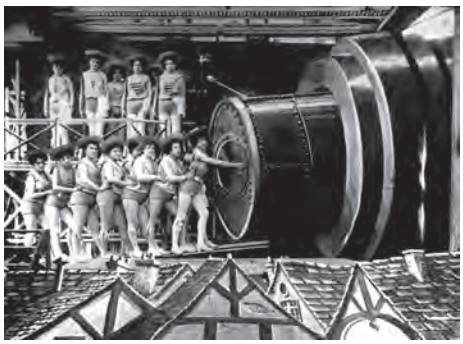
Okuyacağınız makale, Adam Roberts'in, *The History of Science Fiction* adlı kitabından alınmıştır. Bilim ve Gelecek Kitaplığı olarak yayıma hazırlamakta olduğumuz, Duygu Dölek tarafından çevrilen kitap, önümüzdeki aylarda basılacaktır.

Sonradan bakınca, en önemli görsel bilimkurgu biçiminin sinematik olduğu açıkça görülüyor; ancak bu, türün geliştiği ilk zamanlarda belirgin değildi. İlk bilimkurgu filmleri garip heveslerden ibaretti; eğlence için tasarlanmış pantomimik tuhaflığın kısa temsilleriydi.

En eskilerinden biri, çığır açan Fransız Georges Méliès'in (1861-1938) yönettiği *Le Voyage dans la lune*'dür (1902). Ay kâşifleri, Verne usulü topla fırlatılmış uzay gemileriyle Ay'a ulaşırlar ve Dünya'ya dönmeden önce Wells usulü insektoid uzaylıları keşfederler (Méliès'in, hem Verne'in *De la Terre à la lune*'ünden hem de Wells'in *The First Men in the Moon*'undan etkilendiği iddia edilir). Bu filmde Méliès'in illüzyonistlik geçmişinden dolayı ortaya çıkan hayli zorlama bir tuhaflık vardır: fırfırlı külotlu çoraplar giymiş koro kızları uzay aracını topun ağzına yerleştirir; Ay yüzeyine dikilen şemsiyeler çiçeklenip durur. Fakat görsel imgelemde telafi edici yanlar vardır. Özellikle Ay'a iniş, ilk olarak, ustalıklı bir şekilde ikonik bir görüntüyle, Ay'daki bir adamın tombul, kraterli yüzüne ve gözlerine yansıtılarak sergilenir. Güncelliği devam eden (yani birçok kişi tarafından hâlâ bilinen) bu imge son derece anlamlıdır: insanoğlunun doğayı istismar etmesi ve uzaylılar hakkında bir takım varsayımları zarif bir nükteyle yoğunlaştırıyor gibi görünüyor.

Méliès'in imgesinde önemli bir nokta daha vardır. Bilimkurgu sinemasının en büyük estetik etkisini yaratma biçimini simgelemektedir: Öykü, karakter ya da özellikle gösteri aracı olarak değil, çarpıcı ve güzel imgelerden oluşan bir dil olarak. Geçtiğimiz

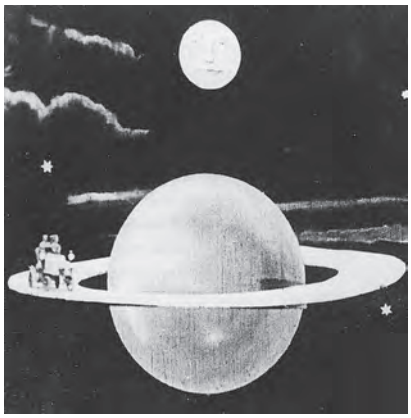

Fransız Georges Méliès'in yönettiği *Le Voyage dans la lune*'de (1902) Ay kâşifleri, Verne usulü topla fırlatılmış uzay gemileriyle Ay'a ulaşırlar ve Dünya'ya dönmeden önce Wells usulü insektoid uzaylıları keşfederler. Filmde Méliès'in illüzyonistlik geçmişinden dolayı ortaya çıkan hayli zorlama bir tuhaflık vardır: fırfırlı külotlu çoraplar giymiş koro kızları uzay aracını topun ağzına yerleştirir.

yarım yüzyılın en önemli anları, özünde şiirsel anlardır: Şiirsel imgenin yansıması, gizemi ve güzelliği, maymunun gökyüzüne fırlattığı kemiğin bir uzay aracına dönüşümünü; Nightfall'ın son paragrafının yıldızla dolu göğünü; Wyndham'ın rahatsız edici Midwich çocuklarını; Carrie-Anne Moss kung-fu pozisyonunda havada asılı dururken kameranın etrafında gezinişini; ya da *Years of Rice and Salt*'un ilk iki kitabının ürkütücü sessizliklerini olması gerektiği gibi ışıltılı kılar. Yüzlerce iyi bilimkurgu örneği vardır ve hepsi de şiirsel imgelerle aynı biçimde işler. Fakat en yansımalı ve güzel görüntüler bilimkurgu sinemasından çıkar.

Erken dönem bilimkurgu sinemasındaki anlatıların temelsiz olduğunu söylemek doğru olur; vurgu daha ziyade gösteriye, izleyiciye çarpıcı görsel yenilikler vermeye yapılıyordu. ABD yapımı kısa film *The Motorist*'te (1905), arabadaki bir çift Dünya'dan uzaya kayar ve (diğer şeylerin yanı sıra) Satürn'ün halkalarını yan yol niyetine kullanır. Bununla birlikte, yüzyılın ikinci on yılı itibariyle, izleyiciler sadece çarpıcı görüntülerden fazlasını istiyordu.

ABD yapımı kısa film *The Motorist*'te (1905), arabadaki bir çift Dünya'dan uzaya kayar ve Satürn'ün halkalarını yan yol niyetine kullanır.

Türün klasiklerinin filmi yapılıyor

Çarpıcı hikâyeler arayan bilimkurgu film yapımcıları, daha iddialı sinematik anlatıların kaynağı olarak bu türe ait nesir klasiklerine yöneldiler. Stevenson'un *Strange Case of Dr Jekyll and Mister Hyde*'ının (1886) birçok versiyonu yapılmıştır: 1908'de bir, 1910'da iki, 1912'de bir, 1913'te üç, 1920'de dört adet. *Frankenstein*'ın bir kinetoskop versiyonu (J. Searle Dawley, 1910) çoğunlukla kaybolmuşsa da, Amerikalı aktör Charles Ogle'ın dağınık saçları ve beyaza boyanmış yüzüyle canavarı canlandırdığı kısa bir sahne ve birkaç fotoğraf hayatta kalmıştır. Ardından daha iddialı ve daha uzun filmler gelmiştir. Alman yönetmen Otto Rippert'in filmi *Homunculus* (1916), altı bölüm ve altı saat uzunluğundaydı. Hikâye, sevemediğini fark ederek kendini kötülüğe adayan, fiziksel açıdan mükemmel bir yapay adam (yakışıklı Danimarkalı aktör Olaf Fønss tarafından oynanmıştır) yaratan bir biliminsanıyla ilgilidir. Aynı yıl Amerikan Verne uyarlaması, *Twenty Hundred Leagues Under the Sea* (Stuart Paton, 1916) çekildi. İki saatlik filmin anlatısı kabataslak olsa da sualtı görüntüleri (özel olarak tasarlanmış bir çelik "fotosfer" ile filme alınmıştı) çok etkileyiciydi.

Stevenson'un *Strange Case of Dr Jekyll and Mister Hyde*'ının birçok versiyonu yapılmıştır. 1920 yapımı filmden bir sahne.

Frankenstein'ın bir kinetoskop versiyonu (J. Searle Dawley, 1910) çoğunlukla kaybolmuşsa da, Amerikalı aktör Charles Ogle'ın dağınık saçları ve beyaza boyanmış yüzüyle canavarı canlandırdığı kısa bir sahne hayatta kalmıştır.

Alman yönetmen Otto Rippert'in filmi *Homunculus* (1916), sevemediğini fark ederek kendini kötülüğe adayan, fiziksel açıdan mükemmel bir yapay adam yaratan bir biliminsanıyla ilgilidir.

'Uyuyan Paris'

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, sinematik anlatı daha gelenekselleştirilmiş yapılara düşme eğilimindeydi, ancak özel efektler ve bunların teşvik ettiği yenilikçi ve gösterişli görsel estetik hızla gelişti. Fransız yönetmen René Clair'in filmi *Paris qui dort*'ta ("Uyuyan Paris", 1923) bir biliminsanı, tüm insan hareketlerini durduran görünmez bir ışın icat eder. Paris'e döner. Bu ışının etkisinden kurtulabilen Parisliler sadece havada olanlardır (Eyfel Kulesi'nin üstünde ya da uçaklarda) ve yere indiklerinde kendilerini donmuş bir şehirde bulurlar. Olay dizisi, Paris yaşamının hareketsiz tabloları arasında dolaşan karakterlerin çarpıcı sahneleri kadar önemli değildir. Aslında, bu filmi bu kadar enteresan kılan şeylerden biri, kendi ortamının örtük farkındalığı, kendi alışılmadık ortamının öncülünü tersine çevirme şeklidir; Garrett Stewart'ın sözleriyle, "dünyanın sürekli hareketini sanal olarak sinematikleşmekten alıkoyar". Bilimkurgu, çoğu kez yeni teknolojiler hakkındayken, yeni bir teknoloji olan sinema ile dışavuruluyordu; bu durum da meta metnin çapraz üremesini teşvik ediyordu. Yeni görsel medya (televizyon, bilgisayar) yüzyılın ilerleyen zamanlarında yaratıcı enerjiye benzer katkılar sağladı.

Fransız yönetmen René Clair'in filmi *Paris qui dort*'ta (*Uyuyan Paris*, 1923) bir biliminsanı, tüm insan hareketlerini durduran görünmez bir ışın icat eder. Bu ışının etkisinden kurtulabilen Parisliler sadece havada olanlardır (Eyfel Kulesi'nin üstünde ya da uçaklarda).

'Metropolis'

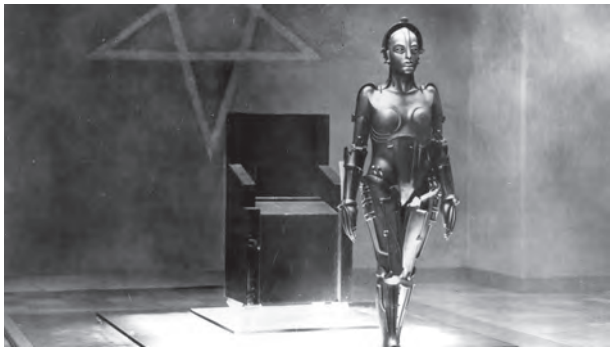
Metropolis (yön. Fritz Lang, 1926), muhtemelen en ikonik savaş öncesi bilimkurgu filmidir. İşçiler (yeraltı fabrikalarında çalışan) ile egemen sınıf (dev gökdelenlerde yaşayan ve güneşli Olimpik sahalarda egzersiz yapan) arasında dikey olarak bölünmüş olan, başlığa adını veren fütüristik kentte geçmektedir. Şehrin başlıca aristokratlarından birinin oğlu olan Freder Fredersen, ezilen işçilere bakan aziz bir kadın olan Maria'ya âşık olur. Başlangıçta açık olmayan nedenlerden dolayı baba Fredersen, eksantrik biliminsanı Rotwang'a, Maria'nın, erotik dansları erkekler arasında şehvetli bir isyan yaratan robot bir kopyasını yaptırır. İşçiler, makinelerini terk ederek eşlerini ve ailelerini tehdit eden bir sel baskınına neden olur. Gerçek Maria, günü kurtarır ve film endüstriyel ilişkilerin daha rasyonel, ancak yine de eşit olmayan bir tabana oturtulmasıyla sona erer.

Bunu harika bir film haline getiren, olgunlaşmamış ve ideolojik açıdan naif hikâyesi değildir. *Metropolis* gerçekte, Amerika'da dağıtıma girerken ciddi derecede sansürlenmişti ve kesilmiş versiyon Berlin'de ilk yayımlanan daha uzun versiyona kıyasla daha az anlatısal bir anlam kazandı; ne var ki uzun versiyon bile -ve Lang'in karısı Thea von Harbou'nun romanlaştırdığı hali de- ayrıştırıcı ve kaçınılmaz biçimde şematiktir. Takır tukur bir alegoride yöneticiler "başı," işçiler ise "elleri" temsil eder; nefes kesici bir banallik ile filmin son sahneleriyle verilen genel mesaj, "baş ve elin beraber çalışması ve birbiriyle kavga etmemesi gerektiği" imiş gibi yapılır. Lang bu kadar aptalca bir klişeyi dramatize etmeyi başarsaydı, film haklı olarak unutulmuş olurdu. Metropolis'in kendisi fütüristik bir kentsel alandır; fakat Rotwang antik bir Gotik konakta yaşar ve Fredersen ile bir ortaçağ katedralinin çatısında dövüşür. Film, bu çelişkili görsel üsluplara hiçbir mantıklı açıklama getirmiyor; aslında bu yıkıcı yan yana getirmenin filmin bir parçası olduğunu iddia etmek mümkündür. Filmin temelinde insan ve makinenin yan yana getirilişi vardır.

Bu, özel efektlerde olduğu kadar, oyunculuk için de geçerli gibi görünüyor. Sanki yönetmen olarak Lang, sinemanın tiyatrodan farklı, daha az öngörülmüş bir oyun stili gerektirdiğini anlamıyordu; *Metropolis*'teki tüm performanslar dikkat çekici bir şekilde abartılı, komikleşecek kadar melodramatiktir, yüz ifadeleri

Metropolis (yön. Fritz Lang, 1926), en ikonik savaş öncesi bilimkurgu filmidir. İşçiler (yeraltı fabrikalarında çalışan) ile egemen sınıf (dev gökdelenlerde yaşayan) arasında dikey olarak bölünmüş olan, başlığa adını veren fütüristik kentte geçer. Ezilen işçilere bakan aziz bir kadın olan Maria'nın, erotik dansları erkekler arasında şehvetli bir isyan yaratan robot kopyası filmin ilginç unsurlarından biridir.

aşırı çarpıtılmış, dalgalı vücut hareketleri ise operavaridir (ses yokluğu nedeniyle sessiz filmlerde bir norm olarak abartılı oyunculuklar kullanılır, ancak *Metropolis*'teki oyunculuk, sessiz film standartları için bile aşırıdır). Fakat bu sadece, filmdeki insan unsurlarının mekanik olarak hareket ettiklerini ifade eder. Bu sebeple *Metropolis*'teki en etkili oyunculuk bir insan değil, bir manken tarafından yapılmaktadır; robot Maria'nın Maria simülakrına dönüştürülmeden önceki güzel Art Deco tavırlarıyla. Parlayan ışıklar vücudunu yukarıdan aşağıya tararken podyumda duran robotun hareketsizliği güçlü bir ekran varlığı yaratır. Michael Benson, "Miken ölüm maskesinin akılda kalıcı yüzünü" taşıdığını ve "şehvet sızdırdığını" düşünür.

Lang'ın sonraki filmi *Die Frau im Mond* ("Ay'daki Kadın", 1929) özellikle bir roketin kurulup fırlatıldığı ilk kısımlarından dolayı destekçi bulmuştur (Görünüşe göre daha sonra Naziler, kendi V2 programlarının sırlarını ortaya dökeceğinden korkarak filme sansür uygulamış ve özel efekt modellerini yok etmiştir). Roket ekibi altın bulmak için Ay'a doğru yola çıkar; gemide bir kaçak yolcu vardır ve çeşitli maceralar yaşanır. Ancak filmde *Metropolis*'in şehir manzaralarına ve orijinal robot Maria'ya rakip olacak hiçbir şey yoktur. Çoğu zaman daha uzun görsel anlatıların sadece küçük kısımları olsalar da, bu türden görsel anlar, sinemanın gelişmekte olan bilimkurgu sanatına yaptığı en büyük katkıdır.

1930'larda bilimkurgu sineması

Ses, sinemanın işleyiş şeklini, görselliğe eklenen işitsel bakış açısının ötesinde değiştirdi. Sessiz filmler herhangi bir ülkede yapılabilir ve eserlerin tercümeleri ile herhangi bir ülkede gösterilebilirler. Sesli sinema, dublajlanabilir ya da altyazı eklenebilir olsa da, o kadar taşınabilir değildir: Üretildiği ülkenin ve kültürün izlerini çok daha fazla taşır. Bilimkurgu sineması için bunun bir sonucu olarak, 1930'lu yıllardan başlayarak, en önemli bilimkurgu filmleri Anglofon ülkelerde yapılmıştır. İyi bilimkurgu sineması

Frankenstein (James Whale, 1931) filminde aktör Boris Karloff.

elbette diğer dillerde de yapılmıştır, ancak İngilizcenin egemen olduğu 20. yüzyıl dünyasında, Anglofon sineması kadar etkili bir kültürel nüfuz gerçekleştirememişlerdir.

Önceden kaydedilmiş bir film müziği ile piyasaya sürülen ilk film, tarihi aşk hikâyesi *Don Juan*'dı (Alan Crossland, 1926). Bu filmin sesleri sadece orkestra müziğinden ibaretti; Ancak *The Jazz Singer*'da (Alan Crossland, 1927) araya kaydedilmiş diyaloglar da eklenmişti. Bu filmin büyük başarısı, tüm Hollywood stüdyolarının 1930'ların başından itibaren üretimi sesli hale getirmesini sağladı.

H. G. Wells'in yapıtlarından yola çıkarak yapılan *The Island of Lost Souls* ("Kayıp Ruhlar Adası", Erle C. Kenton, 1932) ve *The Invisible Man* ("Görünmez Adam", James Whale, 1933) adlı filmlerin afişleri.

İlk önemli sesli bilimkurgu filmi, pahalı bir isabetsiz atıştır: 1980 yılında geçen müzikal komedi *Just Imagine* ("Sadece Hayal Et", David Butler, 1930). Gelecekteki New York, etkileyici bir şekilde kurulan bazı model ve setlerle oluşturulmuştur ve daha temiz, daha iyi (distopik alt seviyelerden yoksun) bir Metropolis'i andırır. Filmde ayrıca Mars'a bir gezi de vardır. Kötü eleştiriler ve başarısız gişe sonuçları filmi batırmıştı ve o sırada sesli bilimkurgu sineması ölü doğmuş gibi görünüyordu. Ancak ilerleyen yıllarda klasik bilimkurgu kitaplarının bir dizi mükemmel, popüler uyarlaması üretildi. Bu filmler günümüzde hâlâ popüler ve güncel dir. Aralarında canavarın Shelley'in romanında olduğu gibi bir *tabula rasa* olarak yaratılmadığı *Frankenstein* (James Whale, 1931) da vardır (Bir karışıklık sonucu ona bir mahkûmun beyninin verildiği ortaya çıkar); ancak Whale'in sunumundaki dehşet ve dokunaklılık unutulmazdır. Burada övgünün büyük kısmı aktör Boris Karloff'a gitmelidir (İngiltere'nin Dulwich şehrinde William Henry Pratt adıyla doğan Karloff, Hollywood'un oyuncu ajanslarına daha ilginç görünebilmek için Rus izlenimi uyandıran bu adı benimsemiştir), bu rolü yoğun makyaj altında (uygulaması oyuncuyu yaralar içinde bırakmıştır) dikkat çekici bir incelik ve etkileyicilikle canlandırmaktadır. Fakat Whale'in film diline dair nispeten yenilikçi, kavrayışı da etkileyicidir.

Wells'in *Island of Doctor Moreau*'sunun bir versiyonu olan *The Island of Lost Souls* ("Kayıp Ruh-

lar Adası", Erle C. Kenton, 1932) da, Moreau'yu bayağı, hafif yorgun bir sadizm ile canlandıran Charles Laughton'un yıldız oyunculuğundan faydalanır. Wells filmden hoşlanmamıştı, çünkü Moreau'nun bir idealist olarak kavranışına aykırı olduğunu düşünüyordu, ancak yine de bu, pisliği göstermekten ziyade **öne sürmenin** ne kadar etkili olduğunu anlayan son derece güçlü bir korku filmidir. *Dr Jekyll and Mr Hyde* (Rouben Mamoulian, 1932), birçok kez yeniden çevrilmiş olsa da, hâlâ romanın en iyi uyarlamasıdır. Oyuncu Fredric Mart, **doppelganger** başlık karakterlerinin inişli çıkışlı, gösterişli canlandırmasıyla bir Oscar kazandı, ancak izleyicide en güçlü etkiyi yaratan Mamoulian'ın faydalandığı sinematik efektlerdir: Jekyll'den Hyde'a ilk dönüşümde montajın kullanımından, görüş açısı çekimlerine ve hareketli kameraya. Whale, *Frankenstein*'ın büyük başarısının ardından Wells'in romanına dayanan *The Invisible Man* ("Görünmez Adam", 1933) adlı filmi yönetti. Claude Rains'in başlık karakterini canlandırması (sondaki kısa bir çekim dışında) sadece sesiyle sınırlıdır, ancak bandajlarla sarılı suratı ve güneş gözlüğü ile kapalı gözleriyle çarpıcı görsel varlığını sürdürür ve görünmez biliminsanı Griffin'in dehşetli megalomanisini zarif bir kabalık ve ürpertici bir faşist mantıkla aktarır (İsteksiz asistanı Kemp'e, "Birkaç cinayetle başlayacağız: küçük adamlar, büyük insanlar, sadece ayrım yapmadığımızı göstermek için" der ve Hitler'e benzer biçimde, dayatacağı yeni statükoya dair atıp tutmaya başlar; insanlar görünmez gücünün altında korku içinde titreyecektir.)

Bu dört film kalıcılığını ispatlamış olsa da, on yılın en önemli bilimkurgu filmi önceden var olan bir kitabın uyarlaması değildir. *King Kong* (Merian C. Cooper, Ernest B. Schoedsack, 1933) hâlâ en ünlü "canavar filmi" olarak görülür. Kong, uzak bir adada yaşayan, devasa, maymunsu bir yaratıktır. Bir macera belgeseli çekimi için adaya gelen Amerikalı film ekibi Kong'u keşfeder ve Kong da, güzel fakat (onun yanında) küçücük olan Ann Darrow'u (Fay Wray) keşfeder. Canavar, kadına âşık olur ve onu alıp götürür. Amerikalılar, Kong'u gazla bayıltarak New York'a gönderir ve onu "Dünyanın Sekizinci Harikası" olarak teşhir ederler. Ancak Kong kaçar, Darrow'u otel odasından çekip alır, kentin en yüksek gökdeleninin tepesine tırmanır ve ardından savaş uçakları tarafından vurularak öldürülür. Bir bakıma bu, Gulliver'in gezilerinin Lilliput bölümünün, Liliputluların bakış açısından hayal edilmiş halidir.

Bu film, 20. yüzyıl kültürüne nüfuz eden güçlü bir görsel simgeler hazinesi oluşturmuştur: Korkmuş yerlilerin Kong'dan korunmak için büyük bir duvar inşa ettikleri vahşi ada; Kong'un devasa avucundaki Fay Wray; New York'ta sergilenen Kong'un, fotoğrafçıların flaşlarından ürkerek öfke içinde zincirlerini parçalaması; Kong Empire State binasının üstündeyken etrafında vızıldayan uçaklar… Ustaca ilerleyen bir anlatısı, güçlü bir draması ve kuvvetli bir öncülü olan bir filmdir, ancak yine de filmi popüler bilince yerleştirenin başka herhangi bir şeyden ziyade bu imgeler (o zamana dek Hollywood'da görülmüş en iyi özel efektlerle oluşturulmuşlardı) olduğu hissinden kurtulmak zordur. Eleştirmenler birbirinden farklı yorumlar yapmış olsalar da, en iyi görsel imgelerin doğasında, etkilerinin kesin biçimde tanımlanmasına direnmek vardır ve bu filmde de böyle olmuştur.

Elbette, tüm bu filmlerin ortak yanı (büyük ve uzun ömürlü popülerliklerinin dışında) bilimkurguyu canavarsı bir tehdit etrafında yapılandırmış olmalarıdır. Daha kesin olarak her biri, indirgemeci bir biçimde, insanlığın "doğa" ile karışmasına karşı duran birer masal olarak okunabilir. Böyle olunca etkileri bilimkurguyu kendisini tanımlayan diyalektiğin bir kutbuna doğru çekmiştir: Bu eserlerdeki "doğa", doğru bir şekilde bilimsel bir "Ben-O"

King Kong (Merian C. Cooper, Ernest B. Schoedsack, 1933) hâlâ en ünlü "canavar filmi" olarak görülür. Bu film, 20. yüzyıl kültürüne nüfuz eden güçlü bir görsel simgeler hazinesi oluşturmuştur: Kong'un devasa avucundaki Fay Wray; Kong Empire State binasının üstündeyken etrafında vızıldayan uçaklar…

ilişkisini değil, sözde dini bir "Ben-Sen" ilişkisini baz almaktadır. Scott McCracken'in "tüm bilimkurgunun özünde yabancı olanla karşılaşma fantezisine dayandığını" önermesi, özel bir Pulp bilimkurgu tanımlaması gereğidir. "Benliğin ötekiyle buluşması belki de en korkutucu, en heyecan verici ve en erotik karşılaşmadır." Bu filmlerin çeşitli canavarsı "ötekilerinin" korku, heyecan ve erotizme arabuluculuk ettiğini inkâr etmek zordur; türün allotropik bir okuması da bilimkurgu metinlerine zorlayıcı sosyal ve kültürel bağlamlar sunabilir. Demek istediğim, 1930'larda iğrenç siyasi ideologların bir kısmı, "öteki"nin "sağlıklı" siyasal yapının yok etmesi gereken bir şey olarak sistematik biçimde şeytanlaştırılmasından ötürü, yaygın bir güç kazandı. Bunun en kötü örneği Nazi Almanya'sıdır, burada sadece Yahudiler değil Slavlar, homoseksüeller, Çingeneler, Siyahlar ve diğerleri patolojik yabancılar olarak tanımlanıyor ve imha edilmeleri planlanıyordu: ancak aşırılık dereceleri değişken olmak üzere, bu ıstırap verici ideolojinin farklı biçimleri tüm dünyada belirgindi. Amerika, belki de diğer bazı uluslardan daha kapsayıcıydı; fakat Püritenler tarafından kurulduğu biçimiyle (onlara göre insanlığın koyunlar ve keçiler olarak ikiye ayrılması dini bir hakikattir) yüzyılın çoğu boyunca (özellikle) Afrika kökenli insanlara, Yerli Amerikalılara ve çeşitli diğer etnik gruplara karşı köklü bir önyargı vardı. Özellikle Amerikalı Siyahlar, Beyaz sembolizmin baskıcı ağırlığını taşıyorlardı; böylece bir dizi olumsuz insan karakterini, özellikle de hayvanlara özgü bir cinsellik, şiddet ve düşüklüğü "temsil ediyorlardı". Örneğin 1932 tarihli *Dr Jekyll and Mr Hyde*'ı ırk bağlamı haricinde okumanın imkânsız olacağını öne sürebilirim; Fredric March'ın canlandırdığı Hyde, siyah insanlara üstü örtülü hakaret eder biçimde, belirgin olarak zencimsidir: başka bir deyişle film, ırkla ilgili Beyaz Amerikalı endişelere ve daha özel olarak Siyah Amerika'nın tehlikeli biçimde yaklaştığına dikkat çekmektedir. Bazı eleştirmenler *King Kong*'u da benzer şekilde okur.

Ancak, eleştirmenlerin daha az dikkatini çeken şey, bu canavarların can alıcı belirsizliğidir: Tüm bu filmlerde, özellikle de en kalıcı olanlarda (*Frankenstein*, *King Kong*), canavar aynı anda korkutucu ve çekici bir özellik taşıyor; korku ve acıma duygusunu aynı anda uyandırıyor. Kong öldürüldüğünde oluşan ruh hali zaferden çok uzaktır.

1930'ların film serileri

Her şeyden önce, bilimkurgu sinemasının 1930'larda geliştiği sıklıkla söylenir; bilhassa haftalık gösterilen film dizileri şeklinde. Bu formatın daha sonra televizyon yayınına uygun olması, 1960'lardan 1970'lere dek bu ilk film serilerinin çoğunun yayında kalmasını sağladı.

Tabii ki kasıtlı olarak daha "ciddi" ya da "entelektüel" filmler yapmaya çalışılıyordu, ancak bunlar daha az başarılıydı: *Things to Come* ("Dünyamızın Geleceği", William Cameron Menzies, 1936), Wells'in *Shape of Things to Come*'ının (bkz. s. 152) büyük bütçeli bir versiyonuydu, ancak gişede başarısız olmuştu. Akademisyenler, bu ciddi, sıkıntılı, inandırıcı olmayan filme nazik davrandı ("bilimkurgu tarihinin en önemli filmlerinden biri", Clute ve Nicholls), ancak bunun nedenini anlamak zordur. Vaazcı ve karmaşık bir metni alır ve onu basit fakat yine de vaazcı bir üç perdelik dramaya dönüştürür. İlk perdede yakın geleceğin çöküşü, ikincisinde orta gelecekteki anarşi, son olarak da uçak kullanan seçkin biliminsanları tarafından gerçekleştirilen neofaşist kurtarma sergilenir. Filmin yapımcılarının heyecan yaratmaya çabalayan dramatik gerilim ya da gidişat anlayışları çok faydasızdır ve uygunsuz anlarda yapay olarak yerleştirilmiştir (filmin sonuna doğru, bir roket gökyüzüne fırlatılırken çıkan ani ayaklanma gibi) ve bu durum aslında kasvetli olacak bir filme histerik bir çirkinlik katar. JP Telotte, birçok eleştirmeninkinden daha zekice düşünülmüş yazısında, *Things to Come*'ın yine de "zamanının görsel olarak etkileyici filmlerinden biri" olduğunu öne sürüyor ve bu doğru; Telotte'un da belirttiği gibi, özel efektler, özellikle sonuna doğru, ürpertici ve oldukça uzak bir şekilde "anıtsaldır". Yukarıda, *King Kong*'dan bir avuç simgesel görsel an sıraladım; bugün çoğu insan tarafından bilinecek böyle anlar; *Things to Come*'da yoktur.

Things to Come ("Dünyamızın Geleceği", William Cameron Menzies, 1936).

Uzay operası film serilerinin ilk ve en başarılısı popüler bant karikatür kahramanının maceralarının film versiyonu olan *Flash Gordon* idi (13 bölüm; Frederick Stephani, 1936).

Uzay operası film serilerinin ilk ve en başarılısı, popüler bant karikatür kahramanının maceralarının film versiyonu olan *Flash Gordon* idi (13 bölüm; Frederick Stephani, 1936). Kahraman Dünyalı Flash (Larry "Buster" Crabbe) ve kız arkadaşı Dale Arden (Jean Rogers), arkadaşı Dr. Zarkov'un (Frank Shannon)

uzay gemisiyle, Dünya'yla çarpışmasını önlemek üzere Mongo gezegenine uçar. Orada kötü imparator Ming (Charles Middleton tarafından pantomim canlılığı ile oynanır) ve çeşitli şahin-adamlar, aslan-adamlar, köpekbalığı-adamlar, boynuzlu goriller ve benzeri ile savaşırlar. *Things to Come*'ın özel efektleri kusursuz bir şekilde üretilmişti, anıtsal ve cansızdı; *Flash Gordon* ise şaşırtıcı derecede ilkeldir: Uzay gemileri görünür tellerle asılıdır ve roket egzoz borusu dumanına benzer şekilde püskürtülür, uzaylıların kostüm giymiş oyuncular oldukları çok bellidir (ayrıca bazıları doğrudan *Just Imagine*'dan alınmıştır). Ancak sinematografinin bu çok kaba yapısı, bütünün kurtarıcı şevkinin ve enerjisinin sembolüdür. Elbette, ideolojik açıdan tarafsız bir metin değildir; Özellikle Ming'in temsil edilişi, 1940'ta ABD, Japonya ile savaşa girdiğinde yoğunlaşan ırkçı "oryantal zulüm ve çöküş" kavramlarını temel alır (ancak eklenmesi gerekir ki, bant serisindeki Mongolular Uzakdoğulu olarak çizilmişse de, filmde Kafkas ırkı görüntüsünde gösterilirler; serinin başarısının ardından bantta da bu benimsenmiştir).

Bu seri o kadar başarılı oldu ki, *Flash Gordon's Trip to Mars* ("Flash Gordon'un Mars Gezisi", 15 bölüm, Ford Beebe ve Robert F. Hill, 1939) ve *Flash Gordon Conquers the Universe* ("Flash Gordon Kainatı Fethediyor", 12 bölüm, Ford Beebe ve Ray Taylor, 1940) de dâhil olmak üzere devam filmleri çekildi. Alelacele üretilen diğer serilerden en dikkate değer olanı, gezegenlerarası Buck Rogers'dır (12 bölüm, Ford Beebe ve Saul A. Goodkind, 1939). Flash'la sesleri benzeşen "Crash" Corrigan'ın oynadığı *Undersea Kingdom* ("Deniz Altı Krallığı", 12 bölüm, B. Reeves Eason, 1936), *Flash Gordon*'un deniz altı temasını, Dünya'yı tehdit eden Mongo yerine Ming-a-benzeri Unga Khan'ın (Monte Blue) liderliğindeki Atlantis'le kendine aktarmıştır.

Tabii ki, 1930'ların popülist bilimkurgu serileri genellikle ruhsuzdu ve dolambaçlı biçimde inorganik bir anlatı türü ve şekline eğilimliydi; ancak anlatı ivmesi dışında gösterişli bir yanları yoktu ve buna bağlı olarak başarılılardı. *Things to Come* gelecekle ilgili olma iddiasındaydı, ancak göreceli hareketsizliği insanlığın geleceğe hareketi giderek hızlanırken uyumsuz kalıyordu (O sırada pek çok yorumcu bunu ifade etmişti). Diğer yandan bilimkurgu serilerinin ileriye doğru hamlesi, zamanın bilinmeyene doğru heyecanla koşuşunu tam olarak yakalıyordu.

Orson Welles'in ünlü radyo oyunu pek çok kişi gerçek bir uzaylı istilasının habercisi olduğuna inanınca kitlesel paniğe yol açmıştı.

Flash Gordon serisi o kadar başarılı oldu ki, *Flash Gordon's Trip to Mars* ("Flash Gordon'un Mars Gezisi", 15 bölüm, Ford Beebe ve Robert F. Hill, 1939) ve *Flash Gordon Conquers the Universe* ("Flash Gordon Kainatı Fethediyor", 12 bölüm, Ford Beebe ve Ray Taylor, 1940) gibi devam filmleri çekildi.

Orson Welles'in 'War of the Worlds'ü (1938)

O zamanlar bir çaylak olan Orson Welles'in (1915-1985) hazırladığı ve 1938'de Amerika'da yayımlanan H. G. Wells'in *War of the Worlds*'ünün radyo uyarlaması, bu dönem için uygun bir final olacaktır. Bilimkurgunun eriştiği toplumsal nüfuzun derecesini, en azından ABD'deki birçok insanın bilimkurgu evreninin fantastik olmaktan ziyade gerçek olduğuna inanmaya başladığını gösterir. Romanı devam eden istilanın haber yayınları şeklinde dramatize eden Welles'in ünlü radyo oyunu, pek çok kişi (belki de bir milyonun üzerinde) gerçek bir uzaylı istilasının habercisi olduğuna inanınca kitlesel paniğe yol açmıştı. Bu etkili dramatizasyonu dinleyince, insanları aldattığına inanmak zordur: Röportaj değil kurmaca olduğunu gösteren birçok işaret içerir (kurmaca olduğu yönünde açıklamalar, günleri saatlere indiren ve reklamlarla bölünen gerçekçi olmayan saat ölçeği). Ancak ortaya çıkardığı panik popüler bir mitolojinin öğretisi haline geldi, kitapların ve filmlerin konusu oldu; örneğin *The Night that Panicked America* ("Amerika'yı Ürküten Gece", yön. Joseph Sargent, 1975). Bu durum bilimkurgunun varsayım ve ikonlarının artık Amerikalıların çoğunun ve çoğu Avrupalının zihinsel donanımlarının bir parçası olduğunu ifade eder.

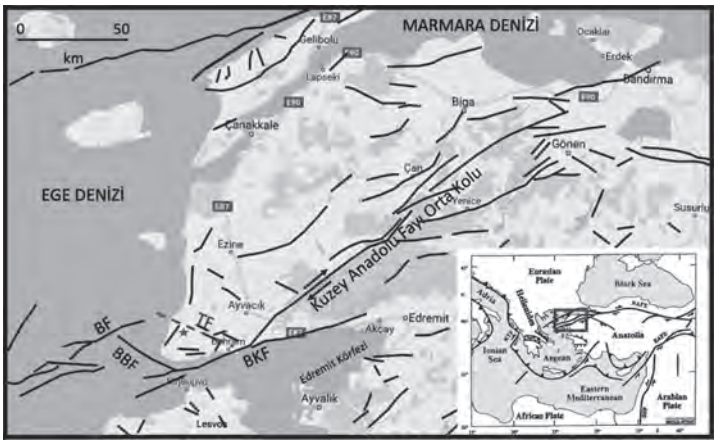
Jeotermal enerji üretimi Tuzla Fayı'nı (Çanakkale, Bababurnu) tetiklemiş olabilir mi?

1930-2011 yılları arasındaki 82 yılda olan deprem etkinliğinden çok daha fazlasının 2012-2018 yılları arasındaki 7 yılda olduğu görülüyor. Bunun nedeninin 2012'den itibaren Tuzla köyü çevresinde kurulan iki adet jeotermal santral üretimi olduğuna dair kanıtlar var.

Prof. Dr. Haluk Eyidoğan
İTÜ Jeofizik Mühendisliği Bölümü Eski Öğretim Üyesi

Türkiye, Avrupa'dan Asya'ya uzanan Alp-Himalaya deprem kuşağı üzerindedir. Batı Anadolu ve Marmara Bölgesi Türkiye'de depremselliğin en yüksek olduğu bölgelerdir. Marmara Bölgesi, Kuzey Anadolu Fayı'nın dallara ayrılarak ve batıda Ege Denizi'ne doğru geniş bir deformasyon alanı yarattığı karmaşık bir sismo-tektonik alandır. (1) Batı Anadolu'nun genişleme tektoniği ile Kuzey Anadolu Fayı'nın doğrultu atımlı hareketlerinin karmaşık ilişkileri, Marmara bölgesinin güncel tektoniğini ve depremsellik karakterini belirler. (Şekil 1) Tarihsel ve aletsel dönemde Ege Denizi ve Edremit Körfezi çevresinde birçok kuvvetli deprem olmuştur. Ancak Biga Yarımadası'nın güneyindeki Bababurnu çevresindeki deprem etkinliği 6 Ekim 1944'deki Ms=6.8 büyüklüğündeki Edremit Körfezi depremi dışında daha düşük düzeyde kalmıştır. (Şekil 2) 1944 depreminde Edremit Körfezi çevresindeki yerleşimlerde 73 kişi ölmüş, 281 kişi yaralanmış, 2203 yapıda ağır hasar, 3141 yapıda ise orta hasar olmuştur. (1, 2)

Şekil 1. Biga Yarımadası ve çevresi güncel fayların konumları (1). BF: Biga Fayı, BBF: Bababurnu Fayı, BKF: Behramkale Fayı, TF: Tuzla Fayı. Yıldız simgesi 14 Ocak 2017 depremi ile başlayan etkinliğin dış merkezidir.

14 Ocak 2017 tarihinde Ayvacık ilçesi, Gülpınar köyü ile Tuzla köyü arasındaki alanda 4.8 büyüklüğünde bir depremle birlikte oldukça yoğun bir deprem etkinliği başlamıştır. 6 Şubat 2017 tarihinde 5.4 büyüklüğünde kuvvetli bir deprem olunca sarsıntılar daha da artmış, depremler bölgede geniş bir alanı etkilemiş, ilerleyen günlerde etkinlik bir deprem fırtınasına dönüşmüştür. 28 Ağustos 2018 tarihine kadar Tuzla-Gülpınar deprem fırtınası kümesi içerisinde büyüklüğü 2.0 ve daha fazla olan deprem sayısı 3392 olmuştur. Bu depremlerden 4 tanesinin büyüklüğü 5.2-5.4 arasında, 28 tanesinin büyüklüğü ise 4.0-4.9 arasındadır. (Şekil 3a,b ve Çizelge 1) Deprem bölgesi çevresindeki köylerde çok sayıda yapıda ağır ve orta hasarlar oluşmuştur.

Deprem sonrası yapılan jeolojik, jeodetik ve jeofizik araştırmalar sonucunda daha önce bilinmeyen ve KB-GD doğrultusunda uzanan Tuzla Fayı'nın Tuzla-Gülpınar deprem serisine neden olduğu anlaşılmıştır. (Şekil 3a,b) Tuzla Fayı'nın sismik ve sismik olmayan (asismik) davranışının incelendiği bir çalışmada (4), deprem fırtınasının bölgedeki yüksek entalpili jeotermal kaynak ile ilişkisi olasılığına değinilmiş, ancak bu konuda ayrıntı verilmemiştir. Depremin fay mekanizması çözümlerinden ve iç merkez (hiposantır) dağılımlarından Tuzla Fayı'nın KB-GD doğrultulu ve 15x15 km boyutunda bir normal fay olduğu ve fayın derinlere doğru listrik (kavisli) bir yapı sergilediği belirtilmiştir. (4) Bir başka araştırmada ise uzaysal jeodetik verilere dayanarak Tuzla Fayı'nın üzerindeki maksimum yer değiştirmenin 28 cm olduğunu, Bababurnu bölgesinin batı bölümünün deprem sonrası 8 cm çöktüğü hesaplanmıştır. (5) Bulgular deprem etkinliğinin yeryüzüne yakın ve Tuzla köyünün hemen güneyinde başladığını göstermektedir. (4) Biga Yarımadası'nın güncel tektoniğinin biçimlenmesinde Edremit Körfezi'ne doğ-

ru uzanan Kuzey Anadolu Fayı'nın orta kolunun sağ yanal hareketinin önemli rol oynadığı (Şekil 1, Şekil 3a,b) ve Biga Fayı ile Bababurnu Fayı arasında, Edremit Körfezi açıklarında (Şekil 1) çek-ayır (pull-apart) hareketiyle Bababurnu Havzası'nın oluştuğu gösterilmiştir. (1) 14 Ocak 2017 depremiyle başlayan deprem etkinliğini oluşturan Tuzla Fayı'nın, yeni bir çek-ayır mekanizması gelişimiyle yeni bir havza olan Tuzla Havzası'nın oluşumuna yol açtığını görmekteyiz. Tuzla Fayı bu yeni çöküntü havzasının kuzey sınırı olan listrik (kavisli) bir faylanma olarak literatüre geçmiştir. (Şekil 1 ve Şekil 3a,b)

Tuzla-Gülpınar depreminin oluşumunda Tuzla'daki jeotermal santrallerinin etkisi olabilir mi?

Behramkale ve Biga Fayı arasında gelişen yeni çek-ayır havzasının ve onun kuzey sınırını oluşturan Tuzla Fayı'nın oluşumunda ve bölgede oldukça etkili olan bir deprem fırtınası yaratmasında acaba bölgedeki derin sondajlı jeotermal üretimin fay alanındaki gerilmelerde yarattığı değişimler etkili olmuş mudur? Bu sorunun yanıtını araştırmak için bu çalışmada bölgedeki depremlerin zaman ve mekân içerisindeki değişimleri şekiller ve grafiklerle incelenmiştir.

Bugüne kadar dünyanın birçok ülkesinde yürütülen madencilik, büyük çaplı petrol ve doğalgaz üretimi, yeraltına su/sıvı basma, atık veya gaz depolama, büyük barajlara su doldurma/boşaltma ve jeotermal enerji üretimi gibi endüstriyel etkinliklerin yeraltındaki doğal tektonik gerilmeleri etkileyerek tetiklenmiş (triggered) veya uyarılmış (induced) depremler yarattığı bilinmektedir. (6) Bu tür endüstriyel girişimlerde daha önce deprem olmayan yerlerde küçük deprem etkinliğinin (mikrodeprem) başladığı, deprem bakımından etkin olan yerlerde ise depremlerin daha da çoğaldığı ve hatta kuvvetli depremler tetiklendiği gözlenmiştir. Bunun ana nedeni endüstriyel faaliyetler sırasında yeraltı kayaçlarındaki sıvı gözenek basıncı artması ve bunun fay veya kırık ü-

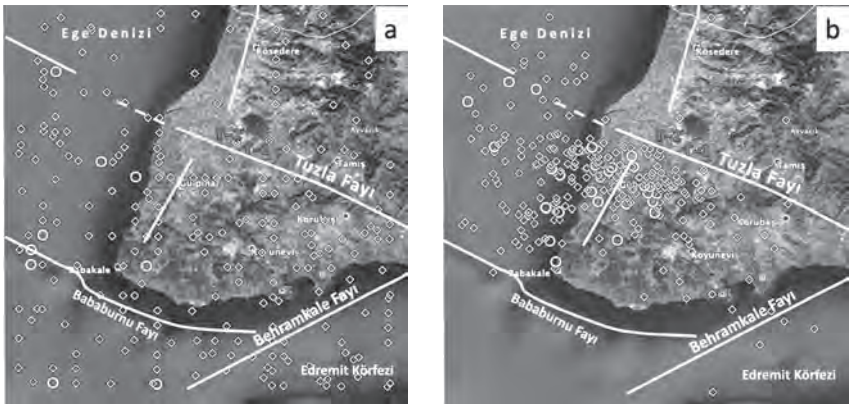
Çizelge 1. 1930-2018 tarihleri arasında Çanakkale, Biga Yarımadası Bababurnu yakın çevresinde olan deprem etkinliğinde büyüklüğü 4.0 ve daha fazla olan depremler (3).

TARİH Gün.Ay.Yıl	OLUŞ ZAMANI Saat:Dakika:Saniye	ENLEM (derece)	BOYLAM (derece)	DERİNLİK (km)	BÜYÜKLÜK (KRDAE)
14.07.1934	05:40:48	39,5000	26,0000	10	4,5
29.02.1968	11:46:42	39,5000	26,0000	33	4,8
16.04.1982	04:48:23	39,5400	26,0800	0	4,1
17.04.1982	10:23:10	39,4000	26,1000	0	4,2
24.09.1983	05:46:00	39,4900	25,9900	10	4,0
31.01.1990	15:00:31	39,4800	26,0900	10	4,3
25.05.1992	14:11:35	39,5500	26,0500	24	4,0
17.10.1994	10:54:14	39,4000	26,0100	19	4,1
19.08.1996	01:05:39	39,4800	25,9900	21	4,3
25.08.1996	04:48:18	39,6100	26,0100	18	4,1
24.02.2012	01:00:05	39,6038	26,0218	7	4,0
23.03.2012	12:37:53	39,5992	26,0453	7	4,0
14.01.2017	22:38:59	39,5455	26,1235	11	4,8
15.01.2017	04:03:20	39,5482	26,1300	12	4,3
6.02.2017	03:51:40	39,5453	26,1087	11	5,4
6.02.2017	04:17:29	39,5413	26,1015	12	4,2
6.02.2017	10:58:01	39,5248	26,0997	14	5,3
6.02.2017	11:45:01	39,5313	26,0938	13	4,5
6.02.2017	20:22:05	39,5590	26,0822	9	4,0
7.02.2017	02:24:03	39,5235	26,1242	13	5,3
7.02.2017	05:15:51	39,5253	26,1470	12	4,3
7.02.2017	05:17:08	39,5365	26,1643	5	4,5
7.02.2017	21:00:54	39,5307	26,1503	11	4,3
7.02.2017	21:34:59	39,5352	26,1443	9	4,2
7.02.2017	22:53:29	39,5177	26,0660	16	4,3
8.02.2017	01:38:03	39,5310	26,1428	10	4,6
8.02.2017	02:16:14	39,5358	26,1395	11	4,1
9.02.2017	10:13:10	39,5422	26,0665	12	4,2
10.02.2017	08:55:25	39,5182	26,1488	11	4,8
11.02.2017	22:01:14	39,5555	26,1283	9	4,0
12.02.2017	12:14:49	39,5463	26,0593	11	4,0
12.02.2017	13:48:15	39,4997	26,1167	13	5,2
16.02.2017	00:19:00	39,5205	26,0547	14	4,5
23.02.2017	01:55:14	39,5610	26,0940	8	4,3
27.02.2017	22:52:23	39,4985	26,0583	12	4,0
28.02.2017	23:27:33	39,4847	26,0637	11	4,5
20.03.2017	07:00:18	39,5477	26,1113	4	4,2
24.03.2017	15:19:06	39,5490	26,0973	12	4,3
14.01.2018	11:56:18	39,5605	26,0097	7	4,0
29.05.2018	10:24:59	39,5903	25,9863	4	4,1

zerindeki gerilme dengesini bozması sonucu fayın hareketlenmesidir. (6)

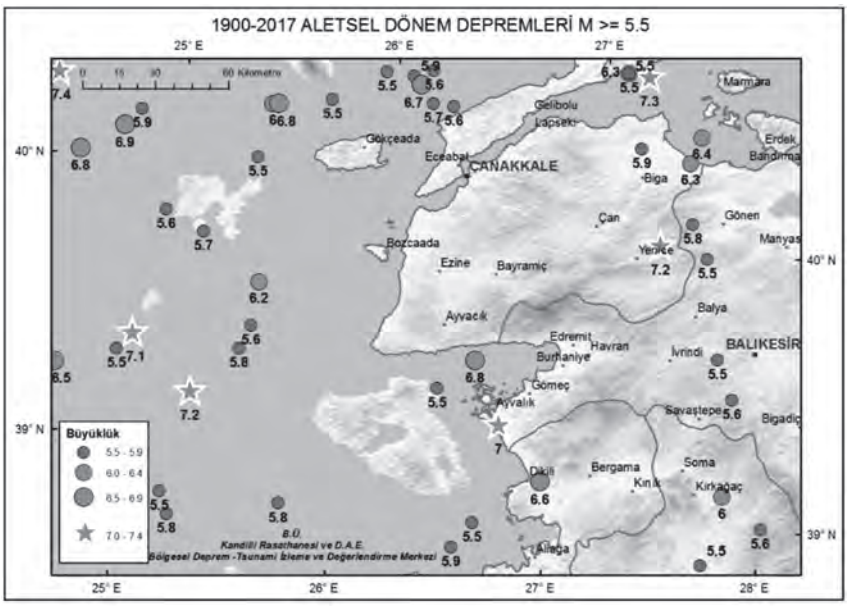
Kurulu gücü yüksek ve derin sondajlarla enerji üretimi yapılan jeotermal sahalarda sıcak su/buhar çekilmesi ve sonra kullanılan suyun yeraltına basılması sonucu faylı/kırıklı alanlarda sıvı gözenek basıncı dengeleri bozulduğundan jeotermal kaynak alanı çevresinde çok sayıda küçük ve orta kuvvette depremler tetiklenmektedir. Tetiklenmiş depremler bazen kuvvetli depremler olarak ortaya çıkmakta ve çevresinde hasar yapabilmektedir. (7, 8) Çanakkale Ayvacık ilçesi, Tuzla köyü ve çevresi yüksek entalpili jeotermal potansiyeli olan bir alandır ve Tuzla'da 2012 yılından itibaren çalışmaya başlayan ve günümüzde yıllık toplam üretim gücü 76 GWh olan iki (T-1 ve T-2) jeotermal enerji santrali vardır. (Şekil 3) 2012 yılında çalışmaya başlayan T-1 enerji santralinin kurulu gücü 7.5 MWe, yıllık enerji üretimi ortalama 46 GWh'dir ve tasarımı 48 ton/saat buhar ve 693 ton/saat kızgın su esasına göre yapılmıştır. Enerji santralinin rezervuar sıcaklığı 174 ^{0}C'dir ve iki üretim kuyusu (540 m ve 565 m) ve kullanılan tüm akışkanın enjekte edilebileceği iki re-enjeksiyon (927 m ve 871 m) kuyusu vardır. (9) T-2 santrali ise 2014 yılında 3 MWe kurulu güç ile başlamış, 2015 yılında kurulu gücü 8.0 MWe'ye yükselmiş olup yıllık ortalama üretim gücü 30 GWh'dır. Bu santralin yıllık üretim gücü 2018 yılından sonra yılda 72 GWh'a çıkarılacaktır. T-2 jeotermal enerji santralinin üretim ve re-enjeksiyon amaçlı derinlikleri yaklaşık 600-2000 m arasında olan dört adet üretim kuyusu ve iki adet de re-enjeksiyon kuyusu olacaktır. (9)

KRDAE'nin deprem veri tabanı (3) kullanılarak Bababurnu'ndaki depremlerin zaman ve mekân içerisindeki dağılımları (Şekil 3) ile Tuzla jeotermal santrallerinin enerji üretimi ile ilişkisi grafikler (Şekil 4) üzerinden değerlendirilmiştir. Tuzla köyü çevresindeki jeotermal santrallerin enerji üretimi 2012 yılında başladığından dolayı deprem etkinliği 1930-2011 yılları arası (82 yıl) ve 2012-2018 yılları arası (7 yıl) olmak üzere iki ayrı dönemde karşılaştırmalı olarak yorumlanmıştır. (Şekil 3a,b, Şekil 4a,b ve Çizelge 1) 2012'den önceki 82 yılda olan depremlerin sayısının (Şekil 3a), 2012-2018 yılları arasındaki 7 yılda olan depremlerden (Şekil 3b) çok daha az ve dağınık olduğu gözlenmektedir. Her ne kadar 1960 öncesi bölgede deprem istasyon sayılarının azlığı nedeniyle mikro-depremlerin saptanması olanaksız olsa bile 4.0 ve daha büyük depremlerin kayıt dışı kalması pek mümkün değildir. Bu gerçekten hareketle Tuzla köyünde jeotermal enerji üretim santralleri kurulduktan sonra bölgedeki depremselliğin arttığı tezimiz geçerlidir. Tuzla köyünün derin kuyularından çekilen kızgın buhar/sıcak su ve kullanıldıktan sonra re-enjeksiyon yoluyla yeraltına basılma sonrası bölgedeki kırık ve faylarda gerilim alanı değiştirmesi ve daha önce bilinmeyen ve keşfedilemeyen Tuzla Fayı'nı harekete geçirmesi kuvvetle olasıdır. Nitekim deprem sonrası yapılan jeodetik ölçümler depremle birlikte Biga Yarımadası'nın güneyinde büyük bir alanda Tuzla Fayı'nın tavan bloğunun 8 cm aşağı çöktüğünü ortaya koymuştur. (4, 5)

Şekil 3. Biga Yarımadası güneyindeki Bababurnu çevresinde (a) 1930-2011, (b) 2012-2018 yılları arasında büyüklüğü 3.0 ve daha fazla olan depremlerin dağılımı. Baklava semboller büyüklüğü 3.0-3.9 olan depremleri, büyük daireler büyüklüğü 4.0 ve daha fazla olan depremleri göstermektedir. T-1 ve T2 Tuzla köyündeki yıllık toplam üretim gücü 76 GWh olan santrallerin konumunu gösterir.

Şekil 2. Güneybatı Marmara ve kuzey Ege'de aletsel dönem (1900 yılı sonrası) hasar yapıcı önemli depremlerin konumları. Depremlerin büyüklükleri sayılarla gösterilmiştir ve ölçeklendirilmiştir. (3)

Değerlendirme ve sonuçlar

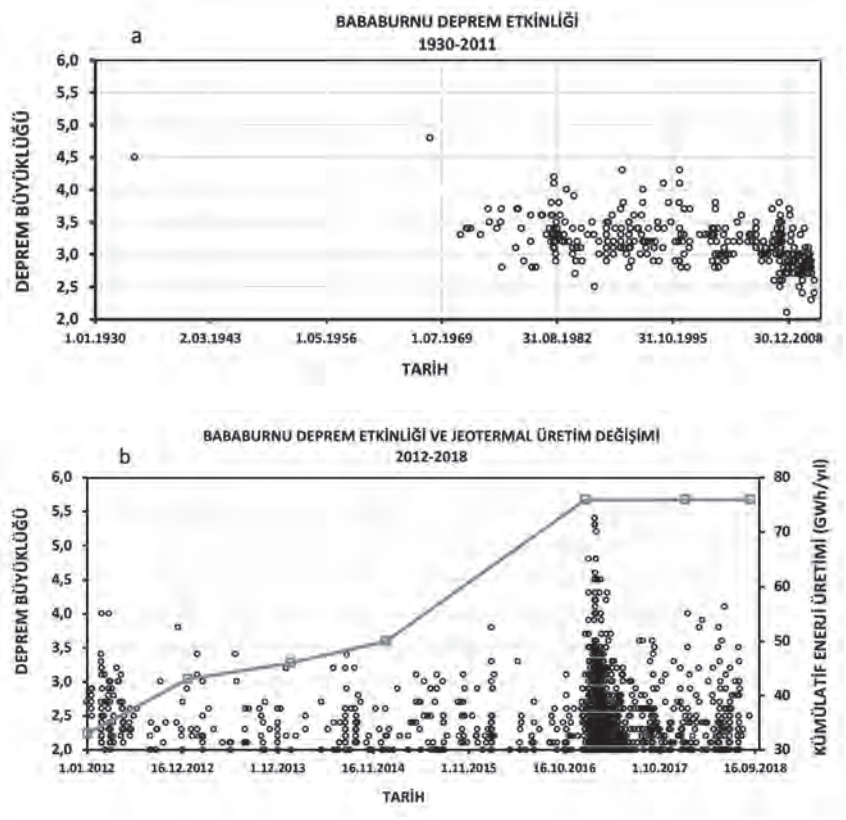
Biga Yarımadası'nın güneyindeki Bababurnu'nda Tuzla-Gülpınar Köyleri çevresinde 14 Ocak 2017'de başlayan ve giderek "deprem fırtınası" kimliği kazanan bir deprem etkinliği oluşmuştur. Bu çalışmada deprem etkinliğinin yer aldığı alanın

tarihsel ve aletsel dönem için zaman ve mekânda depremsellik özellikleri incelenmiş ve yeni oluşan Tuzla Fayı'nın bölgede 2012 yılında başlayan derin kuyulu jeotermal enerji üretim etkinliği ile ilişkileri araştırılmıştır.

Türkiye Diri Fay Haritasında bulunmayan ve daha önce sahada yapılan araştırmalarda rapor edilmeyen, ancak depremden sonra Tuzla Fayı adı verilen yeni bir normal fayın varlığı ortaya çıkmıştır. Tuzla Fayı'nın hareketi Ege Denizi'nde gelişen Bababurnu çek-ayır havzasına benzer bir mekanizmayla Gülpınar/Tuzla çek-ayır havzasını yaratmıştır. Depremden sonra yapılan jeolojik, jeofizik ve jeodetik araştırmalar Tuzla Fayı'nın 10-15 km uzunluğunda 15 km derinliğe inen bir listrik (kavisli) normal fay olarak geliştiğini ortaya koymuştur. Binlerce deprem yaratan bu fay hareketiyle birlikte Biga Yarımadası'nın güney bölgesi 8 cm çökmüştür.

1930-2011 yılları arasındaki 82 yılda olan deprem etkinliğinden çok daha fazlasının 2012-2018 yılları arasındaki 7 yılda olduğu görülmüştür. Bunun nedeninin 2012'den itibaren Tuzla köyü çevresinde kurulan iki adet jeotermal santral üretimi olduğuna dair kanıtlar bulunmuştur. Tuzla köyünde toplam üretim gücü 76 GWh/yıl olan iki jeotermal enerji santrali için derin kuyulardan çekilen kızgın buhar/sıcak su ve bu suyun kullanıldıktan sonra re-enjeksiyon yoluyla yeraltına basılması, bunun bölgedeki kırık ve faylarda gerilim alanı değişimine neden olduğu, değişimin tetiklemesi nedeniyle depremselliğin giderek arttığı ve daha önce keşfedilemeyen Tuzla Fayı'nın harekete geçtiği sonucuna varılmıştır.

Tuzla-Gülpınar deprem fırtınası olayı, jeotermal enerji santrallerinin bulunduğu bölgelerde yakın deprem kayıtçıları kurularak jeotermal enerji üretimiyle eşzamanlı deprem izleme düzeninin kurulması, olası tetiklenmiş depremselliğin zaman içerisindeki değişiminin üretim ve re-enjeksiyon faaliyetleri ile karşılaştırılması ve değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Benzer şekilde, Türkiye'nin jeotermal enerji üretim kapasitesinin en büyük olduğu Aydın-Denizli arasındaki Menderes Havzası'nda bulunan tüm santral alanlarını kapsayan bir deprem izleme düzeni kurulmalı ve doğal ve tetiklenmiş deprem değişimi raporlanmalıdır. Önerilen deprem izleme ve değerlendirmenin yapılabilmesine yönelik olarak, diğer ülkelerdeki örneklerden hareketle depremsellik-jeotermal üretim ilişkisini izleme ve değerlendirme mevzuatı oluşturulmalıdır.

Şekil 4. Biga Yarımadası'nda Şekil 3a,b'de gösterilen alanda (a) 1930-2011 yılları ile (b) Tuzla T-1 ve T-2 jeotermal enerji üretim santrallerinin üretim yaptığı 2012-2018 yılları arasındaki deprem etkinliği grafikleri. Üstteki şekil jeotermal santralinin olmadığı 1930-2011 döneminde büyüklüğü 2.0 ve daha fazla olan depremlerin zaman içerisinde dağılımını gösterir. Alttaki şekilde ise üretimin başladığı 2012-2018 döneminde deprem oluşumu ile kümülatif jeotermal enerji üretim değeri (GWh/yıl) arasındaki ilişkiye dair grafik verilmiştir. 2012'de başlayan jeotermal üretimin özellikle küçük depremlerin sayısını artırdığı ve 2014-2017 yılları arasında jeotermal enerji üretimi artışı sonrası 2017 yılında Tuzla Fayı'nın oluşumuyla deprem fırtınasının ortaya çıkışı ilişkisi çok belirgindir.

KAYNAKLAR

1) Yaltırak, C., İşler, E.B., Aksu, A.E. & Hiscott, R.N., 2012, Evolution of the Bababurnu Basin and shelf of the Biga Peninsula: Western extension of the middle strand of the North Anatolian Fault Zone, Northeast Aegean Sea, Turkey, Journal of Asian Earth Sciences, Volume 57, 5 September 2012, 103-119.

2) Altınok, Y., Alpar, B., Yaltırak, C. & Özer, N., 2012, 6 Ekim 1944 Edremit Körfezi-Ayvacık Depreminin Makrosismik Değerlendirilmesi, İstanbul Yerbilimleri Dergisi, C.25, S.1, SS. 41-53.

3) B.Ü. Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü (KRDAE), 2017, 06-10 Şubat 2017 Gülpınar-Ayvacık (Çanakkale) deprem etkinliği raporu, 12 sayfa.

4) Bulut, F., Havazlı, E., Yaltırak, C., Doğru, A., Sabuncu, A. & Özener, H., 2018, The 2017 Ayvacık Earthquake Sequence: A Listric Fault Activated Beneath Tuzla/Çanakkale Geothermal Reservoir (Western Turkey), Proceedings, 43rd Workshop on Geothermal Reservoir Engineering, Stanford University, Stanford, California, February 12-14, SGP-TR-213.

5) Gana, A., Kourkouli, P., Briole, P., Moshou, A., Elias, P. & Parcharidis, I., 2018, Coseismic Displacements from Moderate-Size Earthquakes Mapped by Sentinel-1 Differential Interferometry: The Case of February 2017 Gulpinar Earthquake Sequence (Biga Peninsula, Turkey) Remote Sens. 10 (7), 1089; https://doi.org/10.3390/rs10071089

6) Wilson, M. P., Foulger, G. R., Gluyas, J. G., Davies, R. J. & Julian, B. R., 2017, The Human-Induced Earthquake Database, HiQuake. Department of Earth Sciences, Durham University, UK. Dataset. http://inducedearthquakes.org/reports/

7) Gaucher, E., Schoenball, M., Heidbach, O., Zang, A., Fokker, P.A., Diederik van Wees, J. & Kohl, T., 2015, Induced seismicity in geothermal reservoirs: A review of forecasting approaches, Renewable and Sustainable Energy Reviews 52, 1473–1490.

8) Gürbüz, C., Serpen, Ü, Öngür, T., Aksoy, N. & Dinçer, Ç., 2011, Tracing reinjected water by seismic monitoring, Proceedings, Thirty-Sixth Workshop on Geothermal Reservoir Engineering, Stanford.

9) http://www.enerjiatlasi.com/jeotermal/

Endonezya'da depremsiz tsunami

Prof. Dr. Haluk Eyidoğan
İTÜ Jeofizik Mühendisliği Bölümü Eski Öğretim Üyesi

Anak Krakatau volkanı yüzlerce insanın ölümüne ve büyük hasara yol açan tsunamiyi yarattı.

Endonezya Takım Adaları Pasifik Ateş Çemberi olarak adlandırılan volkanlar ve büyük depremler kuşağının bir parçasıdır. Pasifik Ateş Çemberi dünyadaki volkanların % 75'ini, depremlerin ise % 90'ını kapsar. Bu çemberin parçaları olan Avrasya Levhası ile Hint-Avustralya Levhasının çarpıştığı tektonik kuşak Endonezya Takımadalarının güneyinde yerleşir. Krakatau volkanı bu tektonik hareketlerin bir ürünü ve dünyanın en tehlikeli volkanıdır.

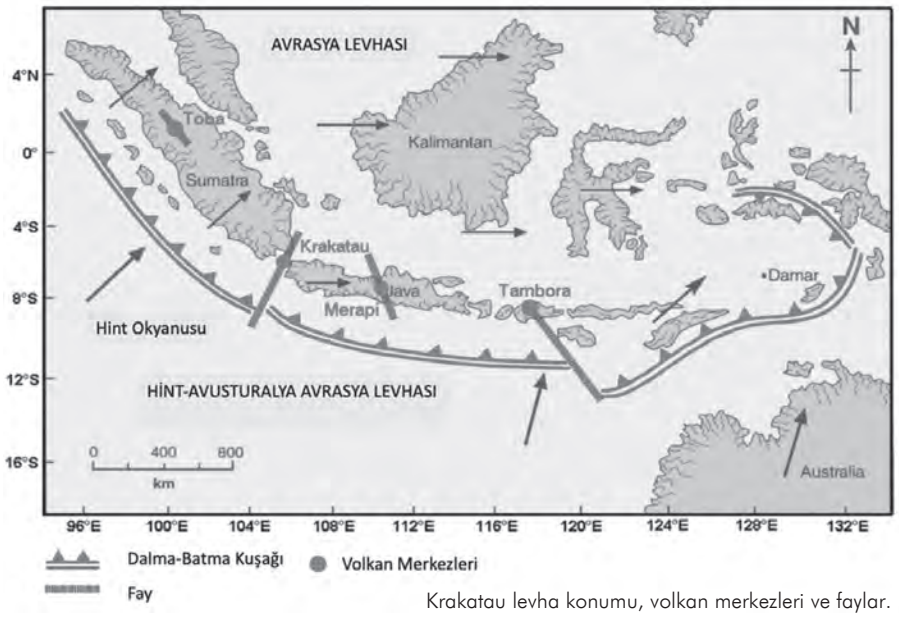
Endonezya tarihinde büyük kayıplar verdiren çok sayıda büyük depremler ve volkan patlamaları vardır. 9 büyüklüğüne varan depremler yanı sıra 1883'te patlayarak dünya atmosferini bile uzun süre etkileyen ve en büyük tsunamiyi yaratan Krakatau Volkanı Sumatra Adası ile Java Adası arasında Sunda Boğazı'ndadır. Buradaki volkanlardan biri de 1927'de denizin altından yükselen ve şu anda 230 metre yüksekliğe ulaşan Krakatau'nun Çocuğu anlamına gelen Anak Krakatau volkanıdır.

Anak Krakatau Volkanı 2018 yazından bu yana patlamalar, sarsıntı ve püskürme yaratan bir etkinlik sergilemekteydi. Volkan bugüne kadar 600 metre yükseklere varan volkanik kül, taş ve duman püskürtmeye başladı. Endonezya Meteoroloji, İklim ve Jeofizik Kurumu (BMKG) Anak Krakatau Volkanı'nın tehlike bakımından ikinci düzeye ulaştığını rapor etti ve halkın volkana 2 km'den daha yakın olmaması gerektiğini duyurdu.

22 Aralık 2018 gecesi yerel saatle 21.27'de Anak Krakatau volkanı yüzlerce insanın ölümüne ve büyük hasara yol açan tsunamiyi yarattı. Volkan'nın çevresinde biriken ve yeraltından gelen magma basıncı nedeniyle heyelan eden büyük kütleler Sumatra ve Java Adalarının Anak Krakatau tarafına bakan sahillerinde ansızın gelişen ve ilk gözlemlere göre kesin olmamakla birlikte yüksekliği 1.0 metre civarında olan tsunami dalgaları oluşturdu. Uzmanlar dolunay zamanı nedeniyle dalgaların daha fazla yükselmesinin de etkisi olduğunu belirtiyorlar. Bugünkü haberler itibariyle bölgedeki yerleşimlerde 222 kişinin öldüğü, 800'den fazla kişinin yaralandığı ve büyük hasar oluştuğu rapor edildi.

Denizaltında deprem olmadan oluşan bu tsunami, volkanın yarattığı heyelan ve kütle hareketlerinin önemli bir sonucu olarak kayıtlara geçmiştir. Anak Volkanı'yla ilişkili olan denizaltı heyelanının bu çapta bir "depremsiz tsunami" oluşturması için çok büyük bir kütle hareketi gerektiği anlaşılmaktadır. Bu olay önümüzdeki günlerde yerbilimleri alanında çok daha fazla tartışılacaktır.

Marmara Denizi tabanında oluşacak büyük depremin sıkça gündeme geldiği bugünlerde İstanbul'un güneyindeki kıta sahanlığından hızla 2000 metreye varan dik eğimli denizaltı yamacı üzerinde birikmiş büyük miktarda alüvyon/çamur kütlesinin de bir gün herhangi bir depremle harekete geçme tehlikesi vardır ve konu İstanbul Mikrobölgeleme Etütleri çalışmasında değerlendirilmiştir. Kuvvetli bir deprem olmasa bile var olan yerbilimsel koşullar ve orta kuvvetteki deprem etkinliği nedeniyle İstanbul kıyıları için de "depremsiz tsunami" yaşama olasılığı göz ardı edilmemelidir.

Krakatau levha konumu, volkan merkezleri ve faylar.

Mekke'de ikili yönetimden devletin doğuşuna

6. yüzyıl Arabistan'ında soy toplumunun kurumları artık yeni ortaya çıkan topluluğun gereksinmelerini karşılayacak durumda değildi. Çünkü toplum artık sınıflara ayrılmıştı. Sınıfların çatışması ortamında farklılıkları frenleme gereksinimi doğdu. Devletin saati gelmişti.

Mustafa Cem Sırt

Üretim artışı ve ticaretin gelişmesiyle zenginliğin erkeğin serveti olarak birikmesi kadından inen soy gelimine büyük darbe vurmuştur. Erkekten inen soy geliminin öne çıkmasına neden olan bu durum köleliği ortaya çıkararak peşinden kadının itilmesini, aşağılanmasını getirmiştir. İktidar düzleminde bu sürecin tamamlanması doğal olarak ana soy ve baba soy temsilcileri arasında mücadelelere sahne olmuştur.

Mekke'de soy zinciri çatışmaları

Bu mücadele Araplarda Kureyş kabilesinden Kusay adındaki askeri şefin Mekke'de denetimi eline alması[1] sonrasında su yüzüne çıkar. Bu çıkış Kusay'ın kendisinden sonra baba soy zinciri içinde servetini (iktidarını, gelirini) ilk çocuğu Abdüddar'a vermesiyle gerçekleşir. Ana soy zinciri temsilcisi kardeşinin oğlu Abd-i Menaf buna itiraz eder.

Topluluk ikiye bölünür. Abd-i Menaf'ı (Hz. Muhammed'in dedesi Abdülmuttalib'in dedesi) destekleyenler ana soy temsilcisi "Ümm-i Hakim el-Beyza binti Abdülmuttalib"[2] öncülüğünde düşmana karşı birbirlerini terk etmeyeceklerine ilişkin geleneğe göre kutsal güzel koku çanağına ellerini daldırarak yemin ederler.[3] Hilf'ül Muteyebbin olarak adlandırılan bu soyları Beni Abdülmenaf, Beni Esed, Beni Zühre, Beni Teym ve Beni Haris oluşturuyordu.

Baba soy zincirinin temsilcisi Kusay'ın oğlu Abdüddar ve destekleyicileri ise akitle yemin ederler. Hilf'ül Ahlaf (yemin edenler) olarak adlandırılan bu soyları ise Beni Abdüddar, Beni Mahzum, Beni Sehm, Beni Cumah oluşturmuştur.

Sonuçta tam savaşmak üzereyken görevlerin gerektirdiği gelirlerden pay alma konusunda anlaşırlar. Abd-i Menaf, Rifade (yemek verme) ve Sikaye (zemzem sakiliği) görevlerini alır. Yemek verme, su taşıma görevi olarak belirtilse de bu görevler aslında topluluğa çıkarılan bir vergiydi. Örneğin Rifade, Kusay tarafından Kureyş kabilesine mallarından her hac mevsiminde vermesi farz kılınan bir harç idi.[4] Sikaye, zemzem suyunu kullanma karşılığında hacılardan alınan ücretti.[5] Hicabe (anahtar), liva (sancak) ve Nedve (meşveret) görevi ise Abdüddar için olduğu gibi kalmıştır. Her iki tarafın da İslamiyet'in doğuşuna kadar bu anlaşmaya uydukları belirtiliyor.

Bu sırada Beni Abdüddar'ın (Hilf'ül Ahlaf) liderliğini Amir b. Haşim b. Abdimenaf b. Abdüddar, Beni Abdümenaf'ın (Hilf'ül Muteyebbun) liderliğini ise Abdüşems b. Abdümenaf yapıyordu. Fakat bu sefer Abdüşşems'in oğlu Ümeyye amcası Haşim'in liderliğini kabul etmemiştir. Bunlar ana bir kardeş iki aileydiler ama soy gelimi baba soy zincirine sapmıştı. Oysa Ümeyye iktidarın ana soy töresine göre kendinde olması gerektiğini düşünüyordu. Kuvvet dengesi Haşim'den yana ağır bastı. Bu kuvvet dengesi Haşim'den sonra da oğlu Şeybe'yi (Abdülmuttalib) iktidara taşımıştır.

Abdülmuttalib'in rakibi ise yine ana soy töresine göre varis olan amcaoğlu Adiy b. Nevfel b. Abdümenaf olmuştur. Yani soy mücadelesi yine devam ediyordu.

Diğer yandan ana soy kültürü de işliyordu. Örneğin Abdülmuttalib'in en küçük oğlu Abdullah ana soy gelimini öne çıkaracak şekilde anasının en küçük çocuğu olarak ifade ediliyordu.[6] Zaten askeri demokrasi döneminde zenginliklerin kişiselleşmesine bağlı olarak soy geliminde kadın soy çizgisinin izlenmesi baba soy çizgisi tarafından darbelense de büsbütün ortadan kalkmamıştır.

Bilindiği gibi ana soy çizgisi izleminde isterse topluluğun en büyük yöneticisi olsun özgür bir erkeğin yabancı bir kadınla evlenmesinden olan çocuklar babanın mirasından hak elde edemiyorlardı. Ya da varis olamıyorlardı. Burada Abdülmuttalib'in niçin Abdullah'ı kurban etmek üzere seçtiği sorusu anlam kazanıyor. Ayrıca Abdullah'ın boğazlanmasına ana

soydan 'annesinin kız kardeşinin' karşı durduğunu ve eğer fidyesi mal ise malımızı veririz dediğini[7] belirtelim.

Sınıf farklılıkları doğuyor

Abdülmuttalib'in ölümüyle Mekke'de yönetim Beni Haşim'den Beni Ümeyye soyundan Harb b. Ümeyye'ye ve sonrasında Beni Mahzum soyundan Velid b. Mugire'ye (Mahzum) geçiyor. Burada Abdülmuttalib'in hanımı Fatma bint Amr'ın Beni Mahzum'dan olduğunu belirtelim. Yani aslında Abdülmuttalib'in ölümünden sonra bir soy değişmesi gerçekleşiyor. Ana soyun hakimleri iktidarı alıyor. Her ne kadar Beni Mahzum eski Hilf'ül Ahlaf'ı oluşturarak Abdüddar'ı destekleyen soylardan olsa da ana soy töresi yerine gelmiş oluyor. Fakat sonuçta bu, soyların birbirine karışmasıyla siyasal toplumun oluşması yönünde sömürenler ve sömürüleler biçiminde sınıf temelli bir topluluğun öne çıkmaya başladığının işaretini de veriyor.

Süren soy mücadelesini birliklerin (Hilf) eylemlerinde de izleyebiliyoruz. Örneğin Hilf'ül Ahlaf'tan Beni Sehm'in reisi Asi bin Vail'den Yemenli tüccar Zebidi'nin alacağının kurtarılması için 591 yılında kendini gösteren birlik (Hilfü'l Fudül) alttan alta süren bu mücadelenin yansımasıdır. Türkçeye "Erdemliler birliği, ittifakı (bağlaşma)" olarak çevrilebilecek bu antlaşmayı Hamidullah "silahşorlar birliği" olarak ifade etmiş.[8]

Yemenli tüccar Zebidi alacağını Asi b. Vail'den kurtarmak üzere önce eski saflaşmada Kusay'dan inen zincirin temsilcileri "Ahlaf"tan yani Abdüddar, Mahzum, Cumah, Sehm, Adiyy b. Kab'dan yardım istiyor. Ahlaf ise Zebidi'ye yardım etmeyip men ediyor.

Fakat bu yardım çağrısına Hz. Peygamber'in amcası ana soydan (eski Hilf'ül Müteyebbin) Zübeyr b. Abdülmuttalib olumlu cevap veriyor.[9] Çağırdığı kabileler Abdullah b. Cüdan b. Amr b. Kab b. Sa'd b. Teym b. Murre b. Kab b. Luayy'ın evinde toplanıyor. Onun katında birlik oluşturan soylar şunlardır: Benu Haşim, Benu Muttalib, Esed b. Adil-Uzza, Zühre b. Kilab ve Teym b. Mürre.[10] Bunlar aynı zamanda daha önce Muteyyebbun'u oluşturan soylardır. Burada ihtiyar Mekkelilerden kalabalık bir kütle önünde bağlılık (vela-dostluk) yemini ediyorlar. Aslında yemin tazeliyorlar. Bu soylu Mekkelilerin yanında daha sonra peygamber olarak ortaya çıkacak Hz. Muhammed, halife Ebubekir, evini İslamiyet'in gelişmesi yönünde bir merkez haline getirecek olan Beni Mahzum'dan Erkam b. Ebil Erkam'ın olduğunu da belirtelim.

Aynı şekilde Yemenli bir tacirin kızını Ahlaf'tan Beni Sehm soyu üyesi Nübeyh b. Haccac'ın elinden kurtarıp babasına teslim ediyorlar. Bu Nübeyh b. Haccac ayrıca hac için Mekke'ye gelenlerin Hz. Muhammed ile görüşmesini engellemeye çalışanlardandı. Hilf'ül Ahlaf'tan Beni Mahzum soyu üyesi Ebu Cehil'in Zübeyd kabilesi üyesi bir tüccarın malını alarak değerini vermeyerek yarattığı sorunun çözülmesi, Übey b. Halef'e mal satan fakat parasını alamayan Sümale kabilesi üyesi bir tacirin parasının alınması da bu mücadelenin yansımalarıdır.

Yönetim odaklarının çiftleştiği bu mücadele döneminde üretim, ticaret ve özel mülkiyet yükselirken babadan inen soy zincirinin giderek önemli hale geldiği soyların daraldığını, ailenin küçüldüğünü belirtmeliyiz. Kölelerin ortaya çıktığı, çok karılılığın geliştiği, kadının gözden düştüğü bu süreçte aynı zamanda kan bağının etkisi de siliniyordu. Topluluk mevalilerin, azat edilmiş kölelerin, bağımlıların, yoksullaşanların, soydan uzaklaştırılanların, eşkıyaların (sealik)[11] çoğalmasıyla hakim sınıfın dışında gittikçe genişleyen bir halk kesimi haline geliyordu. Bu durum doğal olarak halk kesimiyle hakim sınıflar arasındaki uzlaşmazlığın giderek derinleştiğini de gösteriyor.

Devletin saati geliyor

Kan bağının etkisinin zayıflamasıyla soyların önemini yitirmesi Hilf'ül Ahlaftan olsun Hilf'ül Müteyebbun'dan olsun kişilerin artık ayrı hareket etme davranışını zayıflatıyor, yeni bir topluluğun oluşmasına neden oluyordu. Örneğin Habeşistan hicretlerine Hilf'ül Muteyebbun'un karşısında yer alan Beni Sehm'den müttefikleriyle birlikte on dört kişi katılmıştı. Beni Mahzum soyu da aynı şekilde çözülüyordu. Sahabelerden Ebu seleme, Ümmü Seleme, Erkam b. Ebul Erkam, Seleme b. Hişam, Hişam b. Ebu Huzeyfe, Ayyaş b. Ebu Rebia (Ebu Cehil'in ana bir babası ayrı kardeşi) Beni Mahzum üyeleriydi. Ammar b. Yasir Beni Mahzum kölesiydi. Diğer soylar da aynı durumdaydı. Beni Ümeyye'den, Beni Esed'den, Beni Cumeh'den, Beni Haris'den, Beni Zühre'den, Beni Teym'den, Beni Amir'den, Beni Adiyy'den birçok kişi Habeşistan hicretine katılmıştı.

Gelirleri düşen soylardaki çözülme daha hızlıydı. Soyların bazıları iyice önemsiz hale gelmişti. Beni Haşim, Beni Muttalib, Beni Teym, Beni Adiyy bunlardandı. Bu soyların aynı zamanda Hilf'ül Muteyebbun'u oluşturan soylar olduklarını belirtelim. Bunların karşısında ise Mekke hakimi olarak çeşitli soyları artık iktidarında birleştiremeyen bir Ebu Cehil bulunuyordu. Soy tükenmişti.

Soy toplumunun kurumları da artık yeni ortaya çıkan topluluğun gereksinmelerini karşılayacak durumda değildi. Çünkü toplum artık sınıflara ayrılmıştı. Sınıfların çatışması ortamında farklılıkları frenleme gereksinmesi doğdu. Devletin saati gelmişti.

DİPNOTLAR

1) İbn-i Hişam, Siret-i İbn-i Hişam I, Kahraman yayınları, tercüme: Hasan Ege, s.173.
2) Hz. Muhammed'in halası ve babasının ikiz kardeşidir. Age, dipnot 155, s.181.
3) Age, s.181.
4) Age, s.173.
5) Montgomery Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, AÜİFY, çev: M. Rami Ayas, Azmi Yüksel, Ankara 1986, s.16.
6) İbni Hişam, age, 190 no'lu dipnot, s.208.
7) Age, s.208.
8) Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, Türkçesi M. Sait Mutlu, İrfan yayınevi, İstanbul 1966, s.49.
9) İbni Hişam, age, s.183.
10) Age, s.184.
11) Corci Zeydan, İslam Uygarlıkları Tarihi, cilt II, s.228.

Özgür Can Özüdoğru ozgurcanozudogru@gmail.com

Gökkuşağına yolculuk - 3

Doğanın ışığından ışığın doğasına

Üçgenlere girip dağılan ışıklar, düz çizgiler şeklinde ilerleyen huzmeler, durup dururken oluşan gökkuşakları... Tüm bunlar matematikten felsefeye, fizikten astronomiye her alandan insanı büyülüyordu. Kepler'in optiğe ve ışığa getirdiği gökyüzü temelli bakış açısı kendisinden sonra gelenleri de şekillendirdi. Işığın büyüsüne kapılanlardan biri de Descartes'tı.

Bilim tarihinin hangi konusunu incelesek bir şekilde kendimizi bulduğumuz bir temel yer vardır; Bilimsel Devrim, ya da Kopernik Devrimi… Rönesans'ın hemen ardından başlayan bu dönem, antik çağlardan bu yana insanların bin bir zorlukla ve emekle ortaya çıkardığı bilimsel yöntemin İslam uygarlığına, oradan da Avrupa'ya ulaşmasıyla başlar. Adeta bir "Yeniden Doğuş" yaşayan Avrupa toplumları, Newton'ın deyişiyle devlerin omuzlarında günümüz dünyasında kullandığımız bilimsel yöntemi oluşturdular. Bu gelişme esas olarak astronomiden çıkageldi; fakat kısa sürede bilimin her alanı bu bilimsel yönteme uyum sağlamaya başladı. Biz ise bu yazı dizisinde, ışığın "parçalanmasının" öyküsünü incelediğimizden bu macera dolu yolculuğun optik kısmına bakacağız.

Kepler'in farklı bakış açısı

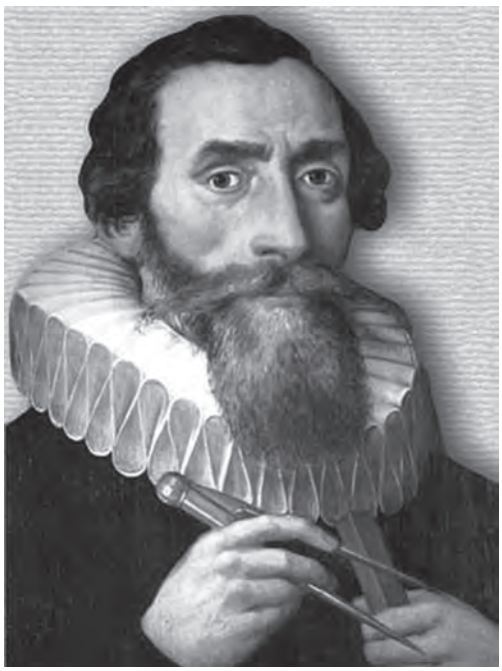
Dini dogmalar ve Aristoteles fiziğinin ilginç birlikteliğiyle ortaya çıkan Ortaçağ felsefesine yavaş yavaş meydan okunan 16. yüzyıl Avrupa'sında ilahiyat eğitimine başlamıştı genç Johannes Kepler. Gökyüzüne merakı çocukluğundan bu yana kendisiyle gelirken matematiğin detaylı dünyasıyla üniversitede tanışmış ve çok sevmişti. Geometrik şekillerin sahip olduğu pürüzsüzlüğün evrenin düzenini açıklamakta yardımcı olabileceğini düşünen Kepler, dönemin en iyi gözlemcilerinden biri olan Tycho Brahe'ye ait Mars gözlemlerini incelemeye başlar. Kepler'in bu gözlemlere geliştirdiği teorik açıklamalar sayesinde Güneş Sistemi modelini inşa edip Kepler Yasalarını geliştirdiği düşünülür. Fakat bu, Kepler için öykünün sonu değil. Kepler, yalnızca temel bir hareket kanunu geliştirmekle kalmamış, bu kanunu geliştirmesinin ardından bir de ışığın akışını sorgulamaya koyulmuştur. Işık, kaynaktan çıkıp yayılarak Dünya'ya ulaşır, fakat insan bu ışığı nasıl algılar? Işığın yayılış şekli nasıldır ve nasıl kırılır? Tüm bu sorular, kendinden önce gelen çoğu insan gibi Kepler'in de kafasındaydı. Fakat Kepler, hepsinden farklı bir bakış açısına sahipti: göklerinkine.

Johannes Kepler, *Ad Vitellionem paralipomena, quibus astronomiæ pars optica traditur*.

AD VITELLIONEM
PARALIPOMENA,
Quibus
ASTRONOMIÆ
PARS OPTICA
TRADITVR
Perfectissimum
DE ARTIFICIOSA OBSERVATIONE ET ÆSTIMATIONE DIAMETRORVM deliquiorumq; Solis & Lunæ.
CVM EXEMPLIS INSIGNIVM ECLIPSIVM.
Habes hoc libro, Lector, inter alia multa nova,
Tractatum luculentum de modo visionis, & humorum oculi vsu, omnes Opticas & Anaglyticas,
AVTHORE
IOANNE KEPLERO, S. C. Mti Fautoris Dominati Mathematico.
FRANCOFVRTI,
Apud Claudium Marnium & Hæredes Ioannis Aubrii
Anno M. DCIV.
Cum Privilegio S. C. Maiestatis.

Kepler, 1604 yılında bastığı "Astronomie Pars Optica" (Astronominin Optik Kısmı) isimli kitabına, ışığın kaynaktan çıkan doğrusal çizgiler olduğu varsayımıyla başladı. Gökyüzünün gündüz mavi, gece siyah, sabah ve akşamlarıysa kırmızı gözükmesi; Güneş ve Ay tutulmalarında bu cisimlerin geçici süre için kırmızı renk görülmesi gibi sorunlar arasında bağlantılar arayan Kepler, bu fenomenlerin ışığın atmosfere girdiği sırada kırılmasıyla ilgili olabileceğini ortaya attı. Bu fenomenin yalnızca Ay'a ve Güneş'e değil, tüm gökcisimlerine etki edebileceğini düşünen Kepler, bu düşünce dolayısıyla atmosfer kırınımı etkilerini tüm gökcisimlerine uyguladı. Bu uygulamalar ve benzerlerini dünyada farklı yoğunluklardaki ortamlardan ışık geçirerek yaptığı deneyler ile ışığın kırınımını açıklayan matematiksel bir açıklama üretti. Bugün kullandığımız Snell Yasasına yakın bir tasvir olan bu açıklamayı bulan ilk kişi Kepler değildi, fakat Kepler bu kırınım formülleriyle Dünya'nın atmosfer etkilerini birleştirerek ışığın kırılmasıyla renk değişimi arasındaki ilişkiyi sorgulamaya çalışarak daha önce düşünülmemiş bir noktadan konuya girdi. Kendisinin attığı bu adımı, kendisinden sonra gelenler tamamlayacaklardı.

Kepler, ışığın kırınımı hakkındaki çalışmaları uzaya taşımasının yanı sıra insan gözünün anatomisini de çalıştı ve kendisinden önce insan gözü-

Johannes Kepler (1571-1630).

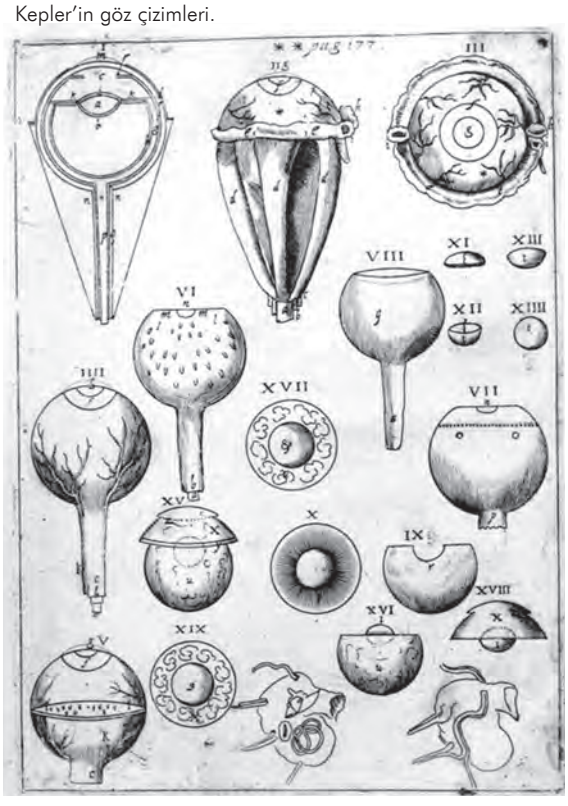
nü çalışanların fark edemediği bir durumun farkına vardı. Kepler'in bulgusuna göre göz merceğimizden içeri giren ışık, beyine sinyallerin gönderileceği retinaya ters bir şekilde ulaşmaktaydı. Bu duruma ek bir açıklama getiremeyen Kepler, bu terslik sorununun insan beyni içinde bulunabilecek olası boşluklarda düzeltildiğini ekleyerek konuyu kapatır. Kepler ayrıca perspektif kaynaklı olarak görüntünün uzaklaşıldıkça daha az parlak ve küçük gözüktüğünden söz eder. Bu durum, ışık eğer sonsuzda olsaydı parlak bir noktacık olarak gözükeceği sonucunu ortaya atar ve Kepler bu basit analoji üzerinden yıldızların başka güneşler olduğu savını ortaya atar. Aynı zamanda belli bir uzaklıkta bulunan her cismin beynimize sanki sonsuzdaymış gibi geleceğinden de söz eden Kepler, sonsuza odak kavramından -matematiğini inşa edememiş de olsa- ilk bahsedenlerden biridir. Tüm bu kapsamlar ve bu savların matematikle desteklenerek ortaya konuş biçiminden dolayı çoğu optik bilimcisi, Kepler'in bu kitabını modern bilimin ilk optik kitabı olarak kabul eder.

Kepler'in, optiğe ve ışığa getirdiği bu gökyüzü temelli bakış açısı kendisinden sonra gelenleri de şekillendirdi. Kepler'in kitabında bahsettiği kavramların çoğu esasen kendisinden önce bulunmuş bilgilerdi, fakat Kepler'in yaşadığı dönemde tek ve mutlak bir bilimsel merkez bulunmadığından, dünyanın her yerinde yapılan araştırmaları edinmek mümkün olmamaktaydı. Bu sebeple ışığın kırınımı kanununa ait matematiksel savları ilk olarak kimin ürettiği halen muğlâklığını koruyan bir konu olarak günümüze kadar gelir. 1608 yılında Kepler'in sonsuza odak ve ışığın kırınımı gibi kavramlarını okuduğu düşünülen Flemenk gözlükçü Hans Lippershey, iki farklı merceği belirli uzaklıklarda bir araya getirirse görüntünün yakınlaşacağının farkına vardı. Bu mantığı kullanarak ürettiği cihazını "uzaktaki şeyleri yakında gösteren tüplü bir cam" olarak niteleyip patentini alan Lippershey'in bu tasarımı üzerine çalışan Galileo Galilei, teleskobu ilk üreten kişi olamamıştır ama bildiğimiz kadarıyla bir teleskop yardımıyla gökyüzüne bakan ilk insan olmuştur. Galilei, özellikle Ay'a ve gezegenlere baktığında, teleskoptan oluşan görüntünün bir tarafında mavi rengin diğer bir tarafta da kırmızı rengin baskın olduğunu fark eder. İlk başta bu durumun gökcisimlerinin bir özelliği olup olmadığını anlayamayan Galilei, bu duruma bir açıklama getiremeden gözlemlerini yapmaya devam eder. Fakat bir şekilde teleskop merceklerinin ışığı alıp renkler oluşturduğu, bu işte bir bityeniği olduğu aşikârdır.

Descartes'ın 'ışıklı' dünyası

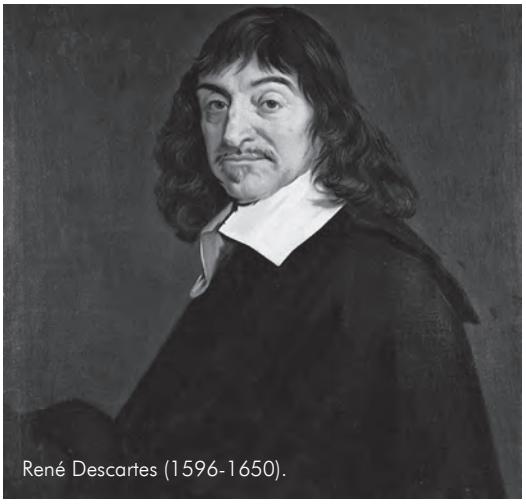
Üçgenlere girip dağılan ışıklar, düz çizgiler şeklinde ilerleyen huzmeler, durup dururken oluşan gökkuşakları… Tüm bunlar matematikten felsefeye, fizikten astronomiye her alandan insanı büyülüyordu. Işığa yönelik anlamadığımız bir durum olduğu çok açıktı ama bu sorun tam olarak neyden kaynaklanıyordu? Bu büyüye kapılanlardan biri de genç René Descartes oldu. Çocukluğu, Batı Fransa'nın Poitou bölgesinde, anneannesinin yanında geçti küçük Descartes'ın. Annesini kendisini doğurduğu sırada kaybeden Descartes'ın kimse yaşayacağını düşünmemişti. Sağlığı hayatı boyunca zayıf olan Descartes, zorlu bir çocukluk döneminin ardından Avrupa'nın o dönemki en ünlü Cizvit okullarından bir olan Collége Royal Henry-LeGrand'a yazıldı. Burada matematik, fizik ve Galilei'nin çalışmalarıyla tanıştı. Fakat babası bir avukat olmasını istediğinden ilgilendiği bu konuları kısa süre için kenarda bırakarak Poiters Üniversitesi'nde hukuk eğitimi aldı. Ardındansa makaleler okumak yerine gezip farklı insanlarla tanışarak hayata ve dünyaya dair bilgi birikimini artırmaya çalıştığını söylemiştir. Yaklaşık 10 yıl boyunca Kuzey ve Güney Avrupa'da çeşitli yerlerde seyahat ederek yaşamını sürdüren Descartes, 20'li yaşlarda yaşadığı bu tecrübeyi her daim yazdığı eserlerinde dile getirir. 1619 yılında Bohemia'dayken, geometriyi analitik bir şekilde açıklayabilecek bir yön-

Kepler'in göz çizimleri.

tem üretmeye çalışır. Fakat esasen tümdengelim üzerine kurulu bir bilimsel yöntemi, muhakeme kabiliyeti olarak insanlığa genellemeyi istemektedir. Bunu yapabilmesi için önce bilginin ne olduğunu anlamalıdır. Bilginin ve varlığın ne olduğu ise, evrendeki en eski sorulardan biridir.

İnsanın aklı dışında bilgi bulunuyorsa, o bilgiyi algılamak gerekir. Bir bilgiyi algılamanın temel yolu da Rönesans Avrupa'sı için 4 duyu organıdır. Bu dört duyu organının belki de en önemlisi olan görmenin ise temel gereksinimi ışıktır. Karanlıkta göremeyiz, göremediğimiz bir cismin ise görsel varlığını algılamamız çok zordur. Dolayısıyla akıldan bağımsız bir bilginin varlığından emin olmak istiyorsak o bilgiyi algılayış biçimlerimizden biri olan ışığı algılamalıyız. René Descartes, Avrupa'yı dolaştığı ve sonrasında askeri hizmet yaptığı yaşamının bu döneminde bilginin gerçekliğinden nasıl emin olunabileceğini sorguladı. Mutlak bilgi için kullanılan bir metafordur "Doğanın Işığı"(Nature of Light). Doğanın Işığı öyle bir ışıktır ki, hiçbir çelişkiye olanak tanımadan bu bilgiyi bilmek mümkündür. Bu ışık, muhakeme yeteneğinin ışığıdır. Tanrı gibi doğaüstü kavramları algılamanın yolu bu olmayabilir, fakat doğal olan her şeyin doğruluğunu sınamanın bir yolu olmalıdır. İnsanın bir varlık olarak muhakeme yeteneği aklına ve duyu organlarına dayanıyorsa, o halde duyu organlarının kendisini ne ölçüde yanılttığını bilebilmelidir. Yani bir bakıma Doğanın Işığını algılayabilmek için Işığın Doğasını algılamamız gerekir. Descartes'ın ışığın doğasını inceleyip optik bilimine yönelmesinin arkasındaki bağlam budur işte.

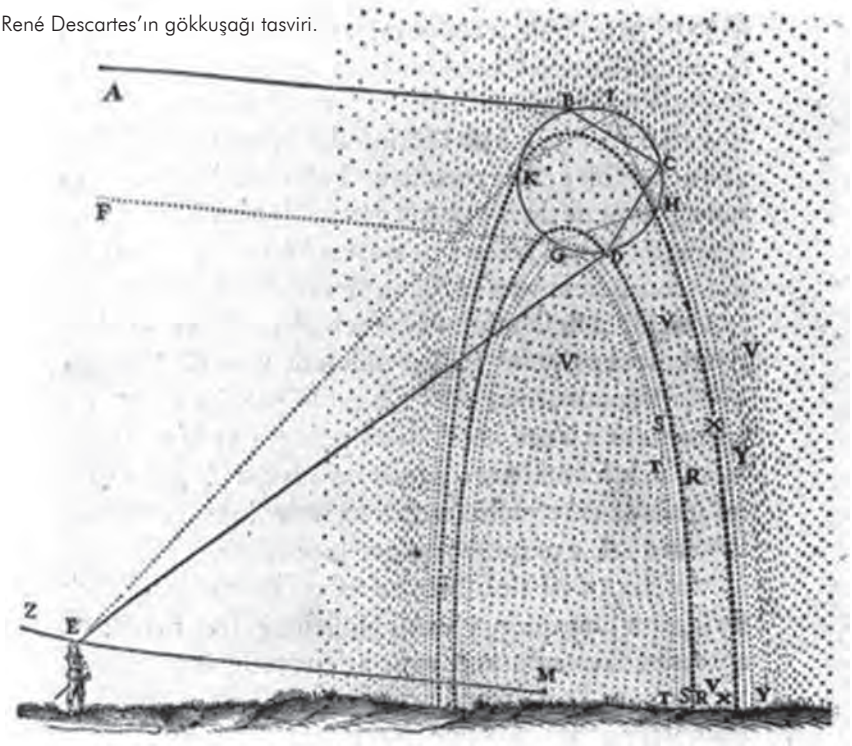

René Descartes (1596-1650).

Descartes bir fizikçi değildir, hatta evreni algılama yöntemi başta analitik geometri olmak üzere pek çok bilimin kullandığı kavrama zemin hazırlasa da kendisi bu kavramlara bir bakıma metafizik yoluyla erişmiştir. Çünkü varlığı biyolojik ya da fiziksel bir yapıdan daha çok soyut düşünce biçimi üzerinden açıklayarak gerçek hayatın yanıltıcılığından uzak durma gayreti gösterir. Işığı algılarken de Descartes temel olarak bilimsel yöntemden daha çok metafiziksel bir düşünce biçimi ile ilerlemiştir denilebilir. Bununla birlikte ışığın kırınım miktarı ile yakınlaşma miktarı arasında kurduğu ilişki, merceklerin kırıcılık indisleri, odak uzunlukları ve cisimlerle görüntülerin uzaklıklarının hesabını sağlayan matematiksel denklemleri, kendisinin belli ölçüde bilimsel deney ve gözlem yaptığını ortaya koymakta.

Descartes, 1637 yılında *İnsanın Kendisinin Varlığını ve Bilimde Hakikati Aramasının Metodu Üzerine Konuşmalar* (Discours de la Méthode Pour bien conduire sa raison, et chercher la vérité dans les sciences) isimli kitabını yazar. Kitap, Descartes'ın varlığını sorgulamasından Tanrının varlığına, bilimsel yöntemi sorgulamasından kendi yaptığı çeşitli bilimsel deneylere kadar çok geniş bir çerçevede içerik barındırır. Kitap dönemi için o kadar geniş kapsamlı ve etkileyici bir eserdir ki, Sextus Empiricus, El-Gazali ve Michel de Montaigne gibi düşünürlerin üzerinde çalıştığı konuları tek potada eritebilmiştir. Kitabın Leiden'daki ilk baskısında, kitabın altı bölümlük içeriğine ek olarak üç ana kısım daha eklenir: Descartes'ın yaptığı optik deneyleri ve çıkarımlarını anlatan *La Dioptrique*, Analitik geometri özelinde Descartes'ın kendi yarattığı Kartezyen Koordinat Sistemi kavramını açıklayan *La Géométrie* ve yer bilimleri üzerine düşüncelerini aktaran *Les Météores*. Biz bu yazımızda *La Dioptrique* ve *Les Météores*'un gökkuşağı bölümüne odaklanacağız.

La Dioptrique eserinde Descartes, bizlere ilk önce ışığı tanımlama şeklinden söz eder. İçinde bir miktar metafizik barındıran bu temalarda ışığı ruhsal bir yapı olarak tanımlar. Işık çarptığı cismin "doğasının şeklini" alarak insan gözüne çarparsa bu şekli insana iletir. İnsansa,

René Descartes'ın gökkuşağı tasviri.

bu sayede bu cismin varlığı hakkında bilgi sahibi olur. Bazı cisimlerin ışığı geçirip bazılarının opak olmasını da Descartes, ışığı geçiren cisimlerin içindeki boşluklarla açıklar. Üzüm dolu bir fıçının içindeki üzümlerin tahta fıçının altına geçmeyeceği örneğini veren Descartes, üzümler ezildiğindeyse şaraplık üzüm sıvısı fıçı yeterince sıkı değilse altına damlatabilir. Bu damlamanın sebebi fıçıyı oluşturan tahtalardaki boşluklardır. Ayrıca bir fıçı şarap, fıçı sıkıysa içinden akmaz ancak fıçının önüne saplanan delikten akar. Bu akış ise pürüzsüz ve devamlıdır. Işığın akışı da Descartes'a göre şarap gibidir. Descartes, saydamlık ve opaklık kavramına böyle bir açıklama üretmiştir fakat bu savı herhangi bir kanıta ya da deneye dayanmaz. Işığın yapısına ek olarak ışığın kırınımından da bahseden Descartes, kırınım kanunları üzerine oynarken çeşitli boyutlardaki merceklerin yakınlaştırma miktarlarını inceler. Bu miktarlar merceğin genişliği artıkça değişim göstermektedir. Bu değişim ise cismin uzaklığı ve görüntünün yakınlığının lineer kombinasyonuyla doğrudan orantılıdır. Descartes'ın ortaya koyduğu bu matematiksel gösterim, teleskopların ve gözlüklerin yakınlaştırma gücünü çok net bir biçimde açıklamaktadır.

Tüm bu tanımlar ve uygulamalar dışında gökkuşağı da Descartes'ın ilgisini çekmiştir. Özellikle doğada gökkuşağı oluşumunu açıklamanın bir yöntemi olarak yağmur damlalarını incelemeyi seçen Descartes, bunların bir varyasyonu olduğunu düşündüğü küresel içi su dolu kaplar yaptırmış ve içinden ışık geçirmiştir. Işığın kırınımı ve yansıması kavramları ile gökkuşağı oluşumu arasında doğrudan bir ilişki fark eden Descartes, ışığın damlalara tam olarak 42 derecelik bir açı ile geldiği zaman birincil bir gökkuşağı oluşacağını ortaya atmıştır. Bu açı küresel nesnelerde gökkuşağı oluşumu için gerçekten de doğrudur. Ayrıca Descartes, ışıkların nasıl bir yol izleyerek gökkuşağı oluşturduklarının da izini sürmeyi başarmıştır. Fakat Descartes'a göre gökkuşağının oluşma sebebi su damlasında var olan ufak açıklıklardı. Her birinden farklı renk tasvirleri edinen ışık, sonrasında bunları duvara yansıtmaktaydı. Yani Descartes'a göre renkler ışığın içinde değildi, -daha Aristotelesçi bir biçimde- elementler rengi ışığa vermekteydi. Dolayısıyla ışık konusunda bütün matematiği doğru hesaplayıp arkasındaki çıkarımı yapamamış olan Descartes'tan sonra İngiltere'de anneannesinin yanında şehirden uzak bir kır evinde büyüyen bir doğa filozofu gelip gökkuşağı problemine son noktayı koyacaktı. Aslında son noktayı koyduğunu sanacak, kendisinden yüzyıllar sonra gelen biliminsanları ise öykünün henüz bitmekten çok uzak olduğunu gösterecekti: Isaac Newton.

KAYNAKLAR

1) A short history of the rainbow, Massimo Corradi
2) https://journals.ametsoc.org/doi/pdf/10.1175/1520-0477%281989%29070%3C0750%3ADKSTWI%3E2.0.CO%3B2
3) René Descartes, 1637, Discource on Method, Optics and Meteorology
4) https://www.andrew.cmu.edu/user/ks4i/descartes.htm
5) https://www.britannica.com/biography/Rene-Descartes

yeni e

kaçırılmayacak yeni yıl abonelik kampanyası.
5 kitaptan oluşan 82 TL değerindeki Cevdet Kudret kitaplığı ile özel *Yeni e* bez çantalarından biri hediye. 2019'da da *Yeni e* okumaya devam edeceğiz.

1 YILLIK ABONELİK 200 TL
www.yenie.net
yeniedergisi@gmail.com
@yeniedergisi

Matematiksel düello

Niccolo Tartagalia (1499-1557)

16. yüzyıl İtalya'sının matematiksel etkinliklerinden biri halkın önünde düzenlenen matematik yarışmalarıdır. Bunlar adeta günümüzün spor müsabakaları gibidir, yarışmacılar rakiplerine en son ve en zor problemleri sorar; bir hafta, 40 veya 50 günlük sürelerin sonunda en çok problemi çözen galip ilan edilirdi. İzleyiciler kimin kazanacağına dair bahse girebilir, yarışmacılarsa genellikle ortaya büyük paralar koyardı. Bu yarışmaların birinde kazanan kişinin kaybedene ve onun arkadaşlarına 30 gün boyunca ziyafet verdiği bilgisi kayıtlara geçmiştir. Öte yandan kazanan kişi, matematik öğrenmek isteyen varsılların da dikkatini çektiğinden ders vererek maddi kazanç ve prestij elde ederdi. Matematiksel düello olarak nitelendirebileceğimiz bu yarışmalar çok ilgi çeken, matematik ve bilim dünyasının önemli olaylarındandı.

1535'in Şubat'ında Bolonya Üniversitesi'ne gelenler Antonio Fior ile Tartaglia (kekeme) lakabıyla tanınan Niccola Fontana arasındaki "düello" için toplanmışlardı. Yarışmanın kurallarına göre her katılımcı birbirine 40 gün içinde çözülecek 30 tane üçüncü dereceden denklem verecek ve en çok denklemi çözen yarışmayı kazanacaktı.

Tartaglia, Fior'un verdiği tüm denklemleri 2 saat içinde çözdü ve geri kalan zamanını üçüncü dereceden denklemlerin genel çözümünü bulmak için harcadı. Yarışmanın bitimine 8 gün kala her türlü üçüncü dereceden denklemi çözebilmekteydi. Fior, rakibin sorduğu hiçbir soruyu çözemedi ve sonuçlara itiraz etti. Galip ilan edilen Tartaglia, kötü bir yarışmacı olarak gördüğü rakibinden hiçbir şey talep etmeyip, parayı geri çevirdi.

Bu yarışmanın sonuçları matematik tarihinde bir kilometre taşıdır. İkinci dereceden denklemlerin genel çözümü MÖ 2000-1000'lerde Babilliler tarafından biliniyordu; fakat üçüncü dereceden denklemlerin genel çözümünün keşfi Tartaglia-Fior karşılaşmasına dek insanlık tarihinin en az 2500 yılını almıştır. Antik Yunan'da bazı özel çözümler yapılmış, sonrasında Ömer Hayyam, Şerafeddin el-Tusi gibi matematikçiler kısmi çözümlere ulaşmıştı. Özellikle İranlı şair ve matematikçi Hayyam, 1075 yıllında yayımladığı *Cebir Problemleri ve Karşıtlık Kanıtları Üzerine* adlı eserinde geometrik yapıları (konik kesitlerinin kesişim noktalarını) kullanarak bu yolda önemli adımlar attı, ama kökleri katsayılara bağlı olarak ifade edemeyip, bunu geleceğin matematikçilerinin başarması temennisinde bulundu.

1535'te her şey değişti, Hayyam'ın temennisi gerçekleşti. Tartaglia, $a \neq 0$ olmak üzere,

$$ax^3+bx^2+cx+d = 0$$

denklemini a, b, c, d katsayılarına bağlı olarak çözdü.

Düello öncesinin ilginç hikâyesi

Niccola Fontana, 1499 yılında Venedik yakınlarındaki Brescia'da doğmuştu. Altı yaşına geldiğinde, babası bir öğretmen tutmuştu ona. Ders ücreti üç taksitte ödenecekti. Babası ilk taksiti ödedi ve hemen sonra öldü. Varlıklı olmayan ailesi yoksul düştü. Öğretmen ders vermeyi anında kesti. Niccola, öğretmeninden alfabenin sadece üçte birlik bölümünü öğrenebilmişti, I'dan sonra hangi harf gelir ve nasıl yazılır bilmiyordu. Kalan bölümü çok merak etti ve sonunda eksiksiz bir alfabe kitabı edinerek üçte ikilik bölümü tek başına öğrendi!

Niccola'nın hayatındaki zorluklar devam etti. Yaşadığı kent on üç yaşındayken Fransız ordusu tarafından işgal edilerek binlerce kişi katledildi. Niccola kız kardeşiyle birlikte bir katedrale sığındı, fakat askerler onları buldu ve Niccola'nın çenesini ve damağını kesip ölüme terk etti. Bir hekime ödeme yapamayacak kadar yoksul olduklarından tedaviyi annesi üstlendi. Niccola aylarca hiç konuşamadı, sonra birkaç ses çıkarabildi ve iyileşti, ama kekeliyordu. Arkadaşları Tartaglia (kekeme) adını taktılar ona ve o da bu adı benimsedi. Hayatının geri kalanında yüzünde korkunç yara izleriyle yaşadı ve büyüyünce yara izlerini gizlemek için sakal bıraktı.

Niccola, matematiği kendi çabasıyla öğrenerek genç yaşta matematik öğretmeni oldu, on sekiz yaşında evlendi, Venedik ve Brescia'da dersler verdi. Otuz beş yaşında Venedik'e taşınarak bir okulda iyi bir maaşla öğretmenlik yaptı.

Tartaglia'nın rakibi Antonio Fior, Bolonya Üniversitesi'nde Aritmetik ve Geometri Kürsüsü Başkanı Scipione dal Ferro'nun öğrencisidir. Dal Ferro, $x^3+mx = n$ türündeki üçüncü dereceden denklemleri 1515 dolayında çözmüştü. Bunu bir sır olarak sakladı. 1526'da, ölümünden hemen önce, buluşunu öğrencisi Fior'a açıkladı. Fior hocası kadar iyi bir matematikçi değildi ve yıllar sonra her türlü üçüncü dereceden denklemi çözebildiğini iddia etmeye başladı. Aynı dönemde Tartaglia'nın da bu denklemleri çözdüğü söylentisi yayılmıştı Bolonya'ya. Bu söylentiden haberi olan Fior, Tartaglia'ya meydan okuyarak halkın önünde yarışmaya davet etti. Yarışma başlangıcında Tartaglia, sadece Fior'un bildiği yöntemlere sahipti, ama kaybetme korkusuyla tüm gücünü ve dehasını ortaya koyarak, daha önce de sözünü ettiğimiz gibi yarışmadan günler önce bu denklemleri çözmenin en sağlam yolunu bulmayı başardı.

Fior'un Tartaglia'ya sorduğu soruların iki tanesi şöyleydi: Küp köküne kendisi eklendiğinde 6 eden sayı kaçtır? Birinin kazancı diğerinin kazancının küp kökü olan iki kişi birlikte 100 Düka kazanmışlarsa bu kişilerin ayrı ayrı kazançları kaçar Düka-

Ali Törün

a_torun60@hotmail.com

dır? Bu soruların her ikisi de yukarıda sözünü ettiğimiz Dal Ferro'nun çözdüğü türden denklemlerle çözülüyor. Tartaglia ise Fior'a farklı türden sorular yöneltti ve Fior bir tanesini bile yanıtlayamadı.

Tartaglia nasıl çözdü?

16. yüzyılda Avrupa'da negatif sayılar yeni yeni kullanılıyordu. Bu yüzden negatif sayılar yokmuşçasına üçüncü dereceden denklemler üç gruba indirgenerek inceleniyordu:

$$x^3+mx = n, \qquad x^3 = mx+n, \qquad x^3+ n = mx.$$

Bu denklemlerde m ve n pozitif sayılardır. Ayrıca denklemlerin ifade edilişi yukarıdaki gibi değildi. Biz aşağıdaki işlemlerde de günümüz matematiğinin notasyonunu ve sembollerini kullanacağız ve bazı ara işlemleri meraklı okura bırakacağız.

Üçüncü dereceden denklemler genel olarak $a \neq 0$ olmak üzere

$$ay^3+by^2+cy+d = 0$$

biçiminde yazılır. Bu eşitlikte her iki tarafı a'ya bölelim ve

$\frac{b}{a} = B$, $\frac{c}{a} = C$, $\frac{d}{a} = D$, olsun. Bu durumda

$$y^3+By^2+Cy+D = 0$$

eşitliği elde edilir. Bu eşitlikte y yerine $x–B/3$ yazarsak $x^3+Ex+F = 0$ biçiminde bir denklem elde edilir; çünkü bazı basit işlemlerle x^2'li terimler kaybolur. Elde ettiğimiz bu denklemi basit bir düzenlemeyle Tartaglia'nın ilk olarak ele aldığı form olan, $x^3+mx = n$ biçimine getirebiliriz. Şimdi öyle p ve r sayıları tanımlayalım ki bu sayılar

$$p–r = n,\ pr = \left(\frac{m}{3}\right)^3 \qquad (1)$$

denklemlerini sağlasın. Ayrıca x değişkenini de

$$x = \sqrt[3]{p} - \sqrt[3]{r} \qquad (2)$$

olarak tanımlayalım. (1) ve (2) denklemleriyle atılan adımlar Tartaglia'nın çözüme yönelik öldürücü darbeleri olarak görülmelidir.

Şimdi, (2) denkleminde her iki tarafın kübünü alır, sağ tarafta küb açılımı yapar ve bazı düzenlemeler yaparsak aşağıdaki eşitlik elde edilir: $x^3 = n–mx$

Bu denklemin, $x^3+mx = n$ denklemini sağladığını görüyoruz. Buradan (1)'deki eşitliklerin denklemin çözümüne uygun olduğunu kanıtlamış oluyoruz.

Şimdi (1)'i iki bilinmeyenli iki denklem olarak ele alıp p ve r'yi bulalım.(İşlemleri okura bırakıyoruz.)

$$p = \frac{n}{2}+\sqrt{\left(\frac{n}{2}\right)^2+\left(\frac{m}{3}\right)^3} \quad \text{ve} \quad r = -\frac{n}{2}+\sqrt{\left(\frac{n}{2}\right)^2+\left(\frac{m}{3}\right)^3}$$

bulunur. Bu sayıları (2)'de yerine koyarsak,

$$x = \sqrt[3]{\frac{n}{2}+\sqrt{\left(\frac{n}{2}\right)^2+\left(\frac{m}{3}\right)^3}} - \sqrt[3]{\frac{n}{2}+\sqrt{\left(\frac{n}{2}\right)^2+\left(\frac{m}{3}\right)^3}}$$

sonucuna ulaşırız ki bu x değeri

$$x^3+mx = n$$

denkleminin bir köküdür. Diğer kökler polinom bölmesiyle kolayca bulunur. Burada son olarak şu notu düşelim: Yukarıda x'in eşiti olan köklü ifadede karekökün içine negatif sayıların gelebiliyor olması Cardano'nun dikkatini çekerek matematikte **karmaşık sayıların** doğuşuna ön ayak olmuştur.

Düello sonrasının ilginç hikâyesi

Tartaglia'nın bu zaferi tüm İtalya'ya yayılmıştır. Ondan buluşunu diğer biliminsanlarına da açıklaması istenmiştir. Ama o, Öklid'in ve Arşimet'in bazı eserlerini çevirmekle meşgul olduğunu, daha sonra çok kapsamlı bir cebir kitabı yazacağını ve o kitapta bu yöntemi açıklayacağını belirterek bu talepleri reddetmiştir. Ancak Milanolu bilgin Hieronimo Cardano Tartaglia'nın sırrını öğrenmek için çok uğraşır. Cardano, önce Milano'da, sonra Pavia'da ve son olarak Bolonya'da matematik ve tıp profesörü olarak çalışmıştır. Çalkantılı bir hayatı olmuş, 1570'de hapse girmiş, sonrasında hoca olarak tıp fakültesine kabul edilerek Papa tarafından maaşa bağlanmıştır.

Cardano, Tartaglia'yı bin bir uğraş sonucunda ikna ederek üçüncü dereceden denklemlerin çözüm yöntemini öğrenir. Cardano, *İncil* üzerine yemin edip öğrendiklerini hiç kimseyle paylaşmayacağının, hiçbir zaman yayımlamayacağının sözünü vermiştir Tartaglia'ya. Ama bu sözden altı yıl sonra 1545'te yayımladığı *Ars Magna* isimli eserinde üçüncü dereceden denklemlerin çözümünü açıklar. Kitabın girişinde kimin neyi nasıl bulduğuna dair bilgi vermişse de Tartaglia tarafından hırsızlıkla suçlanır.

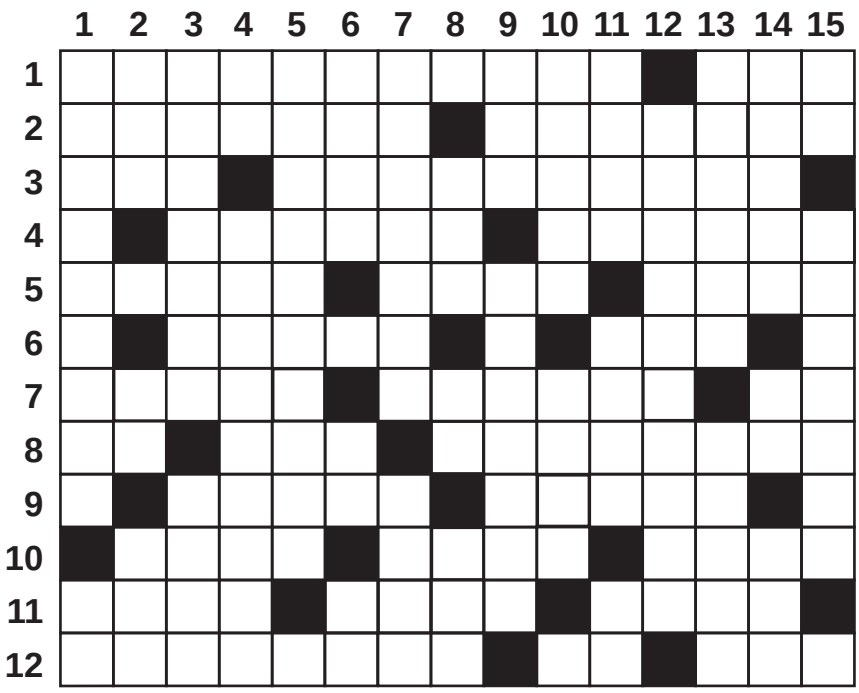
Cardano sözünde durmamış olmasını, üçüncü dereceden denklemlerin çözümünü Tartaglia'dan önce Dal Ferro'nun çözmesine dayandırarak açıklar. Cardano'yu öğrencisi Ferrari şu olayı anlatarak şöyle savunur: "Cardano Floransa'ya giderken (ben de yanındaydım) Bolonya'dan geçerken Hannibal Della Nave adındaki bir adam bize, kayınpederi Scipione del Ferro tarafından uzunca bir süre önce yazılmış küçük bir kitap gösterdi. Bu kitapta buluş çok şık ve en yetkin bir biçimde sunulmuştu."

Tartaglia, Cardano'nun *Ars Manga*'sından bir yıl sonra yayınladığı kitapta keşfinin hikâyesini anlatmakla birlikte Cardano üzerine hakaret dolu yorumlarda bulundu. Bunun üzerine Cardano'yu yine öğrencisi Ferrari savundu. Tartaglia'ya yazdığı mektupta "sizin yalanlarınızı ve hainliğinizi halka duyurma görevini kendi üzerime alıyorum" diyerek Tartaglia'ya halk önünde meydan okudu. Tartaglia, karşısına Cardano'nun çıkmasını isteyerek bu çağrıyı reddetti, ama sonrasında gücünü göstermek için Ferrari'yle yarışmayı kabul etti. Düello yine denklemlerle yapılacaktı. Ama Tartaglia'nın atladığı bir şey vardı: Ferrari sadece üçüncü derece denklemlerin değil aynı zamanda dördüncü derece denklemlerin de çözümüne son derece hâkimdi. Çünkü Cardano'yla birlikte yaptıkları ortak çalışmada dördüncü dereceden denklemleri de çözüme kavuşturmuşlar ve bu genel çözüm *Ars Magna*'da yayımlanmıştı. Tartaglia, bu durumun farkına varıp kaybetme utancını göze alamayarak yarışmadan bir gün önce ortadan kayboldu ve Ferrari hükmen galip ilan edildi. Bu sonuç Tartaglia için kuşkusuz çok yıkıcıydı ve elli yedi yaşında Venedik'te yoksulluk içinde öldü.

KAYNAKLAR

1) Ali Nesin, Ali Törün, *Matematikçi Portreleri,* Nesin Yayıncılık, 2013.
2) Peter J. Bentley, *Sayılar Kitabı*, çev. Cem Duran, NTV yayınları, 2013.
3) Ian Stewart, *Matematiğin Kısa Tarihi*, çev. Sibel Sevinç, Alfa yayınları, 2016.
4) Florian Cajori, *Matematik Tarihi*, çev.Deniz İlalan, ODTÜ yayıncılık, 2014.

Hikmet Uğurlu

Soldan sağa

1) Çırak Aranıyor adlı ünlü şiirinde "Elim sanata düşer usta / Dilim küfre, yüreğim acıya / Ölüm hep bana / Bana mı düşer usta" diyen, 1960 kuşağının en özgün şairlerinden, geçenlerde 74 yaşında sonsuzluğa uğurladığımız şair ve yazarımız. – Eğik kesilmiş kenar.
2) Dünyanın önde gelen savunma sanayi kuruluşlarından biri olan şirketimizin kısa adı. – Gülgillerden böğürtleni andıran bir bitki.
3) Bilimi, cambazı, ebesi vardır. – Görey soyadlı Türkiye'nin ilk grafik sanatçısı.
4) Güz ve bahar aylarında bahçelerdeki ağaç yaprakları ve çerçöpün bir yere dökülerek yakılması. – 1971'de Nobel Edebiyat Ödülü'nü almış Pablo önadlı ünlü Şilili şair.
5) Kedigillerden orta Amerika'da yaşayan kürkü değerli bir tür. – Eski dilde "düğümler". – Kutsal Kitaba göre yeryüzü cenneti.
6) "Sesinde şarkısı aşkın … olup gidiyor." (Hüzzam-Selahattin İnal). – 1960'lı yıllarda doğan bir Jamaika müziği
7) Mersinbalığı familyasından havyarı değerli bir balık. – Mısır söylencebiliminde baş tanrı. – Bir nota.
8) Berilyum'un simgesi. – Yanardağ püskürtüsü. – Közlenmiş patlıcan, sarımsaklı yoğurt ve kıyma ile yapılan bir yemek.
9) Çok pullu, beyaz etli bir balık. – Kansızlık.
10) Mayalı hamurdan yapılan, yağda kızartılan bir yiyecek. – İnandırma, kandırma. - Yunan abecesinin birinci harfi.
11) Eğlence. – ABD ile Kanada arasında bir göl. – Ussal.
12) Arazi üzerindeki çeşitli noktaların yükseltilerini belirlemek amacıyla yapılan işlemlerin tümü. – Yabancı. – Kayınbirader.

Yukarıdan aşağıya

1) Işınımdan (X ışınlarından) korkma. – En kısa zaman süresi.
2) Dört yaşını bitiren hayvan. – Tavla oyununda "üç". – Giysi kıvrımı.
3) Varlığın ve bilginin bilimsel olarak araştırılması. – Ukrayna'nın başkenti.
4) Vilayet. – 1926'da Harrassovitz'in alüminyum silikatlı kayaçların aşırı ölçüde bozulması biçiminde tanımladığı kristal süreci.
5) Üzerine yazı ya da resim oyulmuş ağaç levhalarla baskı tekniği.
6) Henüz. – Voltamperin kısaltılması. – İlaç, çare.
7) 1864-1936 yılları arasında yaşamış, zamanının sorunlarına büyük ilgi duyan bir filozof ve denemeci olarak tanınan ünlü İspanyol yazar. – Para birimimiz.
8) "Efendiler bizim çevremiz daima temiz ve … kalacaktır" (Atatürk). – Suudi Arabistan'ın plaka imi. – Garaz.
9) Şehvet. – Hakça.
10) İran'da erkek öğretmen. – Tırpana balığına verilen ad.
11) Alev, yalım. – "Elif kaşların çatar / Gamzesi …me batar" (Karacaoğlan). – Bir renk.
12) Tereddüt etmek.
13) Cahit Atay'ın bir oyunu. – Edepsiz, şirret (Kadın).
14) Çok, birçok. – Eski bir tarihi anlatırken kullanılır. – Avrupa'da bir halk.
15) Tanrı. – Hatay ilinin merkezi kent.

GEÇEN SAYININ YANITI

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	A	R	A	G	Ü	L	E	R		E	S	A	T	İ	R
2	S	A	R	I	Ğ	I	B	U	R	M	A		A	K	O
3	T	N		R	Ü	K	U		A	İ	L	E	V	İ	
4	E	T	N	A		İ	T	A	M		S	K	A	L	A
5	N	A	L		Ü	R	Ü	N		M	A	O		İ	M
6	O	B		A	N		R	A	H	E		L	E		A
7	F	L	O	R	İ	D	A		E	R	Y	A	M	A	N
8	O		K	A	T	İ	B	İ		H	A	L	E	T	
9	B	E	L	L	E	K		K	L	A	S	İ	K		A
10	İ	R	A	T		D	O	L	A	M	A		T	A	T
11		A	V	I	Y	İ	V	İ		E	L	M	A	L	I
12	İ	T	A		A	K	A	M	E	T		O	R	A	L

Aralık sayımızdaki bulmacayı doğru yanıtlayan okurlarımızdan **Afşin Bulut (İzmir), Attila Gemici (İstanbul)** ve **Berna Sarıtaş (İstanbul)** Jonathan Silvertown'ın Kolektif Kitap'tan çıkan *Darwin'le Akşam Yemeği* adlı kitabını kazandı. Ocak bulmacamızı doğru yanıtlayacak okurlarımız arasından belirleyeceğimiz üç kişi ise, Michio Kaku'nun ODTÜ Yayınları'ndan çıkan *Paralel Dünyalar* adlı kitabını kazanacak. Çözümlerinizin değerlendirmeye girebilmesi için, en geç 20 Ocak tarihine kadar posta, faks veya e-posta yoluyla elimize ulaşması gerekiyor. Kolay gelsin…

KİTAPÇIL

Nautilus / Özer Or

Yılın okuru

Genç bilimcilere ilham verici ve kariyer yönlendirici kitap önerileri

Hazırlayan: Elisabeth Pain

Çeviri: Hakan Sert

Yeryüzünün Yeşil Bulutları: Ağaçlar (II)

Türkiye'nin Ağaçları Albümü

Batuhan Saç

KİTAPÇI RAFI

Genç bilimcilere ilham verici ve kariyer yönlendirici kitap önerileri

Hazırlayan: Elisabeth Pain
Çeviri: Hakan Sert

Yeni akademik yıl başlarken, muhtemelen dersler için gerekli kitapları listeliyorsunuz. **Bilim Kariyeri** bu yazıda kendi okula dönüş listesini sunuyor: araştırmacılar için kariyerlerinde yardımcı olacak dokuz kitap.

Başarısızlık: Bilim Neden Bu Kadar Başarılı?

Yazar: Barry Stuart Firestein
(*Başarısızlık*, Çev. Ufuk Tonka, Alabanda Yay., 2017, 196 s.)

Bilim, başarısız deneylerin gündelik aksaklıkları, yanlışlanmış hipotezler ve aylar süren çalışmaların yanlış neticelenmeleriyle doludur. *Başarısızlık: bilim neden bu kadar başarılı* kitabı, bilimsel gelişmenin en önemli yapıtaşlarından birinin başarısızlığa uğramak olduğunu; hatta bilimcilerin başarıya uğraşmak için başarısızlığı arzulamaları gerektiğini savlıyor. Stuart Firestein, hatayı asgari düzeyde tutmaktan ziyade, belirsizliklerin kucaklanmasını ve yaratıcı olmaya giden yolda mağlubiyetlerin üzerine gidilmesi konusunda okuyucuya cesaret aşılıyor. Yazarın fikirleri, özellikle lisansüstü öğrencilik yıllarımda benim için oldukça faydalı oldu. Lisans hayatım boyunca daima mükemmelliği aradım ve lisansüstüne geçme süreci zorlayıcı oldu. Firestein'ın yaklaşımını benimsemem, laboratuvardaki başarısızlıklarımı yeniden gözden geçirmeme ve çalışmalarımı sabırla sürdürmeme yardımcı oldu. Böylece sadece geçici aksaklıkları kabul etmekle kalmıyor, yol boyunca karşılaştığım engellerden de kendime dersler çıkarıyordum.

Samuel A. Killackey (Toronto Üniversitesi'nde ilaç laboratuvarı ve patobiyoloji alanında doktora öğrencisi)

Seçim Paradoksu: Çok Neden Azdır

Yazar: Barry Schwartz, (*Bolluk Paradoksu*, Çev. Şeyda Odabaş, Mediacat Yayıncılık, 2018, 280 s.)

Doktora çalışmamın sonunda, hayatımın hangi yöne savrulacağı hakkındaki belirsizlik, beklenmedik ve katlanılamaz bir endişeye kapılmama sebep olmuştu. Doktora sonrası araştırmaya yönlenmeyi istemiş fakat seçeceğim konu, laboratuvar, ülke veya şehir hakkında bir karara varamamıştım. Seçimlerin verdiği özgürlük oldukça kafa karıştırıcıydı ve bende korku yaratıyordu.

Barry Schwartz'ın *Seçim paradoksu* kitabını okudukça, sınırsız sayıda gözüken seçeneklerin neden zorluklar ve hatta pişmanlıklar yarattığına dair kafa karışıklığım aydınlığa kavuştu. Meselenin özü şu ki, kendimiz için 'özgürce' yarattığımız kimliklerin getirdiği sorumluluk psikolojik olarak yıpratıcı olabiliyor. Schwartz'ın kitabında verdiği tavsiye ise sahip olduğumuz seçimleri sınırlandırıp yalnızca en önemli olanlara odaklanmamız ve seçimlerin yarattığı pişmanlıklardan kaçınmamız yönünde. Schwartz'ın önerileri, zihniyetimi yeniden şekillendirmemde, seçimlerimi gerçek kişisel çıkarlarıma göre kısıtlamamda, içgüdülerimi takip etmede ve kararlarımı tamamen benimseyerek attığım her adım için minnettar olmamda tüm kariyerim boyunca yardımcı oldu.

Irini Topalidou (Washington Üniversitesi'nde moleküler biyoloji ve genetik araştırmacısı)

İkna Sanatı: Kişisel ve İnternet Üzerinden Bağlantı Kurmadaki Temel Rehber

Yazar: Susan RoAne

Lisansüstü öğrenimden fakülte pozisyonuna geçtiğim sıralarda, yeni sosyal ve profesyonel çevre ile iletişimde ortaya çıkan yaygın bir korkuya teslim olmuştum. Yanlış bir şey söyleme veya yanlış anlaşılma endişesinden ötürü, meslektaşlarım arasında düşüncelerimi açıkça dile getiremez olmuş ve güven eksikliği sorunu yaşıyordum. İnsanlarla doğal bir iletişim kuramayacağımdan korkuyor ve profesyonel konularda reddedilme olasılığından o kadar çekiniyordum ki ilişkilerimi minimum düzeyde tutmayı ciddi ciddi düşünür olmuştum. Ancak daha sonra *İkna Sanatı* kitabıyla tanıştım.

İkna Sanatı, bir yandan korkunun normalliğini kabul ederken, diğer yandan anlık örnekler sunarak korkunun okuyucuyu paralize etmemesi üzerine odaklanıyor. Bu açıdan Susan RoAne'nin kitabı, yeni insanlarla tanışmada ve bağlantı kurmada okuyucunun yaklaşımını değiştirecek türden ve pratik ancak oldukça güçlü bir araç sunuyor. Bu kitaptan çıkarılacak sayısız ders var; zor bir asansör konuşmasının nasıl yapılacağından tutun da internetteki varlığınızı nasıl optimize edeceğinizle ilgili birçok örnek var. Ancak bunlar arasında kitaptan edindiğim ve geçiş dönemim boyunca bana yardımcı olan en büyük ders, yeni karşılaşmaları potansiyel olarak korkunç deneyimler olarak görmekten ziyade, onları etkileşimde bulunduğumuz insanlar hakkında daha fazla şey öğrenmek için heyecan verici fırsatlar olarak benimsememiz gerektiği oldu.

Asia L. Dowtin (Michigan Devlet Üniversitesi'nde kentsel tarım alanında doçent)

Genç Bilimciye Mektuplar

Yazar: Edward O. Wilson
(*Genç Bilimadamına Mektuplar*, Çev. Mihriban Doğan, Say Yayınları, 2014, 220 s.)

Minimalist olmaya çalıştığımdan ofisimde bir düzine civarında kitap bulundurmaya çalışıyorum. Fakat daima ofisimde bulundurduğum tek kitap ise, doktoramın son senesinde elime geçen Edward O. Wilson'un *Genç Bilimciye Mektuplar* adlı eseridir. Çok sevgili cıvık mantar çalışmalarımı anlamlandıracağım doktora tezimi yazmaya başlamamdan birkaç hafta önceydi. Wilson, yazdıklarıyla içimizdeki merakı ortaya çıkarıp, tek bir hedefe odaklanmış çalışmaların aslında nasıl da büyük bir bulmacanın parçaları olduğunu ortaya koyuyor. Doğa ile ilgili çocuksu şaşkınlığımızı yeniden ateşledikten sonra, genç araştırmacılarının karşılaştığı diğer meselelere ustaca değiniyor ve hayatımız boyunca edindiğimiz yetersizlik ve başarısızlık korkularını ortadan kaldırıyor. Hepsinin ötesinde Wilson, bahsedilmeyenden bahsediyor: bilimciler hayallere dalarlar ve bazen de başarısız olurlar. Fakat başarısızlığın yalnızca normal bir şey olduğundan değil, aynı zamanda gerekli de olduğunu vurguluyor. Doktora süresince, bu şüphelere sahip tek kişi olup olmadıklarını merak eden çok az araştırmacı var. Wilson'ın bakış açısı, bu korkunun bir kısmını hafifletip genç araştırmacılara destek oluyor.

Allison Perrigo (Gothenburg (İsveç) Küresel Biyoçeşitlilik Merkezi Koordinatörü)

Olumlu Hayır Diyebilmenin Gücü

Yazar: William Ury

Lisans öğrenciliğim sırasında karşıma çıkan her öneri ve teklife "evet" demem gerekirmiş gibi hissediyordum ve doğal olarak gerçekten yapmak istediğim şeyler için pek bir zamanım olmuyordu. Lisansüstü çalışmalarımda başarılı olmak için daha fazla odaklanmam gerekiyordu. *Olumlu Hayır Diyebilmenin Gücü* farkına varmamı sağladı ki "hayır" diyebilmek sadece kendi amaçlarıma ulaşmamı sağlamakla kalmıyor, aynı zamanda özel ve mesleki hayatımda beni doğrudan ilgilendirmeyen teklif ve fırsatlara karşı bir koruma mekanizması sağlıyor. Kitap boyunca hedef ve ilgi alanlarımın önceliklerini belirlemeyi, bir konu hakkında ne kadar başarılı olabileceğimi, ne zaman hayır demem gerektiğini ve bunu yaparken de gelecekteki ortak çalışma olasılıklarını ise göz önünde bulundurmak gerektiğini öğrendim. Yakın zamandan bir örnek vermek gerekirse, bir konferansın organizasyonuna yardım teklifi almış ve bu konuda epey heyecanlanmıştım. Ancak hali hazırda elimdeki işleri göz önüne aldığımda teklifi reddetmenin benim için en mantıklı karar olduğu sonucuna vardım. Teklif eden kişiye beni düşündüğü için teşekkürlerimi ilettim ve başka organizasyonlar için iletişimi koparmamız gerektiğini söyleyerek, gelecekteki olası işbirliklerine kapıyı araladım.

Brittany Jack (Kansas Üniversitesi Medikal Merkezi'nde hücre biyolojisi alanında doktora öğrencisi)

Kalıcılık: Neden Bazı Fikirler Yaşarken Diğerleri Ölür?

Yazar: Chip Heath ve Dan Heath, (*İşte Bu Fikir Tutar*, Çev. Elif Özsayar, Sola Unitas, 2018, 320 s.)

Bir makaleyi okumayı bitirdikten sonra, yazının ana fikrini bile zar zor hatırladığınız ve geriye dönüp tekrar okuduğunuz oldu mu? Veyahut tam tersi; tek satır bile geriye dönmeden tüm makaleyi okuyup anladığınız oldu mu? *Kalıcılık* tam da bu fenomene odaklanıyor: bir fikri unutulmaz kılan şey ne olabilir? Kitaba göre kalıcılık sağlamış fikirlerin en temel ortak özellikleri; basit, beklenmedik, sağlam, güvenilir, duygusal ve akıcı olmalarıdır. Bu çerçeveden bakmaya başladıktan sonra, yazdığım makaleler daha etkili olmakla kalmadı, aynı zamanda araştırmalarımda daha büyük stratejiler geliştirmemi sağladı. Heath'lerin kitabı, fikirlerimi sadeleştirmeme ve ana hattı kaybetmeden aktarabilmeme yardımcı oldu.

Alona Fyshe (Edmonton Üniversitesi'nde Psikoloji ve Bilgisayar Bilimleri alanında doçent)

Kaplan Yazıyor: Sanat, Kültür ve Benlik

Yazar: Gish Jen

Çinli göçmen ebeveynlere sahip olup, Amerika Birleşik Devletleri'nde doğan Gish Jen, *Kaplan Yazıyor* adlı kitabında, Doğu ve Batı inanışlarının kimliğini nasıl etkilediğini araştırıyor. Jen'in kendi benliğini tanımlama ile aile geleneklerine bağlı kalma arasında yaşadığı çelişkiler, birinci nesil bir Hintli göçmen olarak beni doğrudan yansıtıyordu. Ailem, gelenekselliğe ve miadını çoktan doldurmuş toplumsal cinsiyet rollerine önem verir ve kariyer planlarımı hep birlikte almamız gerektiğini düşünür. İlgi ve alaka duymamdan ötürü akademik kariyeri yapmak niyetindeyken, ailem maaşlı bir işe girmem gerektiğini düşünüyordu ki bu da sayısız çatışmalara neden oluyordu. Bu tür sorunların kalıcı ve kapsamlı çözümleri yoktur. Fakat Jen'in kitabı, bir göçmenin kimliğini meydana getiren etkenleri yeniden yapılandırmasına, kökeni ne olursa olsun kariyerini şekillendirirken bağımsızlık ile karşılıklı bağımlılık arasında bir denge kurmasına yardımcı oluyor.

Arnav Chhabra (Harvard-MIT Teknoloji ve Sağlık Bilimleri'nde medikal mühendisliği ve medikal fizikte doktora öğrencisi)

Uzmanından Kadın Akademisyenler İçin Kusursuz Tavsiyeler ile Uzmanından Kadın ve Erkek Akademisyenler İçin Daha Kusursuz Tavsiyeler

Yazar: Emily Toth

Doktora sonrası araştırmadan fakülte üyeliğine geçiş bazen uçaktan paraşütsüz atlamaya benzeyebiliyor. Kariyerimin o zamanlarında ben de benzer bir hissiyata kapılmıştım ancak şans eseri Emily Toth'un iki harika kitabıyla karşılaştım. Kitaplar, yeni (ya da deneyimli) bir akademisyen olarak karşı karşıya kalmayı hayal edebileceğiniz her türden konu hakkında değerli tavsiyelerde bulunuyor. Yazarın keskin ve mizahi dili de kitabı oldukça eğlenceli kılıyor. Aldığım önemli tavsiyelerden biri, mükemmel değil yeterli olmanın normal olmasıdır. Bir diğeri ise, çok önemli olmayan işlerden ödün vererek daha önemli olanlara odaklanmanın bir başarısızlık olmamasıdır. Toth, yeni bir enstitüye başlayan akademisyenlerin bölümdeki her profesörü öğle yemeğine çıkarması gerektiğini tavsiye ediyor. Bu erken ilişkiler, benim için bölümümün olumlu ve olumsuz yönlerini algılamada ve bir ömür sürecek arkadaşlıklar kurmama yardımcı oldu.

ArnavLynn Kamerlin (Uppsala Üniversitesi (İsveç), biyokimya profesörü)

Alex ve Ben: Bir Bilimci ve Bir Papağan Hayvan Zekasının Kayıp Dünyasını Nasıl Keşfetti?

Yazar: Irene Pepperberg

Alex ve Ben görünürde bir popüler bilim kitabıdır ancak bunun ötesinde, Irene Pepperberg'in akademide karşılaştığı zorlukları nasıl aştığının ve bunun kişisel hayatını nasıl etkilediğinin de bir hikâyesidir. Kitabı kariyerimin çalkantılı bir evresinde okudum ve Irene'nin hikâyesi bu dönemi atlatmama yardımcı oldu. Şu anda bulunduğum doktora sonrası araştırma pozisyonuna girmeden önce, iki yıl boyunca yaptığım tüm burs ve iş başvurularından sonuç alamamış ve işsiz kalmıştım. Umutsuzdum ve kendi değerimi sorgular olmuştum. Akademik bir kariyere devam etmem mi, yoksa yönümü tamamen değiştirmemi mi gerektiğini düşündüm ancak akademik yayın yapmayı da bırakmadım. Daha da önemlisi deli gibi okuyordum. Kariyerinde birçok başarıyı yakalamış Pepperberg'in de herhangi bir akademisyen gibi zorluklarla karşılaştığını okumak iç rahatlatıcı olmuştu. Herkes gibi onun da başarısızlıkları ve işsiz kaldığı dönemler vardı ancak pes etmemişti. Pepperberg, kararlılığın, saygın meslektaşların ve sağlam araştırmaların -ayrıca eminim, kitaba adını da veren Afrika gri papağanı hikâyesi de- onu ne kadar ileri taşıyacağını gördü. Kendi kariyer yolculuğum sırasında duymam gereken mesaj buydu ve bunu asla unutmayacağım.

Stephen Poropat (Swinburne Teknoloji Üniversitesi'nde paleontoloji alanında doktora sonrası araştırmacısı)

Kaynak: https://www.sciencemag.org/careers/2018/09/these-books-can-offer-career-guidance-and-inspiration?utm_source=sciencemagazine&utm_medium=facebook-text&utm_campaign=thesebooks-21476

Yeryüzünün Yeşil Bulutları: Ağaçlar (II)
Türkiye'nin Ağaçları Albümü

Batuhan Saç

Kumdan Kale Yayınları'nın kitaplarını incelediğinizde, kendi tadını ve rengini oluşturabilmiş bir yayın dizisi olduğunu fark edebiliyorsunuz. Bahsettiğim tat ve renk vurgusu Türkiye'nin Ağaçları Albümü'nde de fazlasıyla mevcut. Albüm Türkiye'deki ağaçların sıklığına göre hazırlanmış ve aynı zamanda da bu sıklığa oranla sıralanmış. Bu çalışma disiplini öncelikle sınırları çiziyor aslında. Giriş kısmında, abartılı bir ifadeyle, ağaç seçiminin ve sıralanışının "insan eli değmeden" üretilmiş olduğuna vurgu yapıyor. Albüm kategorileri teknik sınırlarla belirlenirken diğer bir taraftan da renkli ve hoş ağaç çizimlerini içeriyor, yani tam olarak insan eli olan ürünleri. Albümü açan okurların karşılaşacağı manzara da bu: Çizimlerin naifliğiyle yumuşayan teknik bilgiler.

Albümün dikkatimi çeken yanı ağaçların Türkiye'dekilerle sınırlandırılmış olması. Bu sınırlamanın basit nedenleri var elbette. Ancak kaçırılmaması gereken noktanın da ağaçlara tayin edilen kimlik olduğunu düşünüyorum. Bu düşünce, bir yandan da Ayrıntı Yayınları'ndan çıkan *Yemek ve Ulusal Kimlik* adlı kitabın önemini vurguluyor. Çünkü bitkiler ve ağaçlar, şüphesiz bir biçimde beslenme zincirimizin başlıca unsurlarını oluşturuyor. Bu zincir ise aynı zamanda yerli ve mutlak bir kimliğe sahip1. Dolayısıyla, ağaçların ve yemeklerin kimliği birbirinden ayrı düşünemeyeceğimiz konular. İfade ettiklerimi özetleyebilecek ancak kimin söylediğini hatırlamadığım bir hikâyeden bahsedeyim: Uluslararası bir konferansın konuşmacılarından birine nereli olduğu sorulur. Malum, insanlar o bilgilerin-ürünlerin nerede yetiştiğini, büyüdüğünü bilmek ister. Ama konuşmacı kendisinin "dünya vatandaşı" olduğunu ifade eder. Yani nereli olduğunu söylemek istemez. Bu ifadesinden sonra da, öğüt niyetine, dünya vatandaşı olmakla alakalı bir iki cümle daha ekler. Ama ısrarcı katılımcı, soruyu değiştirir ve yine sorar: "Peki ya bir ağaç olsanız, kökleriniz nerede olurdu?"

Bu diyaloğun aklımda kalmasına sebep olan şey elbette sorunun kıvraklığı ama biraz da esprili bir ifadeyle, sorunun ardında Ahmet Kutsi Tecer'in "Orada Bir Köy Var Uzakta" şiiri tadında bir düşünce mevcut. Yani bir köy var uzakta, o köy senin köyün... Diğer bir deyişle, soruyu soran diyor ki, gitmesen de görmesen de o köy senin köyün. Aslında hem şiirin hem de soruyu soran kişinin ortak düşüncesi bitkiler için çok gerçekçi bir temele işaret ediyor. Bu metnin ilkinde de belirttiğim gibi2, bitkiler hareket edemiyor. Uzuyor, eğiliyor, besliyor, kuruyor ve canlanıyor ama gene de yerli yerinde kalıyorlar. Hatta bir diğer şair Enver Ercan'ın *Türkçenin Dudaklarısın Sen*'3de hatırlattığı gibi "ağaçlar ayakta ölür"4. Ağaçların doğduğu ve öldüğü yerin değişmemesi insanlar için ne kadar geçerli olduğu tartışılabilecek bir konu. Ama albümlerin başlığı üzerine düşünürken geldiğim bu noktanın kıymetli olduğunu düşünüyorum. Çünkü *Türkiye'nin Ağaçları Albümü* de bu bağlamda "kökteş" ağaçları sıralıyor ve tanımamıza imkân veriyor.

Kumdan Kale Yayınları'ndan çıkan bu albümde Türkiye'de yer alan ağaçlar dörde bölünmüş; çiçekli ağaçlar, iğne yapraklı ağaçlar, yapraklı ağaçlar ve meyve ağaçları. Albümlerin ilk sayfaları ağaç tanımına ve yapısına ayrılmış. Son derece naif ve yumuşak şekilde ağaçların "neler yaptığını", onların nasıl sınıflandığı anlatılmış. Sayfalar çizgili defter misçesine düzenlenmiş, resimlerin renkleri de ağaçların kendisini merak etmek için fazlasıyla kışkırtıcı gözüküyor.

Meyve Ağaçları Albümü'nde yer alan "Türkiye, ABD'den sonra Antep fıstığı üretiminde dünyada ikinci sırada yer alır" bilgisinin albümde yer almasını ilginç buluyorum. İlginç bulmamın sebebi ise bu bilginin "Türkiye kendine yeten 7 ülkeden biridir" gibi bir bilgi olmasından duyduğum endişe. Artık bu bilgilerin hızla değiştiğini biliyoruz ve her gün bu gerçekle karşı karşıya kalıyoruz. Dolayısıyla verilerin senesi ve kapsamı verilmedikçe, hızla bayatlayabilecek bu tür bilgilerin beş sene sonra albümleri tamamen kullanışsız kılacak bir yönü var. Eğer yayınevleri hızlı tüketim ürünleri üretmek istemiyorlarsa, bu bilinç şart.

Her ağaç grubunun Türkiye'nin hangi coğrafyasında yer aldığı, kaç yaşına kadar yaşayabildiği gibi bilgiler bu albümü keyifli bir ağaç rehberi haline getirmiş. İğne Yapraklı Ağaçlar Albümü'nde Lübnan'ın sembolünün sedir ağacı olduğu belirtilirken fıkra niteliğinde bir hikâyeden bahsediliyor. Hikâye Lübnan'da kendi sembolleri olan sedir ağacını haddinden fazla kesen Lübnanlılar'ın sedirin neslini tükettiği yazıyor. Ne kadar ilginç değil mi? Ülke, kendi bayrağının sembolü olan sedir ağacını keserek ağacın türünü yok ediyor.

Albüm ağaçları tanımak, birbirinden ayırt etmek için her yaş grubuna uygun temel bilgilere sahip. Temel bilgilerin yanında, bu tarz albümlerin okuru çeken ve okumaya motive eden noktası "şaşırtıcı bilgiler" kısımları. Albümler bu açıdan da yeterince iyi bir ortam oluşturmuş. Albümlerin yazarı Işıl Erverdi ve resmeden Karen Fung Türkiye ormanlarının bir özetini sunmuş bize.

Kaynakça: Nişanyan, S. (2016). *Elif'in Öküzü ya da Sürprizler Kitabı.* İstanbul: Everest Yayınları.

DİPNOTLAR

1) Mesela tarçın Çin ağacı demektir. Tarçın kelimesi, oluşana kadar dar-ı çin → darçın → tarçın gibi yolculuklar geçirmiştir (Nişanyan, 2016).
2) Yeryüzünün Yeşil Bulutları Ağaçlar (I)
3) Sf. 17
4) Ağaçlar Ayakta Ölür, İspanyol yazar Alejandro Casona'nın 1949 tarihli aynı adlı tiyatro oyununun uyarlaması olan 1964 tarihli sinema filmi.

KİTAPÇI RAFI

Paralel Dünyalar

Michio Kaku, ODTÜ Yayınları, 2018, 442 s.

Michio Kaku, kozmosun gizemlerine bir yolculukla okuru kara delikler ve zaman makinelerinin, çoklu boyutlu uzayın ve paralel evrenlerin olasılığının keşfine yönelik bir gezintiye çıkartmayı amaçlıyor. Kaku, sicim kuramındaki en son yenilikler ve onun yinelemesi olan, evrenimizin belki de sonsuz bir çokluevrendeki evrenlerden yalnızca biri, sonsuz sayıda baloncuk evrenlerden oluşan bir denizde süzülen tekil bir baloncuk olabileceğini öneren M-kuramı içerisinde okura kılavuzluk etmeyi öngörüyor. M-kuramı doğru çıkarsa "Büyük Patlama'dan önce ne oldu?" sorusuna da nihayet bir yanıt bulunabileceği iddiasını gündeme getiriyor.

Şenlikname Düzeni

Sezer Tansuğ, Everest Yayınları, 2018, 2018 s.

Cumhuriyet dönemi sanat tarihi figürlerinden biri olan; yirmi yıl önce vefat eden sanat tarihçisi ve eleştirmen Sezer Tansuğ'un, en önemli eseri sayılabilecek, yayımlandığı günden bu yana sürekli polemik konusu olmuş *Şenlikname Düzeni* adlı kitabı, 1961 yılındaki ilk yayımlanışından neredeyse 60 yıl sonra yeniden okurla buluşuyor. Tansuğ'un, *III. Murad Surnamesi* minyatürlerinden hareketle kaleme aldığı *Şenlikname Düzeni*, öne sürdüğü tezle çığır açıcı bir keşfi ortaya çıkardığını iddia eden, bugün de sanat tarihi literatüründe önemini yitirmeyen temel bir metin. Osmanlı minyatür sanatındaki etkilere ve tarihi devamlılığa dair ilk inceleme olan *Şenlikname Düzeni*, görsel geçmişi, Osmanlı sanatını, duygu ve düşünce dünyasını, minyatürün zaman ve mekân algısını, eşzamanlılık ilkesini, plastik sanatlarda geleneğin payını inceliyor. Aynı zamanda bir çevredeki dünya görüşünün, hayata bakışın, tasvir sanatıyla ilişkisini görmeye ve göstermeye; eser ile arkasındaki hayat ilişkisini birinci dereceden önemseyerek, sanata uygulamak üzere kendi ilke ve yöntemlerini bulmaya yönelik atılmış önemli bir adım niteliğinde.

Doğanın Doğası- Göz Kamaştırıcı Gerçekler

Lynn Margulis-Dorion Sagan, Çev. Avni Uysal-Gizem Uysal, Ginko Bilim, 2018, 327 s.

Carl Sagan ile Lynn Margulis'in oğlu Dorion Sagan'ın annesiyle birlikte yaptıkları bilimsel çalışmaların önemli noktalarının yer aldığı bu kitap, Dünya üzerindeki yaşamın bilinmeyen taraflarını ortaya sermeyi amaçlıyor. Sagan ve Margulis okurları, geleneksel doğa görüşünü terk ederek, tamamen birbirine bağlı ve iç içe geçmiş bir doğa görüşüne doğru bakılması için uyarıyor. Kitapta, Nietzsche'nin frengi hastalığına neden olan sprikotlerden, AIDS'e neden olan HIV virüsüne kadar pek çok bilinmeyen ya da yanlış bilinen konunun gerçek doğasından örnekler verilerek, içinde yaşadığımız doğanın doğası eğlenceli bir üslupla aktarılıyor.

Dünyanın Anlamsızlığı Üzerine

Francesco Petrarc Çev. Timur Guda, Doğu-Batı Yayınları, 2018, 165 s.

Francesco Petrarca bir seyahati esnasında elinden hiç düşürmediği Aziz Augustinus'un *İtiraflar* kitabının bir sayfasını rastgele açtığında okuduğu cümleden çok etkilenir: "…ve insanlar dağların yüksekliğini, denizlerin dev dalgalarını, nehirlerin geniş yataklarını, okyanusların enginliğini, hattâ yıldızların yörüngelerini hayranlıkla izlerler, lâkin kendilerini ihmal ederler…) Yapıt, Petrarca ile Aziz Augustinus'un Hakikat huzurundaki üç konuşmasından oluşan otobiyografik bir incelemedir. Petrarca bu yapıtta, dünya işlerinde kendinden başka bir şey düşünmeyen ve yanlışlar yapan insanın bile Tanrı'ya ulaşabileceği umudunu dile getirir. Böylece manevi "sorun"unu kendine özgü bir bakış açısıyla, hümanist din ve ahlâk anlayışı içinde bir çözüme ulaştırmayı amaçlar.

İran'da Devlet Din ve Devrim-1796'dan Bugüne

Behrooz Moazami, Çev. Bahar Bilgen, İletişim, 2018, 320 s.

İran'ın son iki yüz yıllık siyasi tarihini analitik bir çerçeve içinde anlatan bir kitap. 18. yüzyıl sonunda Kacar hanedanı döneminde merkezî bürokratik devletin tesisinden… 20. yüzyıl başında meşrutiyet devriminin başarısızlığa uğramasına ve bu zemin üzerinde Pehlevi hanedanının iktidarına... Bölgesel dengelerde ve büyük güçler arasında ve bir "tampon devlet" konumunda geçen on yıllara… Şah'ı deviren devrimin "kopuşuna" ve hızla İslâmîleşmesine… Bu gelişmeyi yaratan dinî canlanmaya ve Şii ulemanın kurumsallaşma sürecine… 1980'lerde bir teokrasinin icadına... Son yıllardaki demokratik reform taleplerine… Behrooz Moazami, kendine-özgücülüğe düşmeksizin, İran'ı Batıdışı bir modern devlet oluşum tecrübesi olarak analiz ediyor, bu tecrübedeki özgül toplumsal katılım ve seferberlik dinamiklerine dikkat çekiyor.

Kara ve Deniz

Carl Schmitt, Çev. Gültekin Yıldız, Vakıfbank Yayınları, 2018, 100 s.

Carl Schmitt insanın kâinattaki yerine dair kozmolojik bir sorudan yola çıkıyor ve tarihi, "kara varlığı" olma kaderi karşısında, denizler üzerinde hâkimiyet kurma mücadelelerine referansla yeniden yazıp yorumluyor. Schmitt, Peloponnes Savaşından İnebahtı'ya, Büyük İskender'den 16. ve 17. yüzyılda korsanlar halkına dönüşen İngilizlere ve elbette kolonyal mücadelelerle dünya savaşlarına uzanan, deniz odaklı jeopolitik bir dünya tarihi okuması sunuyor. Yalnızca tarihin değil, felsefenin de araçlarını kullanıyor. Bir gezegen olarak yerküremizin nomosunun Kara ve Deniz mücadelesini aşabilecek yeni ölçülere, daha öte mücadele alanlarına doğru genişleme olanaklarına kafa yoruyor. Kara ve Deniz, alt başlığında belirtildiği gibi, bir dünya tarihi incelemesi.

Yılın okuru

Yaşamımızı yerine getirmemiz gereken ödevler, çözmemiz gereken problemler silsilesi olarak algılamak stresliymiş gibi görünüyor. Aslında bir başka açıdan, yaşamı tüm karmaşıklığı ve belirsizliği içinde bir bütün olarak değerlendirmeye çalışmanın yükünü hafifleterek bizi rahatlattığını da iddia edebiliriz. Çünkü vakit geçiyor, çünkü hayat kısa, çünkü hedefler var, çünkü imkânlar sınırlı vs. diyerek hayatı küçük küçük parçalara ayırıyor ve stresle birlikte genellikle sıradanlığın ötesine geçebilmemize imkân sağlayacak derin düşünmelerden de kaçınmış oluyoruz. Yılın sonuna yaklaşırken ister istemez bu muhasebe hesapları sanki her zaman olduğundan daha fazla meşgul ediyor bizi. Sağdan soldan "yılın ...ları " listeleri yığıldıkça önümüze, atı alanlar Üsküdar'ı geçmişken elden kaçanlar için de yapacak bir şey kalmamış oluyor. Eğer geçmiş yıl için listelenen hayatı büyük ölçüde ıskalamışsak kolay kolay telafi edemiyoruz. Aksi halde geçmişte kalması gerekenin peşinde koşarken yeni yılın, içinde bulunduğumuz zamanın ruhunu da yaşayamayız. Bu sırada geçmiş yılın listelerinin oluşmasına katkıda bulunanlar çoktan yeni meşguliyetlerine yoğunlaşmış oluyorlar. Maksat "an"ı layıkıyla yaşamak değil miydi? Genel eğilimleri, haydi "modayı" diyelim, geriden takip ederek topluma karışamayız. Kendimizi muteber kalabalığın bir parçası gibi hissedemeyiz.

Her ne kadar genel eğilimlere pek aldırış etmediğimi sansam da zaman zaman bir yerlerimden, en çok da kültürden, sanattan, beni de yakaladığı oluyor benzer bir ruh halinin. Gösterimden kalkan bir filmi, gelecek sezon sahnelenmeyecek bir oyunu, geç haberdar olduğum için bilet bulamadığım, benzerine bir daha kim bilir ne zaman rastlayacağım iyi bir konseri kaçırmış olduğum için hayıflanmamak elimde değil. Bu ölçüde olmasa da sanırım dergi takipçiliği boyutunda okurluk açısından da durum benzer. Kaçırmayıp edinmiş olsam bile periyodu içinde vakit ayıramadığım dergileri biriktirip biriktirip sonradan okuyarak arayı kapatmam pek mümkün olmuyor.

Oysa kitaplar için durum farklı. Kitaplar bir yere kaçmıyor. Onlara sonradan ulaşmak güç değil. Uzun süre rafta, rafta olmasa bile çekmecede, depoda, olmadı sahaflarda, bir yerlerde kalıyor. Yani peşine düşülen kitap zahmetli de olsa bir şekilde ele geçiriliyor. Buna rağmen yayınevleri reklam stratejileriyle zaman zaman yukarıda bahsettiğim alışkanlıklardan kaynaklı endişelerimizi kışkırtmak istiyorlar. Kitap okurluğunun gündemini istemeden de olsa bir moda tartışmasına dönüştürüyorlar. Bastıkları kitabı o günlerin yaşantısı için bir gereklilikmiş gibi sunuyorlar. O kitabı okumamızı değil de adeta "o kitabı okuyan kişilerden biri" olmamızı, okuru olarak kitabı her yerde temsil ve müdafaa etmemizi istiyorlar. Toplamda yalnızca kapakları reklam panolarını kaplayan kitapları takip ederek "yılın okuru" olmamızı bekliyorlar.

Geçmiş yıllardan bir reklam anımsıyorum: "Bu yıl herkes bu kitabı konuşacak," gibi bir slogandı. Hangisi olduğunu şimdi anımsayamadığım kitabı belki hâlâ okumadım. Aynı yazarın bir başka kitabını ilk kez elime aldığımda ise aradan yıllar geçmişti. Sonra benzer şekilde sunulan birkaç kitabını daha okudum. Pek de bir şey kaçırmışım gibi hissetmedim açıkçası. Sahi, ne konuşmuştum o yıl bu kitabı konuşmadıysam? Kitabın konuşulduğu ortamlarda kabahatim ortaya çıkarsa üstüme gelmesinler diye nasıl saklanmış, görünmez kılmıştım kendimi? Herkesten çok uzakta bir yaşam sürdürüyor sayılmazdım. Kitaplardan da uzak değildim. Az çok hatırlıyorum herkesin konuştuğu kitap dururken yerine hangi kitapları sabahlara kadar tartıştığımızı. Pişman olmadım. Tercihimin yanlış olmadığına daha eminim şimdi. Çünkü okuryazar bir yakın arkadaş çevresiyle etkileşim halinde kendi okuma gündemimi oluşturmaya ve takip etmeye çalışıyordum.

Bir uçtan diğer uca savrulmanın lüzumu yok. Tam aksi fikri savunmuyorum. Gayet tabii memleketin ve dünyanın okuma gündemini hiçe sayarak da entelektüel okurluk yolunda pek mesafe kat etmemiz söz konusu olamaz. Bu yolla sevdiğini okuyan, sözde "kendi kendini yetiştiren" ama aslında genellikle kafasına göre takılan biri olur çıkarız sonunda. Bazı özel konuların meraklısı, okuru, yazarı, uzmanı olabiliriz. İddiamız bununla sınırlı kalacaksa sakıncası yok. Kendi çöplüğümüzde öttükçe kimse bizi başka bazı konulara ilgisiz kalmakla kolay kolay suçlamaz. Birilerinin meraksız olduğumuzu düşünmeye ve bu düşüncesini ifade etmeye ise doğal olarak hakkı vardır.

Okumak için olağanüstü ve mükemmel kitapları seçebilsek dahi her kitabı ilk karşılaşmamızda bütün mükemmelliği ile kavramamız mümkün değil. "Sıkı okur" reklamların önüne koyduğu listenin etkisi altında kalmadan, kendi izleğini takip ederek her yıl unutamayacağı 20-25 nitelikli kitabı kütüphanesine ekleyebiliyorsa o zaten bir yılın değil, her yılın okurudur artık.

Yazar, editör, yayıncı ve entelektüel olan Calvino'nun meşhur "klasikleri niçin okumalı?" başlıklı denemesinde edebiyat okuruna önerdiği dengeli yol aslında genel entelektüel okur için de geçerli sayılabilir. Kitaplığımızın bir kısmını yakından ilgilendiğimiz konularla ilgili her çeşit kitaba, bir kısmını da çalıştığımız konuların dışında kalan fakat bizim için yönlendirici, ilham verici, değerli olacağına inandığımız kitaplara ayırabiliriz. Calvino'nun hemen ardından ilave ettiği gibi kendi kendimize yapacağımız umulmadık keşiflere de yer ve zaman ayırmayı ihmal etmemeliyiz. Okumak için hiç sektirmeden tamamen olağanüstü ve mükemmel kitapları seçebilsek dahi her bir kitabı ilk karşılaşmamızda bütün mükemmelliği ile kavramamız pek mümkün değildir. "Sıkı okur" reklamların önüne koyduğu listenin etkisi altında kalmadan, kendi izleğini takip ederek her yıl unutamayacağı 20-25 nitelikli kitabı kütüphanesine ekleyebiliyorsa o zaten bir yılın değil, her yılın okurudur artık.